

T.C.
YALOVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**BAĞDÂDÎ'NİN İTİKÂDÎ-KELÂMÎ MEZHEPLERİN SAHÂBE
ALGILARINI TAKDİMİ -el-FARK BEYNE'L-FIRAK
BAĞLAMINDA-**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hilmi TOPCU

Enstitü Anabilim Dalı: TEMEL İSLAM BİLİMLERİ

Enstitü Bilim Dalı: TEMEL İSLAM BİLİMLERİ

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Hasan GÜMÜŞOĞLU

MART 2019

T.C.
YALOVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

**BAĞDÂDÎ'NİN İTİKÂDÎ-KELÂMÎ MEZHEPLERİN SAHÂBE
ALGILARINI TAKDİMİ -el-FARK BEYNE'L-FIRAK
BAĞLAMINDA-**

YÜKSEK LİSANS TEZİ
Hilmi TOPCU (157213017)

Enstitü Anabilim Dalı: TEMEL İSLAM BİLİMLERİ

Enstitü Bilim Dalı: TEMEL İSLAM BİLİMLERİ

Bu tez/....../.... tarihinde aşağıdaki jüri tarafından oybirliği/oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

	Adı SOYADI	Kanaati			İmza
Jüri Başkanı (<i>Danışman</i>)	Doç. Dr. Hasan GÜMÜŞOĞLU	☐ Kabul	☐ Düzeltme	☐ Ret	
Jüri Üyesi	Doç. Dr. Mehmet ÜMİT	☐ Kabul	☐ Düzeltme	☐ Ret	
Jüri Üyesi	Dr. Öğrtm Üyesi A. Betül TEKİN	☐ Kabul	☐ Düzeltme	☐ Ret	

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU
BEYAN BELGESİ

Tez Başlığı: Bağdâdî'nin İtikâdî-Kelâmî Mezheplerin Sahâbe Algılarını Takdimi –el-Fark Beyne'l-Fırak Bağlamında-

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmamın toplam sayfalık kısmına ilişkin aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan ve/...../ tarihinde aşağıda ismi yazılı araştırma görevlisi tarafından şahsıma iletilen intihal tespit programı raporuna göre tezimin benzerlik oranı %.....'tır.

Uygulanan filtrelemeler:

1. Kaynakça hariç,
2. Alıntılar dâhil,
3. 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç.

Bu bilgiler doğrultusunda tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespiti halinde doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

İmza

Adı SOYADI : Hilmi TOPCU
Öğrenci Numarası : 157213017
Ana Bilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Programı : İslam Mezhepler Tarihi
Türü : () Proje () Yüksek Lisans Tezi () Doktora Tezi

Taramayı Yapan Arş. Gör.
(Adı Soyadı, İmzası, Tarih)

Danışman
(Adı Soyadı, İmzası, Tarih)

ÖNSÖZ

Sahâbe, bizzat Rasûlullah (s.a.s.) tarafından yetiştirilen, İslam Dini'nin ilk kaynağı Kur'ân-ı Kerim'in nüzulüne şahit olan ve Hz. Peygamberin tebliğini kendilerinden sonraki nesillere ulaştırma bakımından da üstün değeri bulunan müstesna bir topluluktur.

Vahyin ilk muhatapları olan sahâbe hakkında, çeşitli dönemlerde ortaya çıkan bazı fırka ve şahıslar tarafından farklı görüşler ortaya atılmış ve haksız eleştiriler getirenler bulunmuştur. Genel olarak ise Müslümanlar bu nesil hakkında ilk asırlardan itibaren büyük hassasiyet göstermişler, sahâbenin hayatı, hizmetleri ve fedekârlıklarını anlatan, pek çok eser yazılmıştır.

İslam Mezhepler Tarihi alanında asırlar boyu en temel kaynaklardan biri olan *el-Fark beyne'l-fırak*'ın mezheplerin sahâbe hakkındaki görüşlerini anlama noktasında önemli bir yere sahiptir. Abdulkâhir el-Bağdâdî (v. 429/1038) bu eserini yetmiş üç fırka hadisine göre tasnif etmiş ve kurtuluşa eren fırkanın ise Ehl-i Sünnet olduğunu vurgulamıştır. Bağdâdî'ye göre Hz. Peygamberin yolunda gitmek ancak sahâbenin hükümlerine uymakla ve onlardan gelen sahih rivayetlere göre amel etmekle mümkündür ve sahâbenin rivayetleriyle amel eden tek fırka "Fırka-i Nâciye" olan Ehl-i Sünnet'tir.

Geçmişten günümüze kadar çeşitli fırkalar ve bazı şahıslar tarafından sahâbe hakkında gerçekte bağdaşmayan ifadelerde bulunanlar olmuştur. Bazı kimseler onları masum gösterecek kadar övgüde ileri giderken, bazıları ise onları lanetleyecek hatta tekfir edecek kadar aşırı gitmişlerdir. Dolayısıyla bu çalışmada sahâbe konusunda doğru yaklaşımın ne olduğu, geçmişte Müslümanların onlara karşı nasıl bir duygu ve düşünceye sahip oldukları konusunda Abdulkâhir el-Bağdâdî'nin *el-Fark Beyne'l-Fırak* adlı eseri temelinde tespit edilmeye çalışılmıştır. Güvenilirliği ve fazileti Kur'an ve sünnetle beyan edilen Ashâb-ı Kiram'a karşı nasıl bir tavır ve yaklaşım gösterilmesi gerektiği, yine *el-Fark Beyne'l-Fırak* bağlamında ele alınmıştır. Tezimiz *el-Fark Beyne'l-Fırak* temelinde olduğu için, mezheplerin sahâbe anlayışını incelerken öncelikle bu eser ve Bağdâdî'nin *Usûlu'd-din* isimli eseri temel alınmakla birlikte diğer kaynakları da kullanmaya çalıştık ancak bu eserde sahâbe görüşü verilmeyen mezheplere değinmedik.

Bu çalışmaya beni sevk eden, tavsiye ve yönlendirmelerle katkıda bulunan, okuyup gerekli değerlendirme ve düzeltmeleri yapan danışman hocam Doç. Dr. Hasan GÜMÜŞOĞLU'na teşekkür ederim. Gayret bizden, tevfik Allah'tandır.

Hilmi TOPCU

.../.../...

İÇİNDEKİLER

BEYAN	I
ÖNSÖZ	II
İÇİNDEKİLER	III
KISALTMALAR	VI
ÖZET	VII
SUMMARY	VIII
GİRİŞ	1
1. Araştırmanın Amacı.....	1
2. Araştırmanın Kapsamı	1
3. Araştırmanın Yöntemi ve Kaynakları.....	2
BİRİNCİ BÖLÜM: ABDULKÂHİR el-BAĞDÂDÎ ve el-FARK BEYNE’L-FIRAK	
1.1 Abdulkâhir el-Bağdâdî.....	4
1.1.1 Doğumu ve Tahsil Hayatı	4
1.1.2 Yaşadığı Dönem	6
1.1.3 İlmi Şahsiyeti	8
1.1.4 Abdulkâhir el-Bağdâdî’ye göre İlk Kelâmî Faaliyetler	11
1.1.5 Eserleri	12
A. Abdulkâhir el-Bağdâdî’nin Mevcut Eserleri.....	13
B. Abdulkâhir el-Bağdâdî’nin Günümüze Ulaşmayan Eserleri	16
1.2 el-Fark Beyne’l-Fırak	19
1.2.1 el-Fark Beyne’l-Fırak’ın Mezhepler Tarihi Açısından Önemi	20
1.2.2 el-Fark Beyne’l-Fırak’ta Kullanılan Yöntem	22
1.2.3 el-Fark Beyne’l-Fırak’a Göre Fırkalar.....	24
1.3 Sahâbe ve Mezhep Kavramı	38
A. Sözlükte Sahâbe ve Mezhep	28
B. Istilahta Sahâbe ve Mezhep	29
1.3.1 Sahâbeyi Tanıma Yolları	30
1.3.2 Sahâbenin Tabakaları	32
1.3.3 Sahâbenin Fazileti	34

1.3.4 Sahâbenin Adaleti	38
1.3.5 Abdulkâhir el-Bağdâdî'ye göre Ehl-i Sünnet ve Cemaat'ın Sınıfları	41
İKİNCİ BÖLÜM: BAĞDÂDÎ'NİN İTİKÂDÎ-KELÂMÎ MEZHEPLERİN SAHÂBE	
ALGILARINI TAKDİMİ -el-FARK BEYNE'L-FIRAK BAĞLAMINDA-	
2.1 Fırkalar	43
A. Rafizî Fırkalar	43
I. Zeydiyye	43
1) Cârûdiyye	43
2) Süleymaniyye veya Cerîriyye	45
3) Butriyye (Betriyye-Ebteriyye).....	46
II. İmâmiyye.....	47
1) Kâmilîyye	50
B. Havâric.	51
1) el- Muhakkimetu'l-ula	53
2) Sufriyye	55
3) Acârîde	55
a) Hâzîmiyye.....	55
4) İbâdiyye.....	56
a) Hafsiyye.....	56
C. İtîzal ve Kaderiyye Fırkaları.	58
1) Vâsîliyye	58
2) Amraviyye (Amriyye).....	59
3) Nazzâmiyye.....	60
4) Hişâmiyye	62
D. Cehmiyye, Bekriyye ve Fırkaları.	64
1) Bekriyye	64
E. Kerrâmiyye Fırkası.	65
2.2 İslam'a Mensup Olmadıkları Halde İslam'a Nispet Edilen Fırkalar	66
A. Sebeiyye	66
B. Muğiriyye	67
C. Meymûniyye.....	68
3.3 Ehl-i Sünnet ve Cemaat	69

SONUÇ	77
KAYNAKLAR	79
ÖZGEÇMİŞ	86

KISALTMALAR LİSTESİ

AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
H.z.	: Hazreti
m.	: Miladi
İstem	: İslâm, San'at, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi
mad.	: Maddesi
r.a.	: Radiyallahu anh
s.	: Sayfa
s.a.v.	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
sy.	: Sayı
Thk.	: Tahkik eden
TDV.	: Türkiye Diyanet Vakfı
Trc.	: Tercüme eden
v.	: Vefatı
Yay.	: Yayınları
Ts.	: Tarihsiz

Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tez Özeti

Tezin Başlığı: Bağdâdî'nin İtikâdî-Kelâmî Mezheplerin Sahâbe Algılarını Takdimi –el-Fark Beyne'l-Fırak Bağlamında-	
Tezin Yazarı: Hilmi TOPCU Danışman: Doç. Dr. Hasan GÜMÜŞOĞLU	
Kabul Tarihi:	Sayfa Sayısı: VIII (ön kısım) + 85 (tez)
Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri Bilim Dalı: Temel İslam Bilimleri	
Bu tez, Abdulkâhir el-Bağdâdî'nin <i>el-Fark Beyne'l-Fırak</i> adlı eserini temel alarak mezheplerin sahâbe hakkındaki görüşlerini açıklamaktadır. Hicri beşinci asırda Abdulkâhir el-Bağdâdî tarafından yazılan <i>el-Fark Beyne'l-Fırak</i>, hem mezheplerin tasnifi hem de mezheplerin görüşlerini ortaya koyma bakımından önemli bir yere sahiptir. Ehemmiyetine binaen tez konusu olarak tercih ettiğim “<i>el-Fark Beyne'l-Fırak Temelinde Mezheplerin Sahabe Anlayışı</i>” ismini taşıyan tezimiz giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm üç başlık halinde ele alınmış olup, ilk başlıkta Abdulkâhir el-Bağdâdî'nin hayatı, yaşadığı dönem, ilmi şahsiyeti ve Abdulkâhir el-Bağdâdî'ye göre ilk kelâmî faaliyetler ele alınmış, ikinci başlıkta Abdulkâhir el-Bağdâdî'nin eserleri ve <i>el-Fark Beyne'l-Fırak</i> üzerinde durulmuştur. Son bölümde ise sahâbe ve mezhep kavramının tanımı, sahâbeyi tanıma yolları, sahâbîlerin tabakaları, sahâbenin fazileti ve adaleti konuları üzerinde durduk. Ayrıca, Abdulkâhir el-Bağdâdî'ye göre Ehl-i Sünnet ve Cemaat'ın sınıfları konusuna değinilmiştir. İkinci bölümde ise “<i>el-Fark Beyne'l-Fırak Temelinde Mezheplerin Sahabe Anlayışı</i>” konusuna tahsis edilmiştir. Bu başlıkta tezimize konu olan mezhepler sırasıyla şöyledir: Zeydiyye fırkalarından olan Cârudiyye, Suleymaniyye ve Butriyye, İmâmiyye'nin Kâmilîyye fırkası, Havâric'in el- Muhakkimetu'l-Ula, Sufriyye, Acârîde ve İbâdiyye fırkaları, Mu'tezile'nin Vâsîliyye, Amraviyye, Nazzâmîyye ve Hişâmîyye fırkaları, Bekriyye, Kerrâmîyye, Sebeiyye, Muğriyye, Meymûniyye ve Ehl-i Sünnet ve Cemaat.	
Anahtar Kelimeler: Abdulkâhir el-Bağdâdî, el-Fark Beyne'l-Fırak, Sahabe, Mezhep, Ehl-i Sünnet ve Cemaat	

Yalova University Institute of Social Sciences Master Thesis Summary

Thesis Title: Baghdâdi's presentation of theological madhhabs' understanding of the sahâba-in the context of al-Farq Bayn al- Firaq-	
Thesis Author: Hilmi TOPCU Advisor: Doç. Dr. Hasan GÜMÜŞOĞLU	
Date of Acceptance:	Total Number of Pages: VIII (pre text) + 85 (thesis)
Department: Islamic Studies	Field of Study: Islamic Studies
This thesis clarifies madhhabs' views about the Prophet's Companions based on the work of Abd al-Qâhir al-Baghdâdi namely <i>al-Farq Bayn al- Firaq</i>. <i>al-Farq Bayn al- Firaq</i>, which was written by Abd al-Qâhir al-Baghdâdi in the fifth year of hijria, has a noteworthy importance in terms of both madhhabs' views and classifications. Namely "Madhhabs' understanding of the companions on the basic al-Farq Bayn al- Firaq", which is preferred by virtue of the significant value as a thesis subject, consists of two chapters and introduction. First chapter is composed of three titles, and the very first chapters cover Abd al-Qâhir al-Baghdâdi's life experiences, the times he lived, enlightenments, personality and the first verbal outputs according to him. The second title comprises of his works, and elaborates on <i>al-Farq Bayn al- Firaq</i>. The final title emphasizes the identification of madhhabs and Companions notions, the way recognition of Companions, the rank of Companions, the virtue and justice of Companions. Furthermore, it is referred to Islam the Sunnis, and congregation classifications. The second chapter puts emphasis on "<i>al-Farq Bayn al- Firaq</i>" on the Basis of the Companions' Understanding". The titles, which are issued of the thesis in this chapter, are as follows: Tarudiyye which is from Zaydiyya faction, Sulaymaniyya and Butriyya, Kâmilîyya fuction of Imamiyya, Hawarij al- Muhakkimata'l-Ula, Sufriyya, 'Ajârîda and Ibâdiyya factions, Wasîliyya of Mu'tazila, Amrawiyya, Nizamiyya Hîşhamiyya factions, Bakriyya, Karramiyya, Sabaiyya, Mughiriyya, Maymuniyya and Ahl al Sunnah wa al-Jama'ah.	
Keywords: Abdulkâhir el-Bağdâdî, el-Fark Beyne'l-Fırak, The Prophet's Companions, Madhhabs, Ehl-i Sünnet ve Cemaat	

GİRİŞ

1. Araştırmanın Amacı

Rasûlullah (s.a.s.), cahiliye dönemi olarak isimlendirilen, hak, adalet ve medeniyetten tamamen uzak, ahlaki değerleri yozlaşmış bir topluma peygamber olarak gönderilmişti. O, kısa bir sürede o günün insanlarını yetiştirerek her yönüyle büyük bir devlet ve medeniyet kurdu. O, hocasının bizzat kendisi olduğu, Kur'an ve sünnet ışığında yetiştirip şekil verdiği yeni bir topluluk inşa etmiş, nübüvvet vazifesini tamamlayıp vefat ettiğinde, Kur'an-ı Kerim'i ve sünnet-i seniyyesini bu topluluğa emanet etmiştir. Ashab-ı Kiram denilen bu topluluk aynı zamanda Kur'an-ı Kerim'i ve Hz. Peygamberin hadislerini sonraki nesillere aktaran zincirin ilk halkalarıdır.

Ashabın bu önemine bağlı olarak tüm Ehl-i Sünnet âlimleri sahâbenin tamamını âdil kabul etmiş ve onları kendilerine uyulup, arkalarından gidilecek en hayırlı topluluk olarak nitelendirmişlerdir. Bunun yanında onlara çeşitli eleştiriler yönelten, sahâbe aleyhinde konuşan, Havâric, İmâmiyye ve Mu'tezile gibi bir takım fırkalar içinde onları irtidad etmekle veya fâsık olmakla itham edenler de görülmüştür. Hususiyle hicri ikinci ve üçüncü asırda İslam dünyasında ciddi etkileri olan bu fırkaların sahâbeye yönelik eleştirilerine cevap vermek üzere Ehl-i Sünnet âlimleri pek çok eserler vermişlerdir. Bu hususta akla ilk gelen İslam âlimlerinden birisi muhakkak Abdulkâhir el-Bağdâdî ve onun eseri *el-Fark Beyne'l-Fırak*'tır. Nitekim mezhepler tarihi ile ilgili bütün tartışmalarda, tez, makale ve sempozyumlarda kendisine en çok atıf yapılanlardan birisi Abdulkâhir el-Bağdâdî olmaktadır. Bu itibarla Abdulkâhir el-Bağdâdî, Ehl-i Sünnet'i tanımlama ve savunma açısından önemli olduğu kadar, Ehl-i Sünnet'in sahâbe algısı ve diğer mezheplerin sahâbe konusundaki tutumunun ne olduğunu bilme noktasında önemli bir yere sahip olmaktadır.

Bu çalışmada Abdulkâhir el-Bağdâdî'ye ait *el-Fark Beyne'l-Fırak* adlı eseri temelinde mezheplerin sahâbeye karşı nasıl bir tavır ve yaklaşım gösterdiklerini irdelemek amaçlanmış, bunun yanında konunun ana temasını sahâbe kavramı oluşturduğu için sahâbenin tanımı, fazileti, adaleti ve tabakaları gibi konulara da değinilmiştir. Bu çalışma *el-Fark Beyne'l-Fırak* adlı eser temelinde yapılmakla birlikte, Abdulkâhir el-Bağdâdî'nin sahâbe görüşünün daha iyi anlaşılabilmesi için el-Bağdâdî'nin kalam alanında yazmış olduğu *Usûlu'd-din* isimli eseri de dikkate alınmıştır.

2. Araştırmanın Kapsamı

Sahâbe, Hz. Muhammed'i (s.a.v.) dünya gözüyle görüp ona iman eden ve mü'min olarak vefat eden ilk nesildir. Sahâbe, her sahada bizzat Rasûlullah (s.a.v.) tarafından yetiştirilen ve yaklaşık 23 yıl süren vahyin ilk muhatapları olan mübarek bir nesildir. Onlar, Rasûlullah'ın (s.a.v.) bu vahyi nasıl açıkladığına ve nasıl yerine getirdiğine şahit olarak dinin hakikatlarını herkesten çok daha iyi bir şekilde ilk kaynağından öğrenmiş, öğrendikleri her hakikati bilfiil tatbik ederek İslam'ı en güzel manada yaşamış ve inandıkları dine hizmeti kendilerine şîâr edinmişlerdir.

Onlar, İslâm için canlarından, mallarından, yurtlarından vazgeçmiş, maddî manevî her türlü fedakârlıkta bulunmaktan çekinmemiş, dinlerindeki sağlamlık ve samimiyet konusunda kendilerinden sonraki nesillere rehber olmuşlardır. İslam uğrunda yaptıkları bu fedakârlıkları sebebiyle Kur'an-ı Kerim'de pek çok ayette sahâbenin fazîlet ve önemine işaret edilmiş ve Rasûlullah (s.a.v.) da müteaddit defalar Ashâbının değerini beyan etmiştir. Bu nedenle, sahâbenin ümmet içerisinde farklı bir konuma sahip olduğuna dikkat çekilmiştir. Ehl-i Sünnet âlimleri Ashâbın tamamını adil kabul etmiş ve onların din adına yalan söylemediğini belirtmişlerdir. Bunun neticesinde hadislerin senedinde yer alan sahâbî râvisini araştırmaya tabi tutmadan naklettiği rivâyetin kabul edilmesi görüşü hâkim olmuştur.

Kur'an ve sünnette övgüyle bahsedilen ve kendilerini tezkiye eden bunca ayet ve hadisler ve aklî deliller, onları âdil ve fazîlet sahibi bir nesil olarak tanıtırken bazı şahıs ve fırkalar, çeşitli ithamlarda bulunmuşlar, âyetleri bir takım şekillerde te'vil edip hadisleri de reddetme yoluna giderek sahâbenin adâlet ve fazileti hakkında şüphe ile yaklaşmışlardır. Hatta daha da ileri gidip onları irtidad etmekle ve münafık olmakla itham edenler de bulunmuştur. Bunlara karşılık Ehl-i Sünnet âlimleri sahâbe konusuna hususi bir önem vermişler ve bu konuyla alakalı pek çok eser te'lif etmişlerdir. Bu konu hakkında Abdulkâhir el-Bağdâdî, Rasûlullah'ın (s.a.v.) yolunda gitmenin sahâbenin hükümlerine uymak ve onların hayatlarıyla alakalı sahih rivayetlere göre amel etmekle mümkün olduğunu ve sahâbenin rivayetleriyle amel eden tek fırkanın "Fırka-i Nâciye" olan Ehl-i Sünnet ve Cemaat olduğunu belirtmektedir.

3. Araştırmanın Yöntemi ve Kaynakları

Araştırmamız el- Fark Beyne'l-Fırak temelinde işleneceği için öncelikle Abdulkâhir el-Bağdâdî üzerinde durularak Bağdâdî'nin hayatı, yaşadığı dönem, ilmi şahsiyeti, Bağdâdî'ye göre ilk kelâmî faaliyetler, Bağdâdî'nin eserleri konularında bilgi verilmiştir. Daha sonra *el-Fark Beyne'l-Fırak* üzerinde durulmuş, *el-Fark Beyne'l-Fırak*'ın Mezhepler Tarihi açısından önemi, bu eserde kullanılan yöntem ve *el-Fark Beyne'l-Fırak*'a göre fırkalar maddeler halinde sıralanarak araştırmanın dayanağı olan kitap tanıtılmıştır. Sonra sahâbeyi tanıma yolları, sahâbîlerin tabakaları, sahâbenin fazileti ve adaleti konuları hakkında bilgi verilmiştir.

Araştırmanın asıl konusu olan "*el-Fark beyne'l-fırak Temelinde Mezheplerin Sahabe Anlayışı*" konusu son bölümde ele alınmıştır. Abdulkâhir el-Bağdâdî'nin *el-Fark beyne'l-fırak* isimli eserinde sahâbe hakkında görüş bildirdiği mezhepler şunlardır: Zeydiyye fırkalarından olan Cârudiyye, Suleymaniyye ve Butriyye, İmâmiyye'nin Kâmilîyye fırkası, Havâric'in el- Muhakkimetu'l-Ula, Sufriyye, Acârîde ve İbâdiyye fırkaları, Mu'tezile'nin Vâsiliyye, Amraviyye, Nazzâmiyye ve Hişâmiyye fırkaları, Bekriyye, Kerrâmiyye, Sebeiyye, Muğiriyye, Meymûniyye ve Ehl-i Sünnet ve Cemaat.

Araştırma konusu olan her grubun veya mezhebin sahâbe hakkındaki görüşü belirtilirken öncelikle Abdulkâhir el-Bağdâdî'nin *el-Fark beyne'l-fırak* isimli eserindeki ifadelerine başvurulmuş, daha sonra söz konusu mezhebin görüşlerinin sağlıklı bir şekilde tespit edilebilmesi için Mezhepler Tarihine ait temel eserlere ve mezheplerin kendi kaynaklarına başvurulmaya çalışılmıştır.

Mezhepler Tarihinin temel kaynakları olarak eş-Şehristânî'nin (v. 548/1153) *el-Milel ve'n-Nihal*, el-Eş'arî'nin (v. 324/941) *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali'nin (v. 456/1064) *Kitâbu'l-Fasl fi'l-Mileli ve'l-Ehvâ ve'n-Nihâl*, er-Râzî, Fahreddin'in (v. 606/1208) *İ'tikadâtü'l-Fıraki'l-Müslimin*, Abdulkâhir el-Bağdâdî'nin öğrencisi olan el-İsferâyînî, Ebü'l-Muzaffer Şehfûr b. Tâhir b. Muhammed'in (v. 471/1078) "*et-Tebisîr fi'd-din*", Nâşî el-Ekber, Ebu'l-Abbâs Abdullâh b. Muhammed b. Şirşîr'in (v. 293/906), *Mesâilu'l-imâme ve muktetefât min kitâbi'l-evsat fi'l-makâlât*, en-Nevbahtî, Ebû Muhammed el-Hasan b. Musa'nın (v. 311/923) *Fıraku's-Şia*, Küleynî, Ebû Câfer Muhammed b. Yâkub b. İshak'ın (v. 328 (940) *el-Usûl mine'l-Kâf* isimli eserleri başvuru kitapları olarak kullanılmıştır.

Sahâbe hakkında temel alınan kaynaklar şunlardır: Ebu Bekir b. El-Arabî (v. 543/1148) *el-Avâsım mine'l-Kavâsım*, İbn Abdilber, Ebu Ömer Yusuf b. Abdullah (v. 463/1071) *el-İstîab fi ma'rifeti'l-ashâb*, İbn Hacer, Askalânî (v. 852/1449) *el-İsâbe fi Temyîzi's-sahâbe*, el-Kubeysi, İyâde Eyyüb (v. 1407/1987) *Sahâbetü Rasûlillah fi'l-Kitab ve's-Sünne*, Kutluay, İbrahim "*İmâmiyye'ye Göre Sahâbenin Adalet Problemi*", Makdisî, Muhammed b. Abdulvahid Ziyâüddin (v. 643/1245) *Kitâbu'n-nehy an-sebbi'l-ashab ve mâ fihi mine'l-ism ve'l-ikab*, Kutluay, İbrahim "*İmâmiyye'ye Göre Sahâbenin Adalet Problemi*", Sofuoğlu, Cemal "*Şia'nın Sahâbiler Hakkındaki Bazı Görüşleri*", Ümit, Mehmet "*Zeydîlerin Sahâbe Hakkındaki Görüşleri*" ve "*Zeydiyye Mezhebi, İmamet Anlayışı ve Sahâbe Hakkındaki Görüşleri*"

Bu çalışmanın araştırma konusu ile ilgili yapılan çalışmalar ise şunlardır: Mustafa İrmaklı'nın *Abdülkahir el-Bağdadi'nin ehl-i sünnet anlayışı* isimli yüksek lisans çalışması, Yusuf Kahraman'ın *Abdülkahir el-Bağdadi, şehristani ve İbn Hazm'ın islam mezheplerini tasnif ve yöntemleri* isimli yüksek lisan çalışması, Güzide Ülger'in *Bağdadi'nin İslam dışı saydığı mezheplerin kaynaklar açısından değerlendirilmesi* isimli yüksek lisan çalışması, Muhammed Aruçi'nin (v. 2013) *Abdülkahir el-Bağdadi ve el-Esma ve's-sıfat adlı eseri* isimli doktora çalışması.

BİRİNCİ BÖLÜM

ABDULKÂHİR el-BAĞDÂDÎ ve el-FARK BEYNE'L-FIRAK

1.1 Abdulkâhir el-Bağdâdî

1.1.1 Doğumu ve Tahsil Hayatı

Tam olarak adı, “Ebû Mansûr Abdulkâhir b. Tâhir b. Muhammed et-Temîmî el-Bağdâdî”dir.¹ Abdulkâhir el-Bağdâdî Bağdat’ta dünyaya gelmiş², doğup büyüdüğü bu şehre nispetle el-Bağdâdî lakabıyla meşhur olmuştur. Daha sonra uzun yıllar yaşadığı Nişabur’a nispetle Nişaburî, vefat edip defnedildiği İsfarayin’e nispetle de İsfarayînî lakabını verenler de olmuştur.³ Tarihçiler onun doğum tarihiyle ilgili kesin bir bilgi vermemekle beraber, Bağdâdî’nin, ‘Ali ‘Amr b. Sa’îd, Muhammed b. Ca’fer b. Matar, Ebû Bekr el-İsmâ‘îlî ve Ebû ‘Ahmed b. ‘Adî ‘den ders okumasına dayanarak⁴, doğum tarihinin 350/961 yıllarında olduğu tahmin edilmektedir. Çünkü yukarda geçen âlimlerden ders okuduğu yılların, el-Bağdâdî’nin çocukluk ve gençlik dönemine tesadüf ettiği düşünülmektedir.⁵

Abdulkâhir el-Bağdâdî’nin babası Ebu Abdullah Tahir b. Muhammed, Irak’ın kendisinden en çok istifade ettiği âlimlerindendi⁶ ve bütün servetini hadis ilmi yolunda harcayacak kadar cömert bir zat idi.⁷ Bağdâdî, ilim tahsiline zamanın önemli fakihlerinden birisi olan babasının yanında başlamış daha sonra Bağdat’ın meşhur âlimlerinin ders halkasına devam etmiştir.⁸ Çocukluk dönemini Bağdat’ta geçiren Abdulkâhir el-Bağdâdî tahsil hayatına babasıyla gittiği Nişabur’da devam etmiş, fakat çok geçmeden oğlunun yetişmesinde büyük emeği olan Ebu Abdullah Tahir b. Muhammed 383/993 yılında Nişabur’da vefat etmiştir.⁹ Horasan’ın en önemli şehirlerinden biri olan Nişabur o dönemde Samanilerin hâkimiyeti altındaydı ve yaşanan bir takım siyasi karışıklıklara rağmen İslâm dünyasında ilk medreselerin kurulduğu bir ilim merkeziydi.¹⁰ Bağdâdî, Ehl-i Sünnet imamlarından saydığı İbn Fûrek’e burada ulaştığını ve onunla müzakerelerde bulunduğunu kendisi ifade etmektedir.¹¹ İbn Fûrek, İmam-ı Eş’arî’nin akaide dair görüşlerini sistemleştirerek bir mezhep olarak teşekkülünü

¹ es-Subkî, Abdilvehhâb b. Takiyyiddîn, *Tabakâtü’s-Şâfi’iyyeti’l-Kübrâ*, Dâru’l-Ma’rife, Beyrut, 1993, V, 136

² el-Kütübî, Muhammed b. Şâkir, *Fevâtü’l-vefeyât*, thk. İhsan Abbâs, Dâru’s-Sadr, Beyrut, 1973, II, 371

³ İbn Asakir, Ebu’l-Kasım Ali b. Hasan, *Tebyinu Kezibi’l-Müfteri fima nüsibe ile’l-İmam Ebi’l-Hasenel-Eş’ari*, Beyrut, Daru’l Kutubil Arabî, Beyrut, 1978, s. 253; Gölcük, Şerafettin, “Abdulkâhir Bağdâdî”, *İslâmi İlimler Fakültesi Dergisi*, Ankara, 1979, sy. 3, s. 77

⁴ el-Bedevî, Abdurrahmân, *Mezâhibü’l-İslâmiyyîn*, Daru’l-İlm li’l-Melayin, Beyrut, 1997, I, 634

⁵ Gölcük, “Abdulkâhir Bağdâdî”, s. 79, Fıglalı, E. Ruhi, “*Abdulkâhir el-Bağdâdî*”, *DİA*, I, 245

⁶ es-Subkî, *Tabakâtü’s-Şâfi’iyyeti’l-Kübrâ*, III, 304

⁷ es-Subkî, *Tabakâtü’s-Şâfi’iyyeti’l-Kübrâ*, V, 138

⁸ Fıglalı, “*Abdulkâhir el-Bağdâdî*”, *DİA*, I, 245

⁹ es-Subkî, *Tabakâtü’s-Şâfi’iyyeti’l-Kübrâ*, c. 3, s. 304; Gölcük, “*Abdulkâhir Bağdâdî*”, s. 77

¹⁰ Özgüdenli, Osman Gazi, “*Nişabur*”, *DİA*, XXXIII, 150

¹¹ Bağdâdî, Ebu Mansur Abdulkâhir b. Tahir et-Temimi, *el-Fark beyne’l-firak*, Dâru’l-İbn-Hazm, Beyrut, 2005, s. 224

sağladığı gibi bu görüşlerin toplum tarafından benimsenmesini de temin eden önemli Eş'arî âlimi ve Şâfiî fakihidir.¹²

Abdulkâhir el-Bağdâdî, 370 (980) yılında Kerrâmîyye'nin reislerinden İbrahim b. Muhacir ile Samanî ordusunun kumandanı Nâsiru'd-Devle Ebu'l-Hasan Muhammed b. İbrahim b. Simcûr'un huzurunda münazarada bulunmuş ve İbrahim b. Muhacir'i Allah'a cismiyet isnâd ettiğini itirafa mecbur bırakmıştır.¹³

Abdulkâhir el-Bağdâdî, Türkmen isyanı¹⁴ ortaya çıkıncaya kadar Nişabur'da kalmaya devam etmiştir. Selçuklu Hükümdarı Tuğrul Bey, 1038 yılında Gaznelileri bozguna uğratarak Nişabur'a hâkim olunca Bağdâdî, burayı terk ederek İsferyân'e gitmiştir.¹⁵ Bağdâdî, İsferyân'de Eş'arî kelimcisi ve Şâfiî fakihî olan Ebû İshak Rüknuddin İbrahim b. Muhammed b. İbrahim el-İsferyânî'den (v. 418/1027) kelâm ve fıkıh dersleri almıştır. Ebû İshak İsferyânî, Ebû'l-Hasan el-Eş'arî'nin meşhur talebelerinden olan Ebû'l-Hasan el-Bâhilî'nin talebesidir. Rüknuddin unvanının sahibi el-İsferyânî'nin özellikle Kelam ilminde üstad kabul edildiğini, Kerrâmîler'le yaptığı tartışmalarda İbn Fûrek'in kendisine başvurmasından ve Mu'tezile âlimlerinden Kadı Abdülcebbâr ile itikadî konularda yaptığı münazaralarda galip gelmesinden anlıyoruz. Bağdâdî, zamanının güneşi ve devrinin imamı olarak vasıflandırdığı hocasının ilmini elde etme konusunda o denli ilerlemiştir ki, Ebû İshak İsferyânî'nin ölümü üzerine onun yerine geçip "Mescid-i Ukayl"de derslerini okutmaya başlamış ve pek çok talebe yetiştirmiştir. Ebû Kâsım el-Kuşeyrî, Ebû Bekr el-Beyhakî ve Nâsır el-Mervezî el-Bağdadî'nin öğrencilerindendir.¹⁶

Bağdâdî'nin Kelam alanında ilim tahsil ettiği hocaları şunlardır: Muhammed b. El-Hasen b. Fûrek (v. 406/1015), Ebu İshak el-İsferyânî (v. 418/1028), Ebu Bekr Muhammed b. Tayyib el-Bakillânî (v. 403/1013), Hüseyin b. Muhammed el-Bezzâzî, Ebu Abdullah Muhammed İbn Mucahid et-Tâî el-Maliki el-Bağdadî (v. 370/981).¹⁷

Bağdâdî'nin gördüğü muhaddisler şunlardır: Ebu Ahmed Abdullah b. Adî el-Cürcânî (v. 365/975), Ebu Abdullah Hüseyin b. Ahmed b. Abdullah b. Bukeyr Bağdadî es-Sayrafi (v. 388/999), Hafız Ebu Ahmed Muhammed b. Ahmed, Ebu Abdullah Muhammed b. Abdullah el-Beyyâ, Ebu'l-Hüseyin Muhammed b. Muhammed el-Haccâcî en-Nîsâbü'rî (v. 368/978), Ebu'l-Hasan Ali b. Ömer ed-Dârekutnî Bağdadî (v. 385/996), Ebu Hafs Ömer b. Ahmed b. Şâhîn Bağdadî (v.385/996), Ebu'l-Hüseyin Muhammed b. Muzaffer el-Bağdadî (v. 379/990).¹⁸

¹²Gümüsoğlu, Hasan, *İslam Mezhepler Tarihi*, İstanbul, 2014, s. 190; Yusuf Sevki Yavuz, "İbn Fûrek", *DİA*, İstanbul, 1999, XIX/495

¹³Bağdâdî, *el-Fark*, s. 135

¹⁴Tuğrul Bey ve onunla birlikte hareket eden diğer beylerin, Horasan'da hâkimiyet kurmak için Gazneli Hükümdarı Sultan Mesud'la yaptıkları mücadeledir. İsyân, Tuğrul Bey'in Nişabur'u ele geçirip Büyük Selçuklu Devleti'nin ilk hükümdarı olmasıyla neticelenmiştir. Geniş bilgi için bkz. Sümer, Faruk, "Tuğrul Bey", *DİA*, XLI, s. 344-346

¹⁵Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, İstanbul, 1969, s. 61; el-Bedevî, *Mezâhib*, I, 634

¹⁶İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-'ayân*, thk. İhsân Abbâs, Dârü's-Sadr, Beyrut, c. 3, s. 203; Bağdâdî, *el-Fark*, s. 224; Yavuz, Salih Sabri, "Ebû İshak İsferyânî" *DİA*, XII, 515

¹⁷Bağdâdî, *el-Fark*, s. 224; Bağdâdî, Ebu Mansur Abdulkâhir b. Tahir et-Temimi, *Usulu'd-Din*, thk.

Ahmed Şemseddin, Dârü'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2002, s. 279, 335

¹⁸Bağdâdî, *Usulu'd-din*, s. 338

Tefsir ve edebiyat alanında, Nişabur'da vefat eden Ebu Sehl Muhammed b. Süleyman Sa'lûkî es-Şafîi'den (v. 369/979) ilim tahsil etmiştir.¹⁹

Bağdâdî, mutasavvıflardan Ebu Amr İsmail İbn Nüceyd en- Nîsâbûrî (v. 366/976) ve Amr b. Said en-Neccâr es-Sufî Bağdâdî ile görüşmüştür.²⁰

Bağdâdî'nin yetiştirdiği talebelerinden bir kısmı şunlardır; Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî (v. 458/1066), Abdülkerim b. Hevazin el-Küşeyrî (v. 465/1072), Nasır el-Mervezi, Kadî Ebu Sa'd Abdülkerim b. Ahmed et-Taberî et-Teymî (v. 469/1076), Ebu'l-Kasım Yahya b. Ali el-Hamduni el-Küşmeyhenî (v. 469/1076), Ebü'l-Muzaffer İmâdüddîn Şehfur b. Tahir İsferyânî (v. 471/1078), Ebu Ali el-Fadl b. Muhammed el-Ferâmezî (v. 477/1084), İmâmü'l-Harameyn el-Cüveynî (v. 478/1085), Abdulğaffâr İbn Muhammed İbn Şiruveyh (v. 510/117).²¹

Bağdâdî'nin hayatı ve nesebi hakkında tabakât kitaplarında fazla bilgi bulunmaması, kendisinin hayattayken çok meşhur olması sebebiyle bahsedilmeye ihtiyaç duyulmamasından kaynaklanmış olabilir. Nitekim kendisine “Büyük imam”, “Üstad”, “Kelamcıların Hücceti” gibi unvanlar verilmiştir.²² Tek bir ilim dalında değil, bazı kaynaklarda on yedi ayrı ilim dalında, bazı kaynaklarda ise yirmi yedi ayrı ilim dalında ders okuttuğu rivayet edilen Abdu'l-Kâhir el-Bağdâdî, 429/1038 yılında İsferyânî'de vefat etmiş ve hocası Ebû İshak İsferyânî'nin kabrinin yanına defnedilmiştir.²³

1.1.2 Yaşadığı Dönem

Abdulkâhir el-Bağdâdî'nin yaşadığı dönem, gerek dini gerek dünyevi ilimler açısından olsun temel ilimlerin inkişaf ettiği bir dönem olmakla birlikte siyasi ve iktisadi bakımdan pek çok karışıklığın çıktığı bir zaman dilimidir. Bu devir Abbasi Devleti'nin idari olarak zafiyete uğradığı ve Selçuklu Türklerinin İslam dünyasına hâkim olmaya başladığı bir devirdir.²⁴

İslam Dünyası, batıda Şia'nın İsmailî koluna mensup Fatımiler, güneyde yine Şia'nın İsmailî kolunun farklı bir versiyonu olan Karmatiler, hilafet merkezinde ise Şii Büveyhiler olmak üzere üç Şii Kuvvetin siyasi hâkimiyeti altındaydı. Selçukluların 1055 yılında Bağdat'a girmelerine kadar devam eden yaklaşık bir asırlık (m. 10. ve 11. asır) bu dönem *Şii Asrı* olarak isimlendirilmiştir. Şii asrı özellikle İmâmiyye/İsnâaşeriyye Şia'sının kendisini akide olarak inşa ettiği bir dönemdir. Nitekim Şeyh Sadûk (381/991), Şeyh Müfid (413/1022), Muhammed b. Hasan Tûsî (460/1067), Şerif el-Mürtezâ (436/1044-1045) gibi Şia dünyasında otorite kabul edilen kimseler bu dönemde Bağdat'ta yaşamışlardır.²⁵

¹⁹ Bağdâdî, *Usulu'd-din*, s. 278

²⁰ Subkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-Kübrâ*, V, 137

²¹ es-Subkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-Kübrâ*, V, 137, 151, 304, 306, 357

²² İbn Asakir, *Tebyinu Kezibi'l-Müfteri*, s. 253

²³ es-Subkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-Kübrâ*, V, 139; el-Kütübî, *Fevâtü'l-vefeyât*, II, 371

²⁴ Gölçük, “Abdulkâhir Bağdâdî”, s. 78

²⁵ Güner, Ahmet, *İslam Medeniyetinde Bağdat Uluslararası Sempozyum*, İstanbul, 2008, s. 150-165

Kuzey Afrika’da siyasi bir güç olarak ortaya çıkan Fatimiler, el-Hâkim Biemrillah (996-1021) döneminde binlerce dâiden oluşan taraftarlarıyla Bağdat’a kadar propaganda yapmakta ve Abbasi hilafetine tehdit teşkil etmekteydiler.²⁶ Bağdâdî, Bâtınıyye’ye mensup olan Fatimilerin, Mecusi adetlerini canlandırmak istediklerini ifade eder. Zaten Bağdâdî’ye göre Bâtınıyye inancının esaslarını koyanlar Mecusilerdir ve bunların tüm gayeleri Kur’an-ı Kerim’i ve Peygamberimizin Sünnetlerini kendi inanç esaslarına göre yorumlayarak Mecusiliğin hayatta kalmasını sağlamaktır.²⁷

İsmailî dâiler tarafında Bahreyn, el-Ahsa ve çevresinde kurulmuş bir devlet olan Karmatiler, Hicaz bölgesini tehdit etmekteydiler.²⁸ Dar bir alanda hâkimiyet kurmalarına rağmen çıkardıkları isyanlarla toplumsal huzur ve asayiş bozarak Abbasilerin merkezi idaresini sarsmaktaydılar. Öyle ki Mekke’ye taarruz etmişler ve tavaf etmekte olan pek çok Müslümanı feci bir şekilde öldürüp zenzem kuyusuna atmışlardı Ehl-i Beyt sevgisini istismar ederek siyasi nüfuz elde etmeyi ve Fatimilerden de manevi yardım alarak neticede Sünnî akideyi ortadan kaldırmayı planlayan Karmatiler Selçuklu Sultanı Melikşah’ın yardımıyla ortadan kaldırılabilmiştir.²⁹

Abbasi Devleti’nin asıl sıkıntısı, İran menşeli Şii bir hanedan olan Büveyhîlerin, Bağdat’ta bir asırdan fazla sürecek (932-1062) bir hâkimiyet kurmalarıdır. Büveyhîler Abbasi halifelerinden istediklerini tahtan indirip, istediklerini tahta çıkartarak, adeta onları ellerinde bir oyuncak haline getirmişlerdi. Büveyhîler döneminde İmamiyye Şia’sının kendine has merasimleri inşa edilerek mezhebi kimlik oluşturulmuştur. Gadir-i Hum bayramı, Aşure Matemi, Ehl-i Beyt imamlarının türbelerine yapılan ziyaretler bu dönemde merasim haline getirilmiştir. Nitekim Büveyhî, hükümdarı Muizzuddevle halkın 10 muharrem 352’de çarşı ve dükkânlarını kapatmalarını ve kadın erkek herkesi siyah elbiseler giyerek şehirde dolaşmasını ve Hz. Hüseyin için yas tutmalarını, 18 zilhicce 352 yılında da Gadir hum gününü bayram olarak kutlamalarını emretmişti. Yine bu dönem Şiiilerin Bağdat’ta “Sebbü’s-Sahabe” inançlarını aleni bir şekilde ortaya koydukları ve bazı camilere sahabeyi lanetleyen yazılar yazdıkları, ezana “Hayye alâ Hayri’l-Amel” lafzını ilave ederek Şii ezanının okunduğu bir dönemdir. Büveyhîlerin Bağdat’ın demografik yapısını Sünniler aleyhine bozması ve ilk üç halife hakkındaki aşikâr tahkir ifadeleri sebebiyle, özellikle Aşure Matemi, Gadir-i Hum bayramı günlerinde Şii-Sünni çatışmaları çıkmıştır.³⁰ 357 yılının Ekim ayında ise insanlarda “mâsiri” denen bir hastalık görüldü ve bu yüzden çok insan öldü. Yine 357 yılında büyük bir kıtlık meydana geldi. Neredeyse ekmek hiç bulunamaz hale gelmişti.³¹ Bağdadî’ nin babasıyla birlikte Nişabur’a göç etmesinin nedenlerinden birisi de bu yaşananlar olabilir.

²⁶ Benli, Yusuf, “Şii-Sünni İlişkileri Çerçevesinde Irak’ta Sadr Ailesi”, Ortadoğu’nun Geleceği Açısından Şii-Sünni İlişkileri Sempozyumu, Çorum, 2013, s. 287

²⁷ Bağdâdî, el-Fark, s. 169

²⁸ Bağdâdî, el-Fark, s. 171; Büyükkara, Mehmet Ali, “İslam Kaynaklı Mezheplerin Ortadoğu’daki Coğrafi Dağılımı ve tahmini Nüfusları” Ortadoğu’nun Geleceği Açısından Şii-Sünni İlişkileri Sempozyumu, Çorum, 2013, s.211

²⁹ Neşet, Çağatay - Çubukçu, İbrahim Agah, *İslam Mezhepleri Tarihi*, Ankara, 1985, s. 83

³⁰ Akoğlu, Muharrem, *Büveyhîlerin Mezhebi Eğilimleri/Politikaları Üzerine*, Bilimname, XVII, 2009/2, 123 – 138; Benli, Yusuf, Ortadoğu’nun Geleceği Açısından Şii-Sünni İlişkileri Sempozyumu, s. 286

³¹ Merçil, Erdoğan, “Büveyhî”, DİA, VI, 498

Abdulkâhir el-Bağdâdî'nin yaşadığı dönem için Mu'tezile'nin Halife Me'mun (218/833) zamanındaki parlaklığına tekrar kavuştuğu bir dönem denilebilir. Mu'tezile, Büveyhiler'in kelamî olarak bağlandıkları bir mezhep olduğu için mensupları önemli görevlere getirilmiş ve Mu'tezile mezhebine o dönem Şia'nın sahip olduğu imtiyazlı bir konum kazandırılmıştır. Nitekim Büveyhî hükümdarı Adudüdevle, Mu'tezilî Sâhib b. Abbâd'ı vezir yapmıştır, Sâhib b. Abbâd da meşhur Mu'tezilî âlim Kadı Abdülcebbâr'ı Büveyhiler'in başşehri kabul edilen Rey'de kâdılıkudâtlığa tayin etmiştir. İslam dünyasının siyasi bakımdan hezimete uğradığı bu fetret döneminde, Müslümanların hâmisî olma imtiyazı, tarih boyunca Sünnî inanın kılıcı ve kalkanı olan Selçuklulara geçmiştir. Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey Bağdat'ı Şii Büveyhilerin tarassudundan kurtarmakla kalmamış, aynı zamanda İsmâîlîlik/Batınîlik gibi muhalif gördüğü topluluklarla ilmî olarak mücadele etmek için medreseler açarak Sünniliği devlet politikası haline getirmiştir.³²

1.1.3 İlmi Şahsiyeti

Kaynak eserlerde ifade edildiği üzere Abdulkâhir el-Bağdâdî, dünyalık bütün mal ve servetini ilim yolunda harcayabilecek kadar cömert bir kişiliğe ve güzel ahlaka sahipti. İlmi sadece Allah rızası için elde etmeye çalışır, hiçbir zaman maddi menfaat temin etmek için kullanmazdı. O ilimler konusunda akranlarına nispetle çok üstün bir konumdaydı.³³ Bağdâdî Kelam, Fıkıh, Fıkıh Usûlü, Feraiz, Hadis, Tasavvuf gibi dini ilimler yanında; Matematik, Aritmetik, Edebiyat gibi dünyevi ilimler sahasında da hocalık yapabilecek kadar kendisini yetiştirmiş âlim bir zattı.³⁴ Bağdâdî'nin gerek dini gerek pozitif ilimlerde bu derece temayüz etmiş olması onun yaşadığı dönemin ilmî seviyesini de ortaya koymaktadır. el-Bağdâdî, aynı zamanda arûzu çok iyi bilen dilci(nahiv) bir şairdi, kaynaklar onu önemli edebiyat ve dil bilginlerinden saymaktadır. Nitekim bazı eserlerinde bir takım konuları şiirlerle açıkladığı görülmektedir.³⁵

Abdulkâhir el-Bağdâdî, hususiyle Matematik ilminde temayüz etmişti, nitekim Matematik ve geometri ilimleriyle alakalı yazmış olduğu *Kitâbu't-Tekmile fi'l-Hisâb* adlı eseri hakkında, Fahrüddîn er-Râzî, "*Matematikte, sadece Kitâbu't-Tekmile fi'l-Hisâb bulunsaydı kâfi gelirdi*" demektedir.³⁶ Bağdâdî, tertip ve tasnife çok önem verir ve açıklamak istediği meseleyi matematiksel bir dil ile ortaya koymayı tercih ederdi. Onun bu tercihi Matematik alanındaki maharetine dayandırılmaktadır. Mesela *Usûlu'd-din* isimli eserinde konuları on beş ana başlık altında, her bir başlığı da on beş mesele halinde

³² Ayverdi, Samiha, *Türk Tarihinde Osmanlı Asırları*, İstanbul, 1999, s. 31; Hakyemez, Cemil, *Ortadoğu'nun Geleceği Açısından Şii-Sünnî İlişkileri Sempozyumu*, Çorum, 2013, s.106

³³ es-Suyutî, Celâlüddîn, *Buğyetu'l-vu'ât fi tabakâti'l-luğaviyyîn ve'n-nühât*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Beyrut, 1964, II, 105; es-Subkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-Kübrâ*, V, 138; Sezgin, Fuat, *Geschichte Des Arabischen Schrifttums (GAS)*, Leiden, 1974, V, 357

³⁴ el-Bedevî, *Mezâhibü'l-İslâmiyyîn*, I, 635; es-Subkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, V, 138

³⁵ İbn Asakir, *Tebyinu Kezibi'l-Müfteri*, s. 254; Fıglalı, "*Abdulkâhir el-Bağdâdî*", DİA, I, 246

³⁶ el-Bedevî, *Mezâhibü'l-İslâmiyyîn*, I, 636

ele almış, böylece akaide ait meseleleri 225 mesele halinde tertipli bir şekilde izah etmiştir.³⁷

Fıkıhta Şâfiî olan Bağdâdî, itikatta ise Ehl-i Sünnet'in Eş'arî kolunun meşhur kelimcilerindandır. Ebu Hanîfe Nu'man bin Sabit(r.a.) geliştirdiği itikâdî esaslarla, Ehl-i Sünnet kelamının teşekkülünde öncülük yapmış, Ehl-i Sünnet ve Cemaat'ın kolundan biri olan ve İmam Ebu'l-Hasan el-Eş'arî (v. 324/936) tarafından kurulan Eş'arîlik Selef-i Salihîn'in itikâdî esaslar üzerine bina edilmişti. Esasen Eş'arîlik İmam Eş'arî'den sonra gelen ve onu takip eden âlimler tarafından sistemleştirilmiş ve mezhebin teşekkülü sağlanmıştır.³⁸ Kâdî Ebû Bekr Tayyîb el-Bakillânî, İmam Eş'arî'nin talebelerinden öğrendiği kelam ilmini ıslah ve tekâmül ettirerek Eş'arîliğin sistemli bir mezhep haline gelip yayılmasında önemli hizmetler ifa etmiştir.³⁹ Bâkillânî ile yakın dönemde yaşayan Abdulkâhir el-Bağdâdî de Eş'arîliğin sistemleştirilmesi ve toplum tarafından benimsenip günümüze kadar devam ettirilmesinde önemli rol oynamıştır. Bağdâdî, itikâdî bir meseleyi açıklarken konuyu Eş'arî mezhebi temelinde ele alırdı. Özellikle *Usûlu'd-din* isimli eseri Eş'arî mezhebinin görüşlerinin bilinmesi noktasında önemli bir kaynak teşkil etmektedir. Nitekim "*hakkı ihya etmek için kılıç, düşmanları için de kelepçe olan şeyhimiz*" diye methettiği İmam Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'nin görüşlerine ve kadımız dediği Bâkillânî'nin görüşlerine eserlerinde geniş yer vermektedir.⁴⁰

Usûlu'd-din incelendiğinde, Bağdâdî'nin itikâdî görüşleri ele alırken kendisine has bir yöntem kullandığı dikkat çeker. Müellif önce sözü edilen mesele hakkında çeşitli mezheplerin görüşlerini açık bir üslup içinde açıklar. Daha sonra Ehl-i Sünnet'in Eş'arî kolunun inancını akli ve nakli delilleriyle, gereksiz uzatmalardan kaçınarak on beş esas ve on beş mesele halinde izah eder. Bağdâdî'nin takip ettiği yöntem, mezheplerin görüşlerini ve ihtilaflarını izah ettikten sonra kendi mezhebinin görüşünü ortaya koyma şeklinde özetlenebilir. Bağdâdî'nin bir neticeye varmak ve hakikate ulaşmak gayesiyle izlediği bu yöntem, farklı görüşler arasında mukayese yapma imkânını da sağlamaktadır.⁴¹

Bağdâdî, bazen İmam el-Eş'arî'den farklı, orijinal görüşler belirten ve bu görüşlerini delillerle ispat eden bir âlimdir. Kendinden önceki kelimciler bilginin kaynağını akıl, haber ve duyular şeklinde sıralarken, Bağdâdî buna ilhamı da ekleyerek bilgi edinme yollarını dörde çıkarmıştır. Misal olarak da sıradan bedevi bir Arab'ın sahip olduğu şiir yeteneğinin, arûz ehlinde bulunmayışını vermiştir. Bağdâdî'ye göre bu yetenek hiçbir tahsili olmayan kimselerin gönlüne Allah tarafından ilham yoluyla yerleştirilmiştir. Netice olarak ilham, Allah'ın bazı kullarına ihsan ettiği bir bilgi türüdür, Hz. Âdem'in herhangi bir istidlalde bulunmadan ve bir kitap okumadan isimleri bilmesi de bu nevi bilgidendir.⁴² Normal bilgi vasıtalarına başvurmada insanın kalbine Allah tarafından

³⁷ Fığlalı, "*Abdulkâhir el-Bağdâdî*", DİA, I, 245

³⁸ Gümüsoğlu, *İslam Mezhepler Tarihi*, s. 164, 190

³⁹ İbn Haldun, *Mukaddime*, çev. Zakir Kadiri Ugan, İstanbul, 1996, II, 536

⁴⁰ Bağdâdî, *Usûlu'd-din*, s. 335

⁴¹ Aydın, Ömer, *Ehl-i Sünnet Akâidi*, İşaret Yay., İstanbul, 2016, s. 16-17

⁴² Bağdâdî, *Usûlu'd-din*, s. 29

doğdurulan bilgi,⁴³ şeklinde tanımlanan ilham, Zünnûn el-Mısırî, Bâyezîd-i Bistâmî ve Ebû Saîd el-Harrâz gibi sûfîler tarafından da bilgi kaynağı kabul edilmiştir.⁴⁴

Bağdâdî'nin İmam el-Eş'arî'den farklı görüş belirttiği bir diğer konu "istiva" meselesidir. "Rahmân arşa istiva etti"⁴⁵ ayetinin te'vilinde Eş'ari, istiva "*Allah'ın arşta nüzul ve hareket olmaksızın meydana getirdiği bir fiildir*" derken Bağdâdî, "*Bize göre doğru bu ayetteki arşın te'vilinin mülk manasına olmasıdır. Sanki O, kendinden başkasının imkânı olmayan mülke istiva etmiştir. Bu te'vil, Arapların, birinin mülkü elinden gittiği zaman söyledikleri "Falanın arşı yıkıldı" sözünden alınmıştır.*" şeklinde te'vil etmiştir.⁴⁶

Bağdâdî'nin gerek *Usulu'd-din*, gerek *el-Fark beyne'l-fırak* eserleri genel olarak tetkik edildiğinde, özellikle bu eserlerinde çok kullandığı "ashabımız" veya "şeyhimiz" kavramlarına dikkat edildiğinde Bağdâdî'nin Eş'ari mezhebinin müdafisi olmaktan daha çok sahâbeyle başlayan, tâbiûn ve onlara tâbi olanlar şeklinde devam ederek İmam el-Eş'arî'ye kadar uzanan bir çizginin sözcülüğünü yaptığı söylenebilir. Nitekim "ashabımız" diye zikrettiği âlimlere bakılınca, onun Ehl-i Sünnet ve Cemaat vurgusuna ne denli önem verdiği kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Onun "ashabımız" veya "şeyhimiz" diye ifade ettiği âlimlerin bir kısmı şunlardır; Ebu İshak İbrahim bin Muhammed el-İsferâyînî (v.418/1028), Ebu İshak el-Mervezi (v. 341/951), Ebu Hanife (v. 150/767),⁴⁷ İmam Ebu'l-Hasan el-Eş'arî, İmam-ı Şâfiî (v. 204/820), el-Evzâi (v. 157/774), İmam Ahmed bin Hanbel (v. 241/885),⁴⁸ Medine fakihlerinden el-Esmâ-i (v. h. 122), İmam-ı Malik (v. 179/795), Ebu'l Hâris el-Muhasibi (v. 243/857),⁴⁹ Abbas el-Kalânîsî.(v. IV./X. yüzyıl başları), Ebû Bekr Muhammed b. et-Tayyîb el-Eş'ari (el-Bâkılânî)⁵⁰

Ehl-i Sünnet itikadından taviz vermeyen Abdulkâhir el-Bağdâdî, Fahreddin Râzî tarafından taassup sahibi olmak ve muhaliflerine karşı oldukça sert tavır almakla itham edilmiştir. Fahreddin Râzî, bir taraftan Bağdâdî'yi methederek; onun Matematik, Kelam, Fıkıh ve Fıkıh Usûlü gibi birçok alanda yetişmiş büyük bir âlim olduğunu belirtirken,⁵¹ diğer taraftan *el-Milel ve'n-Nihâl*'in müellifi Şehristânî için "*onun kitabına güvenilmez. Çünkü o İslâmî mezhepleri el-Fark beyne'l-fırâk'tan aktarmıştır. Müellifi Ustad Ebu Mansur el-Bağdâdî'dir. Bu ustad ise muhaliflerine karşı oldukça sert, taassup sahibidir.*" demektedir.⁵² Taassup, terim olarak, din, ahlâk, âdet gibi konularda haksızlık ve husumet derecesine varacak kadar saplantıya düşmek,⁵³ benimsediği görüşü körü körüne savunma⁵⁴ anlamına gelmektedir. Mezhepler Tarihi çerçevesinde bir kimsenin taassup

⁴³ es-Sâbûnî, Nûreddin, *Mâtürîdiyye Akâidi* çev. Bekir Topaloğlu, Ankara, 1995, s. 191

⁴⁴ Yavuz, Yusuf Şevki, "*İlham*", DİA, XXII, 98

⁴⁵ Taha, 20/5

⁴⁶ Bağdâdî, *Usulu'd-din*, s. 132

⁴⁷ Bağdâdî, *Usulu'd-din*, s.364

⁴⁸ Bağdâdî, *Usulu'd-din*, s.41

⁴⁹ Bağdâdî, *Usulu'd-din*, s. 132

⁵⁰ Bağdâdî, *Usulu'd-din*, s. 256

⁵¹ el-Bedevî, *Mezâhibü'l-İslâmiyyîn*, I, 636; es-Subkî, *Tabakâtü's-Şâfi'îyyeti'l-Kübrâ*, V, 138

⁵² Razî, Fahreddin Razî, *Munâzarâtu Fahreddin er-Razî fi bilâdi Mâverâ'innehir*, thk. Fethullah Huleyf, Dâru'l-Meşrik, Beyrut, 1967, 39

⁵³ *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006, s. 624

⁵⁴ Çağrı, Mustafa, "*Taassup*", DİA, XXXIX, 285

sahibi olduğunu söyleyebilmemiz için, o kişinin sadece kendi tâbî olduğu mezhebin doğru olduğunu ve kendi mezhebinden olmayan bütün toplulukların dalâlette olduğunu söylemesi gerekir.

Bağdâdî, İslam âlemini bütünleştirici bir akîde, sağlam bir kulp etrafında toplayarak, sağlıklı bir toplum meydana getirme ve böylece İslam toplumun bekasını sağlama hassasiyetiyle dikkat çekmektedir. O zaten Ehl-i Sünnet ve Cemaat akîdesi üzerindeki titizliğiyle öne çıkmaktadır. Onun bid'atlere ve dine zarar verecek fikirlere karşı çok hassas olması İslâm ümmeti içinde bir ayırım yapmaya sevk etmiştir.⁵⁵ Nitekim *el-Fark beyne'l-firak* adlı eserindeki temel gaye, fırka-i nâciye olan Ehl-i Sünnet'i ortaya koymaktır. Bağdâdî savunduğunu körü körüne savunmamakta, delilsiz söz söylememekte ve Kur'an ve Sünnet'ten tevarüs eden sahih akîdeyi en doğru şekilde aktarmaya çalışmaktadır.

Bağdâdî'nin İslam Ümmeti tanımı ve bu tanımın ortaya koyduğu prensipler kapsayıcı bir nitelik taşımaktadır, ona göre bir kimsenin Ehl-i Sünnet ve muvahhid sayılabilmesi için şu esasları taşıması gerekmektedir:

- 1) Âlem sonradan yaratılmıştır.
- 2) Âlemi yaratıcı olan Allah birdir, kadimdir, sıfatları vardır. O adalet ve hikmet sahibidir. O yaratılmış hiçbir şeye benzemez.
- 3) Hz. Muhammed (s.a.v.) O'nun resulüdür, O'nun risaleti bütün insanlığı kapsamaktadır. O'nun şeriatı ebedidir, getirdiği her şey hak'tır ve şeriat hükümlerinin kaynağı Kur'an'dır.
- 4) Kâbe, namaz için yönelmesi gereken kible.
- 5) Bütün bu hususları ikrar eden, küfrü götürecek bir bid'at kendisinde bulunmayan kimse muvahhid bir sünîdir.⁵⁶

1.1.4 Abdulkâhir el-Bağdâdî'ye göre İlk Kelâmî Faaliyetler

Mezheplerin görüşlerinin oluşmasında temel ayrılıklardan olan; imamet, iman-amel ilişkisi, büyük günah ve bunu işleyen Müslümanın durumu gibi konularda özellikle Hz. Ali'nin Cemel ve Sıffin vak'alarındaki tavrı ve diğer sahâbelerin açıklamaları Ehl-i Sünnet için temel kıstas olmaktadır.⁵⁷ Ehl-i Sünneti, sahabe ve tabiinin yolundan gidenlerin mezhebi şeklinde açıklayan Abdulkâhir el-Bağdâdî'nin sahabenin ilk mütekellimi olarak Hz. Ali'yi göstermesi dikkat çekicidir. Çünkü Hz. Ali va'd ve vaîd meseleleri üzerinde Havaric ile meşîet(dileme), istitâat (yapabilme gücü) ve kader üzerinde Kaderiyye ile münazara etmiştir. Sonra kaderi nefyedişi sebebiyle Ma'bed el-Cuhenî'den uzaklaşan Abdullah b. Ömer gelir.

Tâbiîn'den Ehl-i Sünnet'in kelâmcılarından ilki Ömer b. Abdillazîz (v.101/719)'dir, O'nun Kaderiyye'yi reddetmek için yazdığı *Risâle Belîğa fi'r-Reddi alâ'-Kaderiyye* isimli bir eseri vardır. Sonra Zeyd b. Ali Zeyne'l-Abidin gelir. Onun da Kaderiyye'yi ret için yazdığı *Kitâb fi'r-Reddi alâ'-Kaderiyye* adlı eseri vardır. Sonra el-Hasan el-Basrî gelir ki Onun Kaderiyye'yi tenkid için Ömer b. Abdilazîz'e yazdığı "Fî Zemmi'l-Kaderiyye" isimli risalesi meşhurdur. Sonra eş-Şabî (v.110/728) gelir. Kaderiyye'ye

⁵⁵ Gölcük, "Abdulkâhir Bağdâdî", s. 85

⁵⁶ Bağdâdî, *el-Fark*, s. 13

⁵⁷ Gümüšoğlu, *İslam Mezhepler Tarihi*, s. 53

karşı çıkan insanların en serti O'dur. Sonra ez-Zuhrî (v.124/742)'dir. O, Kaderiyye'nin kanının akıtılabileceği hususunda Abdulmelik b. Mervân'a fetva veren kimse olarak tanınır.

Tâbiîn'den sonraki dikkat çeken mütekellim Cafer b. Muhammed es-Sâdık'tır. Onun *Kitabu'r-Red alâ'l-Havaric*, *Kitabu'r-Red alâ'l Kaderiyye* ve *Risale fi'r-Red alâ'l Gulat mine'r-Ravâfid* isimli üç eseri vardır.

Fukahâ ve mezhep imamlarından ilk kelam âlimleri Ebû Hanîfe ve eş-Şâfiî'dir. Ebû Hanîfe'nin Kaderiyye'yi ret için yazdığı *Kitabu'l-Fıkhü'l-Ekber* isimli eseri vardır. İmam Şâfiî'nin kelam konusunda *Fi Tashîhi'n-Nübüvve ve'r-Redd ale'l-Berahime* ve *Fi'r-Redd ale'l-Ehli'l-Ehva* isimli iki eseri vardır.

Abdulkâhir el-Bağdâdî, daha sonra Kaderiyye'nin boğazına sarılmakta en cesur kimse olarak tavsif ettiği İmam Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'yi ve silsile yoluyla onun talebelerini sıralar.⁵⁸ O, netice itibarıyla her Müslüman'ın, sahabe devrinden beri bu dinin usul ve furuunu Efendimiz (s.a.v.)'den tevarüs ettikleri gibi koruyan müçtehit imamların etrafında toplanması gerektiğine dikkat çekmiştir.

1.1.5 Eserleri

Yaşadığı dönemin âlimleri arasında seçkin bir yeri olan Abdulkâhir el-Bağdâdî, İslâmî ilimlerin hemen her dalında önemli eserler telif etmiştir. Mezhepler Tarihi, Kelam, Fıkıh, Usul-ü Fıkıh, Tefsir, Hadis, Matematik gibi ilim dallarında eserlerinin olması, onun derin ilmi vukufuyetinin göstergesidir. Hayatını eser telif etmeye ve talebe yetiştirmeye adanmış Bağdâdî'nin çalışmalarına dikkat edildiğinde, onun Ehl-i Sünnet akidesini, bir yandan gayrimüslimlere, bir yandan da ehl-i bid'at fırkalarına ve bir takım felsefî akımlara karşı müdafaa gayretinde olduğu görülmektedir. Eserlerinde herkesin anlayabileceği sade, net ve akıcı bir üslûp kullanması ve tertip ve tasnifin mükemmel düzeyde olması, onun aynı zamanda kuvvetli bir edip ve matematik âlimi olmasından kaynaklanmaktadır.

Abdulkâhir el-Bağdâdî'nin ölümü üzerinden yaklaşık bin yıl geçmesine rağmen halen araştırma konusu olmakta ve eserleri önemini bugün için de korumaktadır, çünkü anlattığı meseleleri sağlam bir zemin üzerine bina etmeye ve Kitap ve Sünnet ışığında aklî ve naklî delillerle kuvvetlendirmeye çalışmıştır.

Tabakat kitapları, Bağdâdî'ye ait eser sayısı hakkında farklı bilgiler vermektedir. Takiyyiddîn es-Subkî, Bağdâdî'ye ait on beş ismi zikrederken,⁵⁹ Kütübî, on yedi eser zikretmektedir.⁶⁰ Son yıllarda yapılan çalışmalarla Bağdâdî'nin otuzdan fazla eser telif ettiği anlaşılmıştır, fakat bunların sadece sekiz tanesi günümüze ulaşabilmiştir. Bağdâdî'nin eserlerinin günümüze ulaşamamasında, başta Bağdat'ın Moğollar tarafından zaptı olmak üzere⁶¹ yaşanan siyasi karışıklıkların büyük etkisi olmuştur.

⁵⁸ Bağdâdî, *el-Fark*, s. 223-224; Bağdâdî, *Usulu'd-din*, s. 333-334

⁵⁹ es-Subkî, *Tabakâtü's-şâfi'îyyeti'l-kübrâ*, V, 140

⁶⁰ el-Kütübî, *Fevâtü'l-vefeyât*, II, 371

⁶¹ Erünsal, İsmail E, "Kütüphanesi", DİA, XXVII, 13

A. Abdulkâhir el-Bağdâdî'nin Mevcut Eserleri

Abdulkâhir el-Bağdâdî'nin günümüze ulaşan eserlerini şöyle sıralanır:

1. Usulu'd-din

Abdulkâhir el-Bağdâdî'nin İslam inanç sistemini açık ve anlaşılır bir metotla ele aldığı, en sistematik Kelam eseridir.⁶² Ehl-i Sünnet'in Eş'arî koluna mensup Bâkılânî ve İbn Fûrek'in teliflerinden sonra önemli bir yeri olan bu eser, konuları on beş ana başlık altında, her bir başlığı da on beş mesele halinde ele almış, böylece akaide ait meseleler 225 mesele halinde tertipli bir şekilde işlenmiştir. “*Usulu'd-din*”in telif edilişinde takip edilen bu plan ve üslûp eserin ders kitabı amacıyla kaleme alındığını düşündürmektedir.⁶³

Ehl-i Sünnet ve Cemaat'ın çoğunluğu bu on beş ana başlığın dinin temel rükünlerinden olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Bağdâdî, akli olan ve buluşa ermiş her insanın bu esasların her birinin hakikatini bilmesinin vacip olduğunu ve bunlara muhalefet edenlerin sapıklığa düştüğünü ifade etmiştir. Bu esaslara ait fer'î meselelerde ise eğer Ehl-i Sünnet'in ittifak ettiği bir meseleye muhalefet ediliyorsa, onların da sapıklığa düştüğüne dikkat çekmiştir.⁶⁴ Bu on beş esas şöyle sıralanır:

- 1) İlimlerin umum ve husus olarak hakikatlerinin açıklanması
- 2) Arazlar ve cisimler şeklinde iki kısma ayrılan âlemin hâdis oluşu
- 3) Âlemin yaratıcısını ve Zâtî sıfatlarını bilme
- 4) Allah'ın Zâtıyla kâim sıfatlarını bilme
- 5) Allah'ın isimlerini ve vasıflarını bilme
- 6) Allah'ın adaletini ve hikmetlerini bilme
- 7) Allah'ın Resullerini ve Nebilerini bilme
- 8) Peygamberlerin mu'cizeleri ve Velilerin kerametlerini bilme
- 9) İslam şariatının rükünlerini bilme
- 10) Emir, nehy ve haber konusunda teklif hükümlerini bilme
- 11) Ahirette kulların hükümlerini bilme
- 12) İmanın Usûlünü bilme
- 13) İmametın hükümlerini ve başkanlık şartlarını bilme
- 14) Âlimlerin ve İmamların hükümlerini bilme
- 15) Küfür ve fâcir heva ehlinin hükümlerini bilme hakkındadır.

Usulu'd-din, İstanbul Dârülfünun İlâhiyat Fakültesi tarafından 1928 yılında yayımlanmıştır. Eserin neşrinde Süleymaniye Kütüphanesinde bulunan (Carullah Efendi, No:2076) yegâne yazma nüsha esas alınmıştır.⁶⁵ Usulu'd-din Ömer Aydın tarafından 2016 tarihinde Türkçe'ye çevrilmiştir.

⁶² Doğan, Hüseyin, “*Abdulkâhir el-Bağdâdî'nin Tanrı-Âlem Anlayışı*”, *Usûl*, 18 (2012/2), s. 47

⁶³ Aruçi, Muhammed, “*Usulu'd-din*”, *DİA*, XLII, 217

⁶⁴ Bağdâdî, *el-Fark*, s. 193

⁶⁵ Gölçük, “*Abdulkâhir Bağdâdî*”, s. 80; Fıglalı, Ethem Ruhi, *Mezhepler Arasındaki Farklar* (el-Fark Beyne'l-Fırak Tercemesi), Türkiye Diyanet Vakfı Yay., 2005, İstanbul, s. XXIV

2. el-Fark Beyne'l-Fırak

Araştırmamızın konusunu teşkil eden bu kitap ileride müstakil bir başlık halinde ele alınacaktır. Eserin adı, yazılış gayesi, Mezhepler Tarihi açısından önemi ve eserde kullanılan yöntem hakkında detaylı bilgi verilecektir. Ayrıca *el-Fark Beyne'l-Fırak*'a göre fırka isimleri tek tek sıralanacaktır.

3. el-Milel ve'n-Nihal

Abdulkâhir el-Bağdâdî, *el-Fark Beyne'l-Fırak*'ın pek çok yerinde işlediği meselenin sonlarına doğru *el-Milel ve'n-Nihal* isimli eserine atıfta bulunarak, konunun delilleriyle ve daha uzun ve geniş bir şekilde anlatıldığını ifade eder.⁶⁶ Tabakat kitapları da Bağdâdî'ye ait böyle bir eserin varlığından bahsetmektedirler.⁶⁷ Bu durumda *el-Milel ve'n-Nihal*'ın Bağdâdî'ye nisbet edilmesinde ve eserin bu ad ile anılmasında herhangi bir şüphe bulunmamaktadır. Albert Nasrî Nâdir tarafından, Bağdat Evkaf Kütüphanesinde 6819 numarada kayıtlı yazma nüsha esas alınarak neşredilmiştir. A. N. Nâdir'in esas aldığı nüsha 127 varaktan oluşmaktadır ve baş tarafından noksandır. Eser 39. varaktaki Keysaniyye ile başlamaktadır. Bu neşre İsam Kütüphanesinden de (demirbaş 006064K) ulaşılabilmektedir. Brockelmann, esere ait bir nüshanın Süleymaniye kütüphanesinde (Aşir Efendi; nr. 555) bulunduğunu ileri sürmektedir, fakat adı geçen kütüphanenin kataloglarında eserin adı geçmekle birlikte böyle bir nüsha bulunmamaktadır. Bağdâdî'nin *el-Fark Beyne'l-Fırak*'ta belirttiği üzere *el-Fark*, *el-Milel*'den sonra yazılmıştır. Bu sebeple, *el-Milel*'de bulunmayan bir takım meseleler *el-Fark*'a ilave edilmiştir. Nitekim “Ehl-i Sünnet'in Faziletleri”, “Ehl-i Sünnet'in Sınıfları”, “İslam'a Nisbet Edildikleri Halde İslam'dan Olmayan Fırkalar” gibi bir takım bölümler sadece *el-Fark*'ta bulunmaktadır. Bu durumda *el-Fark*, *el-Milel*'in tekrar ele alınıp, bir takım eklemelerle yeniden düzenlenmiş bir şeklidir, denilebilir.⁶⁸

Bağdâdî'nin talebesi ve damadı olan Ebü'l-Muzaffer İmâdüddîn Şehfûr b. Tâhir b. Muhammed el-İsfahânî el-İsferâyînî,⁶⁹ *et-Tebisîr fi'd-din* adlı eserinde *el-Milel*'den şöyle bahseder: “*Usulu'd-Din hususunda yazdığı el-Milel ve'n-Nihal'dan başka bir eseri olmasaydı bile bu eser ona yeterdi. Bu kitaba bakan kimse, neredeyse onun benzerinin yazılamayacağını düşünmeye başlar. Onun kelimeler, fıkıh ve hadis ilimleriyle ilgili pek çok eserleri vardır. Onun bu kadar güzel ibareli, tatlı üsluplu eserlerinin bir benzeri bu zamana kadar yazılmamıştır.*”⁷⁰

el-Milel'de fırkalar şöyle sıralanmaktadır:

1. Keysaniyye

⁶⁶ Bağdâdî, *el-Fark*, s. 139

⁶⁷ el-Kütübî, *Fevâtü'l-vefeyât*, II, 372; es-Subkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyeti'l-Kübrâ*, V, 140

⁶⁸ Fıglalı, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, s. XXV VIII

⁶⁹ Yüksel, Emrullah, “Ebü'l-Muzaffer İmâdüddîn Şehfûr b. Tâhir b. Muhammed el-İsfahânî el-İsferâyînî” *DİA*, XXII, 517

⁷⁰ el-İsferâyînî, Ebü'l-Muzaffer Şehfûr b. Tâhir b. Muhammed, “*et-Tebisîr fi'd-din*” thk. Kemal Yusuf, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1983, s. 194

2. Kaderiyye-Mutezile
3. Mürcie
4. Neccâriyye
5. Cehmiyye
6. Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'ın kurtuluşu

4. Kitabu's-Sıfat⁷¹

Eser *Tefsiru'l-esma'illahi'l-hüsna* adıyla British Museum'da (No: 7547) bulunmaktadır.⁷² Bunun dışında bir de *Tefsiru esmaillahi azze ve celle* adıyla Antalya Akseki Yeğen Mehmet Paşa Kitaplığı 43 numarada kayıtlı bir nüsha vardır. Bu nüshaya İsam Kütüphanesinden de (demirbaş M00179) ulaşılabilmektedir.

Abdulkâhir el-Bağdâdî, bu eserinde Cenab-ı Hakk'a ait ilahi isim ve sıfatlar hususunda Ehl-i Sünnet'in görüşünü izah etmektedir.⁷³

5. en-Nâsih ve'l-Mensûh

Berlin Kütüphanesinde (nr.478/9) bu eserin bir nüshası bulunmaktadır.⁷⁴

6. Te'vîlu'l-Müteşâbihât fi'l-Ahbâr

Muhammed b. Şâkir el-Kütübî ve es-Subkî, eseri bu adla zikrederken,⁷⁵ bazı kaynaklar da *Te'vîlu'l-Müteşâbihât fi'l-Ahbâr ve'l-ayât* adıyla zikrederler.⁷⁶ Brockelmann, bu eserin bir nüshasının Aligarh Kütüphanesinde (nr. 95, 14) bulunduğunu ifade eder.⁷⁷

7. Kitâb fi'l-Misaha

Uzunluk, yüzölçümü gibi o devirde bilinen ölçüm kurallarını izah eden küçük bir geometri risalesidir. Eserin bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesinde (Laleli, nr. 2708/2) bulunmaktadır. Bir diğer yazma nüsha, Abu'l-Futûh Muntahabaddîn As'ad b. Mahmûd tarafından yapılan Farsça tercümesiyle birlikte Tahran'da bastırılmıştır.(Teheran 1347 udT. K. *al-ıdâh 'an usûl şinâ'at al-massâh*)⁷⁸

8. et-Tekmile fi'l-Hisâb

⁷¹ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunun*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Bağdat, 1941, II, 1432

⁷² el-Bedevî, *Mezâhibü'l-İslâmiyyîn*, I, 638

⁷³ Eser hakkında, Marmara Üniversitesinde Muhammed Aruçi tarafından doktora tezi çalışması yapılmıştır.

⁷⁴ el-Bedevî, *Mezâhibü'l-İslâmiyyîn*, I, 637

⁷⁵ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunun*, I, 335; el-Kütübî, *Fevâtü'l-vefeyât*, II, 372; es-Subkî, *Tabakâtü's-Şâfi'îyyeti'l-Kübrâ*, V, 140

⁷⁶ Fırlalı, "*Abdulkâhir el-Bağdâdî*", DİA, I, 246; el-Bedevî, *Mezâhibü'l-İslâmiyyîn*, I, 638

⁷⁷ Gölçük, "*Abdulkâhir Bağdâdî*", s. 81

⁷⁸ Sezgin, Fuat, GAS, V, 357; Fırlalı, "*Abdulkâhir el-Bağdâdî*", DİA, I, 246

Ahmed Selim Saidan tarafından, Süleymaniye Kütüphanesinde(Laleli, nr. 2708/1) bulunan yazma nüsha esas alınarak tahkik edilip, Kuveyt'te Ma'hedû'l-mahtûtâtî'l-Arabiyye müessesesi tarafından neşredilmiştir.⁷⁹ *Kitâb fi'l-Misaha*'ya oranla daha kapsamlı ve daha önemli bir eserdir. Abdulkâhir el-Bağdâdî'ye göre matematik yedi türden meydana gelmektedir ve bunlar şöyle sıralanmaktadır: 1. Tamsayılar ile Hint hesaplama kuralları bilgisi 2. Kesirli sayılarla hesaplama 3. Derece ve dakika ve diğer kurallar bilgisi 4. Parmak hesabı 5. Toplama, çıkarma, çarpma, bölme ve kalan kuralları 6. Sayı teorileri 7. Matematik incelikleri ve uygulamalardır.⁸⁰

Fahrüddîn er-Râzî *er-Riyâdu'l-Münka* isimli eserinde, Abdulkâhir el-Bağdâdî'yi methederek; onun Matematik, Kelam, Fıkıh ve Fıkıh Usûlü'nde evrensel bir âlim olduğunu ifade eder.⁸¹

B. Abdulkâhir el-Bağdâdî'nin Günümüze Ulaşmayan Eserleri

Abdulkâhir el-Bağdâdî'nin günümüze ulaşamamış ve ancak biyografi eserleri sayesinde isimleri tesbit edilebilen eserleri şunlardır:

1. Ahkâmu'l-Vat'i't-Tâm

İltikâu'l-hitaneyn olarak bilinir ve toplam dört ciltten teşekkül etmektedir.⁸²

2. Bulûğu'l-Meda an Usûli'l-Huda⁸³

3. Delâilu'n-Nübüvve

Abdulkâhir el-Bağdâdî "*Usulu'd-Din*" adlı eserinin, Nebi ve Rasûllerin açıklanması meselesinde farklı görüşleri özetledikten sonra bu konuyu *Delâilu'n-Nübüvve* kitabında açıkladığını ifade eder.⁸⁴

4. Fadâihu'l-Kaderiyye⁸⁵

5. Fadâihu'l-Kerramiyye⁸⁶

⁷⁹ Fıfıralı, "*Abdulkâhir el-Bağdâdî*", DİA, I, 246; el-Bedevî, *Mezâhibü'l-İslâmiyyîn*, I, 638

⁸⁰ Sezgin, Fuat, *GAS*, V, 357

⁸¹ el-Bedevî, *Mezâhibü'l-İslâmiyyîn*, I, 636; es-Subkî *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-Kübrâ*, V, 138

⁸² el-Bedevî, *Mezâhibü'l-İslâmiyyîn*, I, 636; es-Subkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-Kübrâ*, V, 140; Gölcük, "Abdulkâhir Bağdâdî", s. 79

⁸³ el-Bağdâdî, İsmail b. Muhammed Emin, *Hediyyetu'l-Arifin Esmâi'l-Müellifin ve Asari'l-Musannifin*, Dâru-Ahyâu't-Tur'asi'l-Arabiyyi, Beyrut, 1951, I, 606

⁸⁴ Bağdâdî, *Usulu'd-din*, s. 180

⁸⁵ Bağdâdî, *el-Fark*, s. 109

6. Fadâihu'l-Mutezile⁸⁷

7. Ferâizu'l-Makdisi⁸⁸

8. el-Harb-alâ İbn-i-Harb

Bağdâdî, Mutezile'nin Câferiyye fırkasının kurucusu Cafer b. Harb'ın(ö. 236/850-51) kelâmî görüşlerini tenkit etmek için bu eseri yazdığını ifade etmektedir.⁸⁹

9. Heyetu'l-âlem⁹⁰

10. İbtâlu'l-Kavl bi't-Tevellud⁹¹

11. el-İmâd fi'l-Mevârîsi'l-İbâd

Matematik ve Feraiz'de bir benzeri olmayan eserdir.⁹²

12. el-Kelâmu'l-Vaidi'l-Fâhir fi'l-Avâil ve'l-Avâhir⁹³

13. Kitâbu'd-Devr

Fıkha ait pek çok meseleyi ihtiva eden muhtasar bir kitaptır.⁹⁴

14. Fî Ma'nâ Lafzateyi't-Tasavvuf ve's-Sûfî

Bağdâdî, bu eserinde sufilere ait 1000 sözü alfabetik olarak toplamıştır.⁹⁵

15. Kitâbu'l-İman⁹⁶

⁸⁶ es-Subkî, *Tabakâtü 'ş-Şâfi 'iyyeti 'l-Kübrâ*, V, 140; Muhammed Emin el-Bağdâdî, *Hediyyetu 'l-Arifin*, I, 606; Kâtip Çelebi, *Keşfu 'z-Zunun*, II, 1274; el-Kütübî, *Fevâtü 'l-vefeyât*, II, 372

⁸⁷ Kâtip Çelebi, *Keşfu 'z-Zunun*, II, 1274; Muhammed Emin el-Bağdâdî, *Hediyyetu 'l-Arifin*, I, 606; es-Subkî, *Tabakâtü 'ş-Şâfi 'iyyeti 'l-Kübrâ*, V, 140; el-Kütübî, *Fevâtü 'l-vefeyât*, II, 372

⁸⁸ Muhammed Emin el-Bağdâdî, *Hediyyetu 'l-Arifin*, I, 606; Kâtip Çelebi, , *Keşfu 'z-Zunun*, II, 1252

⁸⁹ Bağdâdî, *el-Fark*, s. 101

⁹⁰ Bağdâdî, *Usulu 'd-din*, s. 84

⁹¹ es-Subkî, *Tabakâtü 'ş-Şâfi 'iyyeti 'l-Kübrâ*, V, 140; Muhammed Emin el-Bağdâdî, *Hediyyetu 'l-Arifin*, I, 606

⁹² es-Subkî, *Tabakâtü 'ş-Şâfi 'iyyeti 'l-Kübrâ*, V, 140

⁹³ el-Kütübî, *Fevâtü 'l-vefeyât*, II, 372; Muhammed Emin el-Bağdâdî, *Hediyyetu 'l-Arifin*, I, 606

⁹⁴ Kâtip Çelebi, *Keşfu 'z-Zunun*, II, 1419

⁹⁵ Gölçük, “Abdulkâhir Bağdâdî”, s. 80; es-Subkî, *Tabakâtü 'ş-Şâfi 'iyyeti 'l-Kübrâ*, V, 140

16. Kitâbu't-Tevârih

Yusuf Ziya Yörükan, bu eseri Abdulkâhir el-Bağdâdî'ye nispet etmektedir. Köprülü Kütüphane'sinde (nr. 857-859) bulunan Şehristânî'nin *el-Milel ve'n-Nihal* adlı eserinin sonunda ki "Ebu Mansur Abdulkâhir b. Tahir el-Bağdâdî'nin Kitabu't- Tevârih'inden On dördüncü asıl" başlıklı makaleden, Bağdadî'nin *Kitâbu't-Tevârih* adlı bir eserinin bulunduğu anlaşılmaktadır.⁹⁷

17. Menâkibu İmam Şâfi

Ebu Abdullah Muhammed b. Yahya el-Cürcanî'nin(ö. 398/1007) İmam Şâfi'ye yönelik bir takım tenkitlerini reddiye için telif edilmiş muhtasar bir eserdir.⁹⁸

18. Meşâriku'n-Nur ve Medâriku's-Surûr fî'l-Kelâm⁹⁹

19. Miyaru'n-Nazar¹⁰⁰

20. Muvâzene Beyne'l-Enbiya

Bağdâdî bu eserinde, diğer peygamberlerde ayrı ayrı bulunan tüm mu'cizelerin Hz. Muhammed'de(s.a.s.) toplandığını açıklamıştır.¹⁰¹

21. Nakzu mâ amilehû Ebu Abdullah el-Cürçânî fî Tercihî Mezhebi Ebi Hanife

Ebu Abdullah Muhammed b. Yahya el-Cürcanî'nin *Tercîhu Mezhebi Ebi Hanife* adlı kitabına karşı reddiye mahiyetinde bir eserdir.¹⁰² Kâtip Çelebi, bu eserden *Kitabu fî Reddi Kitabu'l-Cürçânî* adıyla bahsetmektedir.¹⁰³

22. Nefyi Halkı'l-Kur'an¹⁰⁴

⁹⁶ Bağdâdî, *Usulu'd-din*, s. 277, 293; es-Subkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-Kübrâ*, V, 140; el-Kütübî, *Fevâtü'l-vefeyât*, II, 372

⁹⁷ Yörükan, Yusuf Ziya, "Şehristânî", Daru'l-Funun İlahiyat Fakültesi Mecmuası, 1927, Sayı, 5–6, 190

⁹⁸ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunun*, II, 1840

⁹⁹ Muhammed Emin el-Bağdâdî, *Hediyyetu'l-Arifin*, I, 606; Katip Çelebi, *Keşfu'z-Zunun*, II, 1690

¹⁰⁰ Fıglalı, "Abdulkâhir el-Bağdâdî", DİA, I, 246; el-Kütübî, *Fevâtü'l-vefeyât*, II, 372; Muhammed Emin el-Bağdâdî, *Hediyyetu'l-Arifin*, I, 606

¹⁰¹ Bağdâdî, *Usulu'd-din*, s. 204

¹⁰² es-Subkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-Kübrâ*, V, 140

¹⁰³ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunun*, I, 398

¹⁰⁴ Muhammed Emin el-Bağdâdî, *Hediyyetu'l-Arifin*, I, 606; Katip Çelebi, , *Keşfu'z-Zunun*, II, 1970; es-Subkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, V, 140; el-Kütübî, *Fevâtü'l-vefeyât*, II, 372

23. Şerhu Hadîs-i İfterakat

“Yahudiler yetmiş bir fırkaya ayrıldılar. Hristiyanlar yetmiş iki fırkaya ayrıldılar. Ümmetim ise yetmiş üç fırkaya ayrılacaktır.” hadisini açıklayan bir eserdir.¹⁰⁵ Araştırmacılar bu eserin *el-Fark beyne 'l-fırak* olabileceğine dikkat çekmektedirler.

24. Şerhu Miftâh İbn-i Kâs

Şâfiî âlimi, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Ebî Ahmed et-Taberî el-Bağdâdî'nin(ö. 335/946) Şâfiî fikhına dair *el-Miftâh* adlı eserinin şerhidir. Başka âlimler tarafından da şerh edilmiştir.¹⁰⁶

25. Tafdîlu'l-Fakîri's-Sâbir ala'l-Ganiyyi's-Şâkir¹⁰⁷

26. Et-Tahsîl fi Usuli'l-Fıkh¹⁰⁸

1.2 el-Fark Beyne'l-Fırak

Bu eserin iki yazma nüshası bulunmaktadır, bunlardan biri Berlin Konig. Kütüphanesinde (nr. 2800) diğeri de Şam Zahirîye Kütüphanesinde (nr. 45) bulunmaktadır.¹⁰⁹ *el-Fark beyne 'l-fırak*'ın bugüne kadar üç tahkikli bir de tahkiksiz neşrinin yapılmış olması, eserin ilmî sahadaki önemini ortaya koymaktadır.

a) *el-Fark Beyne 'l-Fırak*, ilk olarak Muhammed Bedr tarafından tahkik edilmiştir. Bu tahkik Berlin Konig. Kütüphanesi 2800 numarada kayıtlı bir nüsha esas alınarak yapılmıştır ve Kahire'de Maârif Matbaasında (1910) 385 sayfa halinde yayımlanmıştır. Tahkike kaynaklık eden yazma nüsha eksik olduğu için, bu neşrin beşinci bölümünde eksiklikler bulunmaktadır.

b) Eserin ikinci neşri Osmanlı Şeyhülislamı Muhammed Zâhid el-Kevserî (Neşru's-Sakaafeti'l-İslâmiyye yay.-Kahire, (1948) tarafından yapılmıştır. Muhakkik, neşrinde Mevlânâ'nın torunu Çelebi Zâde'den alınmış yazma nüshayı esas almıştır ve Berlin nüshasında bulunmayan beşinci bölümün 5. 6. ve 7. fasıllarını da ilave ederek eksikleri tamamlamıştır.

c) *el-Fark Beyne 'l-Fırak*'ın üçüncü neşri Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd (Matba'atu'l-Medenî-Kahire, 1964) tarafından yapılmıştır. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, eserin tahkikinde, *el-Fark*'ın yazma nüshaları yerine Muhammed Bedr ve

¹⁰⁵ Katip Çelebi, *Keşfu'z-Zunun*, II, 1039; Muhammed Emin el-Bağdâdî, *Hediiyetu 'l-Arifin*, I, 606

¹⁰⁶ es-Subkî, *Tabakâtü 'ş-şâfi 'iyyeti 'l-kübrâ*, V, 140; Katip Çelebi, , *Keşfu'z-Zunun*, II, 1769

¹⁰⁷ el-Kütübî, *Fevâtü 'l-vefeyât*, II, 372; es-Subkî, *Tabakâtü 'ş-şâfi 'iyyeti 'l-kübrâ*, V, 140; Katip Çelebi, *Keşfu'z-Zunun*, I, 462; Muhammed Emin el-Bağdâdî, *Hediiyetu 'l-Arifin*, I, 606

¹⁰⁸ Katip Çelebi, *Keşfu'z-Zunun*, I, 360; es-Subkî, *Tabakâtü 'ş-şâfi 'iyyeti 'l-kübrâ*, V, 140; el-Kütübî, *Fevâtü 'l-vefeyât*, II, 372

¹⁰⁹ Brockelmann Carl, *Geschichte der Arabischen Litteratur*(GAL), Weimar, 1985, I, 385; Gölcük, “Abdulkâhir Bağdâdî”, Fıglalı, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, s. 80; s. XXIX

Zâhidü'l-Kevserî'nin neşirlerini dikkate almış ve söz konusu neşirlerle alakalı ciddi tashihlerde bulunmuştur.

d) Eserin üçüncü neşri 1973 yılında *El-Fark Beyne'l-Fırak ve beyânu'l-fırakati'n-nâciyeti minhum* adıyla yapılmıştır. (Dâru'l-Âfâkı'l-Cedîde yay.)¹¹⁰

el-Fark beyne'l-fırak'ın Kate Chambers Seelye ve Abraham S. Halkın tarafından iki cilt halinde İngilizce çevirisi yapılmıştır.

Birinci cilt: Kate Chambers Seelye, *Moslem Schismes and Sects (al-Farg Bain al-Fırag)*, Part. I. New York 1919) Bu tercüme kitabın başından Mürcie mezhebine kadar yapılmıştır ve pek çok tercüme hatalarını barındırmaktadır.

İkinci cilt: Abraham S. Halkın (Ph. D.), *Moslem Schismes and Sects (al-Farg Bain al-Fırag)*, Part, II, Tel-Aviv, 1935) Arapça aslına daha yakın sağlam bir çeviridir ve bir takım ilmi yorumlar eklenerek çeviri daha faydalı hale getirilmeye çalışılmıştır. Bu tercüme Mürcie fırkası ile başlayıp beşinci Babın dördüncü Faslı ile sona ermektedir.

el-Fark Beyne'l-Fırak, Abdurrezzâk b. Rızkıllah b. Ebî Bekr b. Halef er-Res'anî tarafından Şam Zahirîyye Kütüphanesinde bulunan nüsha esas alınarak, *Muhtasar kitâbi'l-fark beyne'l-fırak* adıyla ihtisar edilmiştir. Philippe Hitti, bu eseri 1924 yılında Kahire'de neşretmiştir.¹¹¹

el-Fark Beyne'l-Fırak, Ethem Ruhi Fığlalı tarafından 1979 yılında Türkçe'ye çevrilmiştir.

1.2.1 el-Fark Beyne'l-Fırak'ın Mezhepler Tarihi Açısından Önemi

“Yetmiş üç fırka” hadisi, İslam Mezhepleri Tarihi yazıcılığında müelliflerin itikadi mezhepleri tasnif edişlerinde belirleyici bir öneme sahiptir. Ümmet-i Muhammed'in yetmiş üç fırkaya ayrılacağı ve bunlardan sadece birinin kurtulacağını beyan eden pek çok hadis¹¹² bulunmakla birlikte, bu hadisin en meşhur rivayeti şudur:

Yahudiler 71 fırkaya ayrıldılar. Birisi cennette, 70'i cehennemdedir. Hristiyanlar 72 fırkaya bölündüler. 71'i cehennemde, birisi cennettedir. Muhammed'in nefsi kudret elinde olan Allah'a yemin ederim ki, şüpheşiz benim ümmetimde 73 fırkaya ayrılacaktır. Birisi cennette, 72'si cehennem de olacaktır. Denildi ki: Ey Allah'ın Resulü! Onlar kimlerdir? Buyurdu ki: Cemaattir.¹¹³

Başka bir hadiste kurtuluşa eren fırka şöyle ifade edilmektedir:

İsrail oğullarının başına gelen benim ümmetimin de başına gelecektir. Öyle ki onlardan birisi alenî olarak annesine gelmek istese (zina etse) benim ümmetimden de bunu yapan olacaktır. İsrail oğulları 72 fırkaya bölündü. Benim ümmetim 73 fırkaya bölünecektir. Onlardan biri hariç hepsi ateştedir. Dediler ki; O tek kurtulan millet kimdir? Ben ve ashabımın üzerinde bulundukları yol üzere olanlardır¹¹⁴

¹¹⁰ Fığlalı, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, s. XXIX; el-Bedevî, *Mezâhibü'l-İslâmiyyîn*, I, 637

¹¹¹ Fığlalı, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, s. XXIX; el-Bedevî, *Mezâhibü'l-İslâmiyyîn*, I, 637

¹¹² İbn Mâce, “*Fiten*”, 17; Ebû Dâvûd, “*Sünnet*”, 1,2; *Tirmizî*, “*İmân*”, Dârimî, “*es-Siyer*”; 74; *Tirmizî*, “*İmân*”, 18

¹¹³ İbn Mâce, “*Fiten*”, 17

¹¹⁴ *Tirmizî*, “*İmân*”, 18; Hâkim en-Nişaburî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed, el-Müstedrek alâ's-Sahîhayn, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 1990, İlim (H. No: 444)

“Yetmiş üç fırka” hadisleri temel olarak, cehenneme girmeyecek tek fırkanın “cemaat” ve bu cemaatin en önemli özelliğinin de Hz. Peygamberin ve O’nun ashabının üzerinde bulundukları şey üzere bulunma, esasına dayanmaktadır.¹¹⁵ Bu rivayet İslam mezhepleri tarihi, daha genel ifadesiyle İslam’daki mezhep anlayışının ortaya çıkışında çok önemli bir yere sahiptir. İslam mezhepleri tarihine bakıldığında İslam dairesinde kalan her mezhebin doğrudan bu hadise atıf yapsın ya da yapmasın “fırka-i nâciye” iddiası taşıdığı görülür, çünkü kendilerini meşru kılma yolu Rasûlullah’ın (s.a.v.) getirdiği dinin özüne ulaşma iddiasıdır.¹¹⁶

Söz konusu bu hadis muhaddislerin büyük çoğunluğu tarafından sahih kabul edilmiştir, çünkü birçok isnadı vardır ve bu hadisi Enes b. Mâlik, Ebû Hureyre, Ebu d-Derdâ, Câbir, Ebû Saîd el-Hudrî, Ubeyy b. Ka’b Abdullah b. Amr b. el-Âs, Ebû Umâme Vâsile b. el-Eska gibi, sahabeden birçoğu rivayet etmiştir. Hülefâi-Râşidîn de Ümmet’in fırkalara bölüneceğini; bunlardan yalnızca bir fırkanın kurtuluşa ereceğini rivayet etmişlerdir.¹¹⁷ Yalnız zahiri âlimlerinden İbn Hazm (v. 456/1064) ve onun etkisinde kalan bazı âlimler bu tür rivayetlerin isnâd yönünden sahih olmadığını ileri sürmüşler ve delil olarak da kullanmamışlardır.¹¹⁸

İlgili hadisle alakalı olarak Mezhepler Tarihi müellifleri, Hz. Peygamber(s.a.v.)’in 73 sayısı ile neyi kastettiği hususunda temelde iki farklı görüşe ayrılmışlardır. Bir kısım âlimler, 73 sayısını Kur’an-ı Kerim ve diğer bazı hadislerde görüldüğü üzere çokluktan(kesret) kinaye kabul etmişlerdir. Örneğin Ehl-i Sünnet’in gelişip yayılmasında büyük katkısı olan Ebu’l-Hasan el-Eş’ari *Makalatü’l-İslamiyyîn* adlı eserinde 73 fırka hadisinden hiç bahsetmeyerek, bu hadîse belirleyici bir rol vermez.¹¹⁹ 73 sayısını mecaz kabul eden bir diğer âlim Fahreddin er-Razi (v. 606/1210)’dır. O’na göre fırka sayısı en az 73’tür ve fırka sayısının daha fazla olması da 73 fırka hadisine bir zarar vermez. Hatta İmamiyye’nin yetmiş üç fırka olması gibi Râfîzî fırkalarından herhangi bir tanesinde bile bu kadar fırka bulunabilir.¹²⁰

İkinci kısım âlimler 73 fırka hadisinde geçen sayıyı hakikat manasında almışlardır. Yani Peygamberimizin ifade ettiği şekilde İslam Ümmeti 73 fırkaya ayrılacak ve tek bir fırka kurtuluşa erecektir. Ebu Mutî‘ Mekhul en-Nesefî (318/930), Ebu Muzaffer el- İsfarâyînî (471/1078), Ebu’l-Ferec eş-Şirâzî(486/1094), eş-Şehristânî (548/1153), İbnü’l-Cevzî (597/1200), İbn Kemâl Paşazâde (940/1534), Birgivî (981/1573) gibi âlimler eserlerini bu temelde telif etmişlerdir. Ancak ana İslâmî fırkaların sayısı ve bu fırkalardan neşet eden tali kolların sayısı konusunda farklı sayılar benimsemişlerdir.¹²¹

¹¹⁵ Kubat, Mehmet, “73 Fırka Hadisi”ni Yeniden Düşünmek”, *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2013, c. 3, sy. 2, s. 12

¹¹⁶ Dalkılıç, Mehmet, *Abdülkerîm eş-Şehristânî’nin İslam Mezheplerini Tasnif Metod*, İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi, İstanbul, 2008, c. 3, sy. 1, s. 142

¹¹⁷ Bağdâdî, el-Fark, s. 9-10

¹¹⁸ İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali, *Kitâbu’l-Fasl fi’l-Mileli ve’l-Ehvâ ve’n-Nihâl*, thk. Muhammed İbrahim Nasr, Abdurrahman Umeyre, Beyrut, 1975, III, 247-248

¹¹⁹ Öz, Mustafa, “Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi”, İstanbul, 2008, s. 48

¹²⁰ Fahreddin Razi, *İ’tikâdâtü firaki’l-Müslimîn ve’l-Müşrikîn*, thk. Muhammed el- Mu’tasım Billah el-Bağdâdî, Beyrut, 1986, s. 75

¹²¹ Kubat, Mehmet, “73 Fırka Hadisi”ni Yeniden Düşünmek”, s. 38-40

İslam Mezhepler Tarihi alanında asırlar boyu en temel kaynaklardan biri olan *el-Fark Beyne'l-Fırak*'ın mezhep tasnifinde 73 fırka hadisi merkezî bir öneme sahiptir. Abdulkâhir el-Bağdâdî'nin bu eseri yazma gayesi, kurtuluşa eren fırkanın “Ehl-i Sünnet ve Cemaat” olduğunu ispat etmek Haricîlik, Şîîlik, Kerrâmîlik, Cehmîlik, Mu'tezile gibi fırkaların Ehl-i Sünnet'ten farkını ortaya koymaktır.

Ehl-i Sünnet'in kurtuluşunun, sınıflarının, akaide dair temel esasların açık bir üslup ve sistemli bir şekilde açıklandığı *el-Fark Beyne'l-Fırak* yüzyıllar boyu Sünnî Müslümanlar için Mezhepler Tarihi alanında kaynak eser olmuştur. Nitekim ilmi çevrelerde gördüğü geniş kabul ve hakkında yapılan birçok araştırma bunu ispat etmektedir.

1.2.2 el-Fark Beyne'l-Fırak'ta Kullanılan Yöntem

Abdulkâhir el-Bağdâdî, sağlam dini ve sırat-ı müstakimi ortaya koyma ve bu yolu sapık yollar ve bozulmuş görüşlerden ayırt etmek için *el-Fark Beyne'l-Fırak* isimli eserini telif ettiğini söyledikten sonra eserini beş kısım halinde tasnif ettiğini ifade etmektedir.¹²²

I) Ümmet'in yetmiş üç fırkaya ayrılacağına dair me'sûr hadîsin açıklandığı ve hadisin isnadlarının ortaya konduğu kısımdır. Cehennemlik fırkalar aşağıdaki konularda “el-Fırkatu'n-Naciye” (Kurtuluşa Ermiş Fırka)ya aykırı sapık görüş sahipleridir; bunlar adalet ve tevhi'd, va'd ve va'id, kader ve istitâat, hayır ve şerrin takdiri, hidâyet ve dalâlet, irâde ve meşîet, rû'yet ve idrâk, veya Yüce Allah'ın sıfatları, isimleri ve vasıfları, ta'dil ve tecvîr, peygamberlik ve şartları ile Re'y ve Hadîs ehlinde olan Sünnet ve Cemâat Ehlinin bir esas üzerinde birleştikleri ve Kaderiyye, Havâric, Ravâfız, Neccâriyye, Mücessime ve Müşebbihe gibi fırkaların savunduğu dalâlet görüşleridir. Bu hadisla, dinin aslı üzerinde birleşmekle birlikte fikhın teferruatı hakkında ayrılığa düşen fikhî mezhepler kast edilmemiştir.¹²³

II) Ümmet'in fırkalarının ve onlardan olmayanlarının iki bölüm halinde toplu olarak açıklandığı kısımdır.

Birinci bölüm, Milletu'l-İslâm'ın anlamının, ayrıntılara girişmeksizin açıklanması hakkındadır. Bağdâdî'ye göre İslam Ümmeti, âlemin muhdes olduğunu, onun yaratıcısının bir olduğunu ve kıdemini, sıfatlarını, adaletini, hikmetini, O'nun herhangi bir şeye benzediğini reddetmeyi ve Allah'ın salât ve selâmı ona olsun Muhammed'in peygamberliğini ve onun risâletinin bütün insanları kapladığını, şeriatının sonsuzluğunu ve getirdiği şeylerin hepsinin doğruluğunu, Kur'an'ın şeriat hükümlerinin kaynağı ve Kâbe'nin namaz için yönelinmesi gerekli kible olduğunu kabul ve ikrar eden herkesi içine alır. Bütün bu hususları ikrar eden ve küfre götürebilecek olan herhangi bir bid'ate uymayan herkes Sünnî'dir. Eğer bu zikredilen meselelere, bir bid'at eklerse, durumuna bakılır: Eğer o, Bâtıniyye, Beyâniyye, Muğîriyye ve Hattâbiyye'nin bid'atlerine, Haricîlerin Meymûniyye mezhebine veya İbâdiyye'nin, “İslâm şeriatî âhir zamanda kaldırılacaktır” diyen Yezîdiyye mezhebine inanırsa veya Kur'an'ın haram kıldığını helâl

¹²² Bağdâdî, *el-Fark*, s. 8

¹²³ Bağdâdî, *el-Fark*, s. 9-10

sayarsa veya Kur'an'ın te'vîl ihtiyaç duyulmayacak bir kesinlikle helâl kıldığını haram sayarsa, İslam Ümmet'inden değildir.¹²⁴

Eğer onun bid'âtı, Mutezile, Havâric, Râfıza'nın İmâmiyye kolunun, Zeydiyye'nin veya Neccâriyye, Cehmiyye, Dırâriyye ve Mücessimenin bidatleri cinsinden bir bid'at ise, o kimse bazı bakımlardan İslam Ümmet'indendir. Onun Müslüman mezarlığına gömülmesine izin verilir ve Müslümanlarla birlikte savaştığı takdirde, ganimet payı almasına ve mescitte namaz kılmasına engel olunmaz, ancak bunlar dışındaki hükümlerde, İslâm Ümmetinden sayılmaz. Yani ne cenaze namazı kılınır, ne de arkasında namaza durulur; ne kestiği helâl olur, ne de Sünnî olan bir kadınla evlenebilir; Sünnî bir erkeğin, onların inanışında olan bir kadınla evlenmesi de helâl olmaz. Ali b. Ebî Tâlib, Hariciler hakkında şunu söylemişti:

Üzerimize gerekli olan üç şey vardır: Sizinle savaşı biz başlatmayız; içlerinde Allah'ın adını anmanız için sizleri Allah'ın mescitlerine girmekten alıkoymayız ve bey 'atınız devam ettiği sürece, sizlerin ganimetten hisse almanızı yasaklamayız. Ve Allah en iyi bilendir.¹²⁵

İkinci bölüm, Ümmet'in nasıl ihtilâf ettiği ve fırkaların sayısının yetmiş üçe ulaştığının açıklanması hakkındadır.¹²⁶

III) Dalâlet fırkaların görüşlerinin ve onlardan her birinin saçmalıklarının tafsilatlı bir şekilde açıklandığı kısımdır. Bu kısım, sekiz bölümden teşekkül etmektedir:

1. Râfıza fırkalarının görüşlerinin açıklanması.
2. Havâric fırkalarının görüşlerinin açıklanması.
3. İ'tizal ve Kader fırkalarının görüşlerinin açıklanması.
4. Mürcie fırkalarının görüşlerinin açıklanması.
5. Neccâriyye fırkalarının görüşlerinin açıklanması.
6. Dırâriyye, Bekriyye ve Cehmiyye fırkalarının görüşlerinin açıklanması.
7. Kerrâmiyye'nin görüşlerinin açıklanması.
8. Sözümleri ettiğimiz bu fırkaların pek çoğu içinde bulunan Müşebbinenin görüşlerinin açıklanması.¹²⁷

IV) İslam'a mensup olmadığı halde, ona nisbet edilen fırkaların açıklandığı kısımdır. İslâm Ümmet'inden çıkmış olmalarına rağmen, görünüşte İslam'a mensup olan fırkaların sayısı yirmidir. 1) Sebeiyye 2) Beyâniyye 3) Harbiyye 4) Muğîriyye 5) Mansûriyye 6) Cenâhiyye 7) Hattabiyye 8) Gurâbiyye 9) Mufavvıdiyye 10) Hulûliyye 11) Ashâbu't-Tenâsuh 12) Hâbitiyye 13) Himâriyye 14) Mukannaiyye 15) Ruzâmîyye 16) Yezîdiyye 17) Meymûniyye 18) Bâtıniyye 19) Hallâciyye 20) Azâfiriyye 21) Ashâbu İbâha¹²⁸

V) "el-Fırkatu'n-Naciye"nin vasıflarının açıklanması ve kurtuluşunun delilleri ve güzelliklerinin açıklandığı kısımdır.

¹²⁴ Bağdâdî, *el-Fark*, s. 12-13

¹²⁵ Bağdâdî, *el-Fark*, s. 12-13

¹²⁶ Bağdâdî, *el-Fark*, s. 14

¹²⁷ Bağdâdî, *el-Fark*, s. 22

¹²⁸ Bağdâdî, *el-Fark*, s. 141

Bu kısım, yedi bölüm halinde işlenmiştir:

1. Ehl-i Sünnet ve Cemaat'ın fırkalarının sınıflarının açıklanması
2. Ehl-i Sünnet ve Cemaat'ın kurtuluşunun açıklanması
3. Ehl-i Sünnet ve Cemaat'ın üzerinde birleştiği esasların açıklanması
4. Ümmetin Selef-i Salih'ine göre Ehl-i Sünnet sözünün açıklanması
5. Ehl-i Sünnet ve Cemaat'ın birbirlerini tekfir etmekten korunmuş olmalarının açıklanması
6. Ehl-i Sünnet ve Cemaat'ın faziletlerinin ve ilimlerinin nevilerinin açıklanması ve imamlarının anlatılması
7. Ehl-i Sünnet ve Cemaat'ın din ve dünyadaki izleri ve onların, din ve dünyadaki mefâhirlerinin açıklanması hakkındadır.¹²⁹

1.2.3 el-Fark Beyne'l-Fırak'a Göre Fırkalar

Abdulkâhir el-Bağdâdî, İslam fırkalarını Dalâlet fırkalar, İslam'a mensup olmadıkları halde İslam'a nispet edilen fırkalar ve Kurtuluşa Eren Fırka (el-Fırkatu'n-Naciye) olmak üzere üç ana başlıkta toplamıştır. Bunlar:

Dalâlet Fırkalar

1. RAVÂFİZ
- I. ZEYDİYYE
- I) Cârûdiyye
- 2) Suleymâniyye -veya- Cerîriyye
- 3) Butriyye (Betriyye=Ebteriyye)
- II. Keysâniyye
- III. İmâmiyye
- 1) Kâmilîyye
- 2) Muhammediyye
- 3) Bâkiriyye
- 4) Nâvûsiyye
- 5) Şumeytiyye
- 6) Ammâriyye
- 7) İsmâîliyye
- 8) Mûseviyye
- 9) Mubârekiyye
- 10) Kat'îyye

¹²⁹ Bağdâdî, *el-Fark*, s. 187

- 11) Hişâmiyye
- 12) Zurâriyye
- 13) Yûnusiyye
- 14) Şeytâniyye

2. HAVÂRİC

- 1) El-Muhakkimetu'l-Ûla
- 2) Ezârika
- 3) Necedât
- 4) Sufriyye
- 5) Acâride
 - a) Hâzımiyye
 - b) Şu'aybiyye
 - c) Halfiyye (Halefiyye)
 - d-e) Ma'lûmiyye-Mechûliyye
 - f) Saltıyye
 - g) Hamziyye
 - h) Se'âlibe
 1. Sa'lebe'nin İmametini İleri Sürenler
 2. Ma'bediyye
 3. Ahnesiyye
 4. Şeybâniyye
 5. Ruşeydiyye
 6. Mukremiyye
6. İbâdiyye
 - a) Hafsiyye
 - b) Hârisiyye
- 7) Şebîbiyye

3. KADERİYYE- MUTEZİLE

- 1) Vâsiliyye
- 2) Amraviyye, (Amriyye)
- 3) Huzeliyye (Huzeyliyye)
- 4) Nazzâmiyye

- 5) Esvâriyye
- 6) Muammeriyye
- 7) Bişriyye
- 8) Hişâmiyye
- 9) Murdâriyye
- 10) Câferiyye
- 11) İskâfiyye
- 12) Sumâmiyye
- 13) Câhızıyye
- 14) Şahhâmiyye
- 15) Hayyâtıyye
- 16) Ka'biyye
- 17) Cubbâiyye
- 18) Behşemiyye

4. MURCİE

- 1) Yûnusiyye
- 2) Ğassâniyye
- 3) Tûmeniyye
- 4) Sevbâniyye
- 5) Merîsiyye

5. NECCÂRİYYE

- 1) Burġûsiyye
- 2) Za'ferâniyye
- 3) Mustedrike

6. CEHMİYYE, BEKRİYYE, DIRÂRİYYE

- Cehmiyye
- Bekriyye
- Dırâriyye

7. KERRÂMİYYE

8. MÜŞEBBİHE

İslam'a Mensup Olmadıkları Halde İslam'a Nispet Edilen Fırkalar

1. SEBEİYYE

2. BEYÂNİYYE
3. MUĞİRİYYE
4. HARBİYYE
5. MANSÛRİYYE
6. CENÂHIYYE
7. HATTÂBİYYE
8. ĞURÂBİYYE, MUFAVVIDA, ZEMMİYE
9. ŞURAYİYYE, NEMÎRİYYE
10. HULÛLİYYE

- 1) Sebeiyye
- 2) Beyâniyye
- 3) Cenâhiyye
- 4) Hattâbiyye
- 5-6) Şuray'ıyye ve Nemîriyye:
- 7) Rizâmiyye
- 8) Mukannaiyye
- 9) Hulmâniyye
- 10) Hallâciyye
- 11) Azâfira

11. ASHÂBU'LİBÂHA

- 1) Bâbekiyye
- 2) Mâziyâriyye

12. ASHÂBUT-TENÂSUH

13. HABÎTIYYE

14. HİMÂRİYYE

15. YEZÎDİYYE

16. MEYMÛNİYYE

17. BÂTİNİYYE

Kurtuluşa Eren Fırka (el-Fırkatu'n-Nâciye)

1. SÛNNET VE CEMÂAT EHLİNİN SINIFLARI
2. SÛNNET VE CEMÂAT EHLİ'NİN KURTULUŞUNUN AÇIKLANMASI
3. SÛNNET VE CEMÂAT EHLİNİN ÜZERİNDE BİRLEŞTİĞİ ESASLAR

4. SELEF-İ SALİH
5. EHL-İ SÜNNETİN UYUMU
6. SÜNNET EHLİNİN FAZİLETLERİ
7. SÜNNET EHLİNİN ESERLERİ

1.3 Sahâbe ve Mezhep Kavramı

A. Sözlükte Sahâbe ve Mezhep

“Sahâbe” kavramı lügat bakımından “bir kişiyle birlikte bulunmak, onunla dost ve arkadaş olmak” manasına gelen ve dördüncü bâbtan çekimi yapılan صَحَابًا وَصَحَابَةً fiilinin صَاحِب (Sâhib) şeklindeki ism-i fâil sığasının çoğuludur. صَاحِب kelimesinin اصحاب (Esâhib) ve اصحاب (Ashab) şeklinde çoğul kalıpları da vardır. صحابي (Sahâbî) kelimesi ise tekil isim olarak kullanılmaktadır.¹³⁰

Sahabe mefhumuyla aynı kökten gelen sohbet kavramı “arkadaşlık edip ünsiyet kurmak, yâr-u hemdem (cancığer arkadaş) olmak” manalarına gelmektedir.¹³¹ Sohbet, sahâbî kavramlarında bir zaman ve mekân sınırlaması bulunmamaktadır, bu durumda sohbet bir saatten daha az bir müddete şâmil olabileceği gibi uzun yıllara da şâmil olabilir, meselâ bir kimse için “bir saatlik sohbeti var” denildiği gibi, senelerce sohbeti bulunduğu da söylenebilir¹³²

صَاحِب (Sâhib), اصحاب (Ashab) ve صحابي (Sâhibî) kavramları Kur’ân-ı Kerîm’de pek çok âyette ve Peygamberimizin hadislerinde lügat manalarıyla kullanılmaktadır:

“O ikisi mağarada iken, O, arkadaşına (li sahibihî) üzülme, Allah bizimle beraberdir diyordu.”¹³³

“Ashâbu Musa”¹³⁴, “Ashâbu Uhdud”¹³⁵, “Ashâbu'l-Meymene”¹³⁶, “Ashâbu'l-Meş’eme”¹³⁷, “Ashâbu'l-Karye”¹³⁸, “Ashâbu's-Sefîne”¹³⁹, “Ashâbu's-Sebt”¹⁴⁰, “Ashâbu'l-Fîl”¹⁴¹, “Ashâbu'l-Eyke”¹⁴²

¹³⁰ İbn Manzûr, Muhammed b. Mukrim, *Lisânu'l-Arab*, thk. Abdullah Ali el-Kebir, Muhammed Ahmed Hasbullah, Hasim Muhammed es-Şazeli, Dâru's-Sadr, Beyrut, 1993, S-H-B mad., I, 519; İbrahim Mustafa, Hamid Abdulkâdir, Muhammed Neccar, *Mu'cemu'l-Vasîl*, ts. I, 507

¹³¹ el-Fîrûzâbâdî, Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed, trc. Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûsi'l-Muhîl Tercümesi*, İstanbul, 2013, I, 497

¹³² Koçyiğit, Talat, *Hadis Tarihi*, TDV. Yay. Ankara, 1997, s. 69

¹³³ Tevbe 9/40

¹³⁴ Şuara, 26/61

¹³⁵ Burûc, 85/6

¹³⁶ Vâkıa, 56/8

¹³⁷ Vâkıa, 56/9

¹³⁸ Yâsîn, 36/13

¹³⁹ Ankebut, 29/15

¹⁴⁰ Nîsa, 4/47

¹⁴¹ Fîl, 105/1

¹⁴² Şuara, 26/176

“(Yâ Sâhibî) Ey iki zindan arkadaşım! Rüyanızın tâbirine gelince; (Biriniz) Efendisine şarap sunacaktır ve diğeri ise asılacak da başından kuşlar yiyecektir. Hakkında fetva istediğiniz emir, tamam olmuştur.”¹⁴³

“Aşhabıma sövmeyin! Aşhabıma sövmeyin! Neşim yed-i kudretinde olan Allah'a yemin ederim ki, biriniz Uhud (dağı) kadar altın infâk etse, onların bir ölçüğüne veya onun yansına erişemez.”¹⁴⁴

Mezhep, Arapça bir kelime olup, takip edilen ve gidilecek yer ve yol anlamına gelmektedir. Mekân ismi olan mezhebin çoğulu “mezâhip”tir.¹⁴⁵ İslam tarihinde siyasî ve itikâdî sahada doğmuş ve bu konularda belirli bir görüşün etrafında gruplaşmış mezheplere “fırka” (çoğulu fırak) tabiri kullanılmıştır. Bu tabirin oluşmasında Ümmet-i Muhammed’in yetmiş üç fırkaya ayrılacağını beyan eden hadisin önemli bir etkisi vardır. Bağdâdî’nin *el-Fark Beyne’l-Fırak* adlı eseri bu isimlendirmeye en güzel örnek teşkil etmektedir.¹⁴⁶ Siyasî ve itikâdî mezhepler için “makale” (çoğulu makâlât), “nihle” (çoğulu nihâl) terimlerinin de kullanıldığı görülmektedir. Türkçe’de mezhep kavramı hem itikâdî ve siyasî hem de fikhî sahadaki topluluklar için kullanılmaktadır. Her iki topluluğa da aynı isim verilmesi sebebiyle bir karmaşa yaşanmaması için fikhî mezheplerin dışında kalanlara “itikâdî mezhepler” tabiri kullanılmaktadır.¹⁴⁷

B. İstilahta Sahâbe ve Mezhep

Sahâbenin tanımı hususunda İslam Âlimleri arasında bir takım farklılıklar olmakla birlikte âlimlerin ekserisi tarafından kabul edilen tarif şudur: Hz. Muhammed’i (s.a.v.) Mü’min olarak görmüş, az da olsa O’nun sohbetinde bulunan ve Mü’min olarak vefat eden kimseye sahâbe denir. Bu tarif İbn Hacer Askalânî’ye göre tariflerin en sahihi olup İmam Ahmed bin Hanbel, onun hocası İmam-ı Buhârî ve bunlara tabi olan âlimler tarafından da en sahih görüş olarak kabul edilmiş ve cumhurun görüşü olarak benimsenmiştir,¹⁴⁸ yapılan bu tarife göre Rasûlüllâh’la bir araya gelip uzun zaman meclisinde bulunan da, kısa zaman bulunan da, hadis rivayet eden de etmeyen de, Rasûlüllah (s.a.v.) ile birlikte savaşa giden de gitmeyen de sahâbe ıstılahına dâhil olur.¹⁴⁹

Nitekim İmam Ahmed bin Hanbel “Rasûlüllah’la bir yıl yahut bir ay yahut bir gün yahut bir saat sohbet eden veya O’nu gören her Müslüman O’nun aşhabındandır”¹⁵⁰ demektedir. Seyyid Şerif Cürcânî de “Örfe sahâbî, Rasûlüllah’ı (s.a.v.) görüp kendisiyle uzun veya

¹⁴³ Yusuf, 12/41

¹⁴⁴ Müslim, “Fezâilü’s-Sahâbe” 221

¹⁴⁵ İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, I, 394-399

¹⁴⁶ Gümüšoğlu, *İslam Mezhepler Tarihi*, s. 85

¹⁴⁷ Kutluay, Yaşar, *Tarihte ve Günümüzde İslam Mezhepleri*, İstanbul, 2003, s. 14; Fığlalı, *Günümüz İslam Mezhepleri*, s. 15

¹⁴⁸ İbn Hacer, Askalânî, *el-İsâbe fî Temyîzî’s-sahâbe*, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 1994, I, 7-8;

Babanzâde Ahmed Nâim Efendi-Kâmil Mîras, *Sahih-i Buhari Tecrid-i Sarih Tercemesi*, Ankara, 1976, I, 13

¹⁴⁹ Çelik, Mustafa, *Fıkhu’s-Sahabe*, İstanbul 2006, s. 21

¹⁵⁰ el-Bağdâdî, Ebu Bekr Ahmed b. Ali b. Sabit b. Ahmed el-Hatib, *el-Kifaye fî ilmi’rrivaye*, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Medine ts., I, 51

kısa zaman sohbet eden kimsedir. Velew ki, Rasûlüllah'dan (s.a.v.) hiçbir şey rivayet etmemiş olsun.”¹⁵¹ demektedir.

Yine bu tarife göre Hz. Muhammed'e (s.a.v.) Mü'min olarak mülâki olduktan sonra irtidad eden ve bu hal üzere ölen kimseler sahâbe olmadıkları gibi Mü'min olmadan Rasûlüllah'la mülâki olup Mü'min olduktan sonra kendisine Hz. Muhammed'i (s.a.v.) görmek nasip olmayanlar da sahâbe değildirler. Ancak âmâlık veya sağırlık gibi sebepler sahâbe olmaya engel değildir, nitekim Abdullah İbn Ümmi Mektûm (r.a.) ittifakla sahâbedir.¹⁵² Rasûlüllah'ı (s.a.s.) vefatından sonra henüz defnedilmeden önce görenler ise sahâbî sayılmamıştır, şair Ebu Züeyb el-Hüzeli gibi.¹⁵³

Tâbiînin ileri gelenlerinden olan Saîd İbn Müseyyeb'in, (v.94/712) Rasûlüllah'ın nezdinde bir veya iki sene beraber bulunmayan yahut onunla birlikte bir veya iki gazveye iştirak etmeyen kimseyi sahâbe olarak kabul etmediği şeklindeki rivayeti ekseri âlimler tarafından sahih görülmüştür.¹⁵⁴

Mezhep; bir takım siyâsî, içtimâî, iktisadî hadiselerin tesiriyle, mezhep kurucusu sayılan insan ile ona uyanların fikrî, dinî ve siyasî tezahürü olarak tanımlanmıştır.¹⁵⁵ Mezhep kurucusu sayılan kişinin önemine bağlı olarak mezhep kavramını, “*dinin aslî veya fer'î hükümlerinin dayandığı delilleri bulmakta ve bunlardan hüküm çıkarıp yorumlamakta otorite sayılan âlimlerin ortaya koyduğu görüşlerin tamamı veya belirledikleri sistem*” olarak da tarif edilmiştir.¹⁵⁶ Bu durumda mezhebi, İslam dininin siyasî, itikadî ve fikhî ekollerini ifade eden alt gruplar olarak ifade etmek mümkündür.¹⁵⁷

1.3.1 Sahâbeyi Tanıma Yolları

Rasûlüllah'la beraber bulunup ona arkadaşlık yapan ve fazileti ve ehemmiyeti hakkında birçok ayetin nazil ve hadis-i şeriflerin varit olduğu sahâbeyi dinde önemli kılan hususların başında, Kur'an-ı Kerim'in nüzulüne ve Kur'an'ın mübeyyin ve müfessiri olan Sünnet'in vüruduna şahit olarak, dinin hakikatlerini ilk kaynağından öğrenmiş olmaları ve bunu sonraki kuşaklara aktarmış olmalarıdır. Sahâbeye atfedilen bu öneme bağlı olarak İslam âlimleri sahâbîliğin suiistimal edilmesini önlemek için sahâbeyi tanıma hususunda bir takım kıstaslar belirlemişler ve bu kriterlerden birine uyanı sahâbî olarak kabul etmişlerdir.¹⁵⁸ Bu yöntemler şunlardır:

¹⁵¹ el-Cürânî, Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerîf, *Et-Ta'rifat*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1983, I, 132

¹⁵² Askalânî, *el-İsâbe*, I, 9; Uğur, Mücteba, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, TDV. Yay., Ankara, 1992, s. 334

¹⁵³ Askalânî, *el-İsâbe*, I, 9

¹⁵⁴ Askalânî, *el-İsâbe*, I, 8; es-Suyutî, Celâlüddîn, *Tedribü'r-râvî fî şerhi Tahrîni'n-Neveî*, Dâru Tayyibe, Beyrut, 1989, II, 211-212; en-Nevevî, Ebû Zekerîya Yahya b. Şeref, *İrşâdu tullâbi'l-hakâik i'la ma'rifeti süneni hayri'l-hakâik*, thk. Nureddin İtr, 2009, Şam, s. 194

¹⁵⁵ Fığlalı, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, s. XXIV

¹⁵⁶ Üzümlü, İlyas, “Mezhep”, DİA, XIII, 526

¹⁵⁷ Bulut, Halil İbrahim, *İslam Mezhepleri Tarihi*, Ankara, 2015, s. 27

¹⁵⁸ Muhammed Accâc bin Muhammed, *es-Sünne Kable't-tedvin*, Beyrut, 1980, I, 393 394; es-Suyutî, *Tedribü'r-râvî*, II, 213

1) Tevatür yoluyla: Mütevâtir bir haberle sahâbe olduğu sâbit olan kimselerdir. Mesela Hz. Ebu Bekir es Sıddîk, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali Hz. Zeyd b. Hârise ve cennetle müjdelenen on kişinin sahâbîlikleri bu yolla bilinmektedir. Hz. Ebu Bekir'in sahâbî olduğunun delillerinden birisi şu Ayet-i kerimedir: “Eğer siz ona yardım etmezseniz, biliyorsunuz ya, o küfredenler onu çıkardıkları sırada mağarada bulunan ikinin biri iken Allah ona yardım etmişti ki, o, arkadaşına: “Üzülme, çünkü Allah bizimle beraberdir!» diyordu. Bunun üzerine Allah ona manevi güç ve huzur verdi, onu görmediğiniz ordularla destekledi ve küfredenlerin kelimesini en alçak etti.”¹⁵⁹ Müfessirler bu âyette geçen ‘arkadaş’ tan maksat Hz. Ebu Bekir’dir, demişlerdir.¹⁶⁰ Hz. Ali Hz. Zeyd b. Hârise ile alakalı olarak da şu Ayet nazil olmuştur. “Sonra Zeyd o kadınla ilişkisini kestiğinde Biz onu seninle evlendirdik ki, evlatlıklarının ilişkilerini kestikleri eşlerini nikâhlama hususunda müminlere bir darlık olmasın.”¹⁶¹

2) Meşhur Haber Yoluyla: Tevatür derecesine ulaşmayan meşhur haber yoluyla sahâbe olduğu bilinen zatlardır. Hz. Dımam b. Sa’lebe ve Hz. Ukkâşe b. Mihsan’ın sahâbîliği bu yolla bilinir.¹⁶² Ehl-i Sünnet, aralarında Hz. Ukkâşe b. Mihsan’ın da bulunduğu yetmiş bin kişinin hesapsız olarak cennete gireceği ve her birinin de yetmiş bin kişiye şefaate edeceği rivayetini sahih kabul eder.¹⁶³

3) Şehadet Yoluyla: Bir sahâbînin veya tabiinden güvenilir bir zatın bir kimse hakkında onun sahabeden olduğuna dair şahitlikte bulunmasıdır.¹⁶⁴ Mesela Hz. Humame b. Ebî Humame ed-Devsî’nin sahâbîliği bu yolla sabit olmuştur. Humame, Hz. Ömer devrinde İsfahan’ın fethinde bulunduktan sonra orada vefat etmişti, o anda orada bulunan Ebu Musa el-Eş’ari onun şehit olarak öleceğine dair Hz. Muhammed’den (s.a.s.) duyduğu bir haberi nakletmiş böylece Hz. Humame’nin sahâbî olduğu sabit olduğu gibi şehit olarak vefat ettiği hükmüne de varılmıştır.¹⁶⁵

4) İkrar Yoluyla: Adaleti sabit olan ve Rasûlullah (s.a.s.) ile muâsır olan bir kimsenin kendisinin sahâbî olduğunu söylemesiyle sabit olur.¹⁶⁶ “Rasûlullah (s.a.s.) ile muâsır olan” demek kişinin en geç hicrî 110 (728) tarihinde vefat etmiş olması demektir. Çünkü Hz. Muhammed’in (s.a.s.) ömrünün sonlarına doğru bir hadisinde “Hiç şüphe yok ki, bundan itibaren yüz senenin başında yeryüzünde olanlardan hiç bir kimse kalmayacaktır.”¹⁶⁷ buyurarak sahâbe asrını hicrî 110 (728) tarihi ile tahdit etmiştir. Ebu Şeybe el-Ensârî el-Hudrî’nin sahâbî oluşu bu yolla sabit olmuştur. Nakledildiğine göre kendisi Hz. Muaviye döneminde İstanbul seferine çıkmış, sur önüne gelindiğinde öne çıkarak orada bulunanlara “Ben, Ebu Şeybe el-Hudrîyim. Onun “kim ihlasla lâ ilahe illallah derse Cennet’e girer” dediğini kulağımla duydum” diye seslenmiş ve böylece

¹⁵⁹ Tevbe, 9/40

¹⁶⁰ İbn Kesir, *Tefsiru’l-Kur’ani’l-Azim*, thk. Muhammed Hüseyin Şemseddin, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 1998, IV, 136; es-Suyutî, *Tedribü’r-râvî*, II, 189

¹⁶¹ Ahzab, 33/37

¹⁶² Muhammed Accâc bin Muhammed, *es-Sünne*, I, 393

¹⁶³ Bağdâdî, *el-Fark*, s. 221

¹⁶⁴ Muhammed Accâc bin Muhammed, *es-Sünne*, I, 393

¹⁶⁵ Askalânî, *el-İsâbe*, II, 108-109

¹⁶⁶ Muhammed Accâc bin Muhammed, *es-Sünne*, I, 394

¹⁶⁷ Müslim, “*Fezâilü’s-Sahâbe*” 53

sahâbî olduğunu ikrar etmiştir.¹⁶⁸ Mekke’de vefat eden Ebu’t-Tufeyl Âmir b. Vâsile (v. 110-728) son sahâbî kabul edildiği için ondan sonra sahâbîlik iddiasında bulunan Mektebe b. Melkân, Ca’fer b. Nastûr, Kays b. Temîm et-Tâ’î, Hindistan prenslerinden Serbâtek el-Hindî gibi kimseler sahtekâr kabul edilmiştir.¹⁶⁹

Yukarıda belirtilen yolların dışında, bir kişinin sahâbî olduğuna işaret eden başka yöntemler de vardır. Hülefâi Râşidîn döneminde yaşanan savaşlarında komutan olarak görev yapmak, Evs veya Hazrec kabilelerinden birine mensup olmak, Mekke ve Tâîf’in fethinden sonra hicri 10. yıla kadar o bölgelerde yaşayanlardan Müslüman olmayan hiç kimse kalmadığı ve hepsinin de veda haccına iştirak ettiği bilindiği için o dönemde buralarda yaşamış olmak, Asr-ı Saadette doğmuş olmak bir kimsenin sahâbî olduğunu ispat eden vasıflardır.¹⁷⁰

1.3.2 Sahâbenin Tabakaları

Sahâbîler Rasûlullah’a ulaşma izzet ve şerefine ermekle hepsi birer yıldız olmakla birlikte fazilet ve itibar bakımından aynı derecede görülmemiştir. Sahâbelik faziletinde hepsi bir görülürken ferdî fazilet noktasında aralarında bir takım derecelendirmeler yapılmıştır. Zira onların bir kısmı İslam’ın ilk günlerinde iman etmiş ve bütün hayatlarını Resûlullah’la geçirmiş, onunla hicret edip harplere iştirak etmiş; bir kısmı ise onunla çok az görüşme imkânı bulmuştur. Aralarında inancı uğruna işkence gören, İslâm için bütün malını infak edenler ve şehit edilenler vardır. Bu hususları göz önüne alan İslam âlimleri bir takım kıstasları esas alarak sahâbeyi tabakalara ayırmıştır.

Muhaddisler sahâbîleri tasnife tabi tutarken aralarında tam bir ittifak olmamakla birlikte genellikle bu derecelendirme yapılırken Akabe Biâtı, hicret, Bedir Savaşı, Biât-ı Rıdvan, Mekke’nin fethi gibi Resûlullah’ın risâlet sürecinde önemli dönüm noktaları sayılan hadiseler esas alınmıştır. Bu noktada sahâbîlerin kronolojik ciheti de belirleyici bir faktör olmuştur. Abdulkâhir el-Bağdâdî, sahâbîleri on yedi tabakaya ayırırken,¹⁷¹ İbn Sa’d beş tabaka¹⁷², Hâkim el-Nîsâbü’rî ise on iki tabaka olarak taksim etmiştir.¹⁷³

Abdulkâhir el-Bağdâdî’nin sahâbîleri fazilet bakımından tasnif edişi şöyledir:

- 1) İslam’a ilk girenler fazilet ve mertebe bakımından en üstün olanlardır. Erkeklerden Hz. Ebu Bekir, Ehl-i Beyt’ten Hz. Ali, kadınlardan Hz. Hatice, kölelerden Hz. Zeyd bin Hârise, Hz. Bilâl-i Habeşî, Selman-ı Fârisî’dir. Hz. Ebu Bekir ile Hz. Ali hakkında ihtilaf olmakla birlikte tarihçilerin çoğuna göre Hz. Ali Hz. Ebu Bekir’den bir gün önce Müslüman olmuştur. Kadınlardan ilk Müslüman olan Hz. Hatice (r.a.), Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ali’den önce İslam’a girmiştir.
- 2) Hz. Ömer İslam’a girdiğinde Müslüman olanlardır. Hz. Ömer Müslüman olup, Rasûlullah’ın (s.a.s.) yanına Dâru’n-Nedve’ye geldiğinde Mekkelilerden bir grup ona biât etmişti. Bu topluluğa “Ashâbu Dâru’n-Nedve” denilir.

¹⁶⁸ Askalânî, *el-İsâbe*, VIII, 177

¹⁶⁹ Kandemir, Yaşar, *Mevzu Hadisler*, Ankara, 1975, s. 70-71

¹⁷⁰ el-Kubeysi, İyâde Eyyüb, *Sahâbetü Rasûlillah fi’l-Kitab ve’-Sünne*, Şam, 1986, s. 97-98

¹⁷¹ Bağdâdî, *Usulu’d-din*, s. 326-330

¹⁷² Babanzâde Ahmed Nâim-Kâmil Miras, *Sahih-i Buhari Tecrid-i Sarih Tercemesi*, I, 28

¹⁷³ el-Hakim, Ebu Abdullah Muhammed b. Abdullah en-Nîsâbü’rî, *Kitabu Marifeti’l-Ulumi’l-Hadis*, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, thk. es-Seyyid Muazzam Hüseyin, Kahire, 1977, s.22-24

- 3) Habeşistan'a ilk hicret edenlerdir. Onlardan Habeşistan'a ilk hicret edenler; Hz. Osman bin Affân, Rasûlullah'ın kızı Hz. Rukiyye, Hz. Ebû Huzeyfe bin Utbe b. Rabîa, Hz. Zübeyr bin Avvâm, Hz. Hamza bin Abdulmuttalib, Ca'fer bin Ebî Tâlib karısı Hz. Esmâ binti Umeys, Hz. Mus'ab bin Umeyr ve Abdurrahman bin Avf'tır. Bunların sayısı toplam seksen iki kişidir.
- 4) Akabe ashâbıdır ki bunlar Ensar'dan on iki kişidir. Onlar bîat ettikten sonra Rasûlullah (s.a.v.) Medine'de kendilerine namaz kıldırarak ve Kur'an-ı Kerim okumak üzere Hz. Mus'ab bin Umeyr'i vazifelendirdi. Hz. Mus'ab bin Umeyr Medine'nin ilk kâri ve Müslümanların ilk emîri olmuştur.
- 5) İkinci Akabe ashâbıdır ki bunlar Ensar'dan yetmiş iki kişidir. Onlar arasında Hz. Nesîbe binti Ka'b ve Hz. Esmâ binti Umeyr b. Adiyy adında iki hanım sahâbî de vardı. Rasûlullah (s.a.v.) henüz iman etmemiş olan amcası Abbâs ile onları karşıladı. O gece Rasûlullah'a (s.a.v.) bîat ettiler sonra kavimlerini temsilen on iki nakîb seçtiler. Peygamberimiz bu nakiplere şöyle buyurdu: "*Havârîlerin İsa'ya (a.s.) kefil olduğu gibi siz de kavminizin kefillerisiniz.*"
- 6) Rasûlullah'la (s.a.v.) birlikte Medine'ye hicret edenler ve Medine'ye girmeden önce Kubâ'da onu karşılayanlardır. Onun hicret arkadaşı, mağarada iken iki kişinin biri olan Hz. Ebu Bekir ve beraberindeki kölesi âmir bin Fuheyre'dir.
- 7) Rasûlullah'ın (s.a.v.) Medine'ye girişi ile Bedir Harbi arasında hicret eden kimselerdir.
- 8) Bedir Savaşına iştirak eden ve haklarında Cenâb-ı Hakk'ın "*Ne yaparsanız yapın, sizi bağışladım*"¹⁷⁴ buyurduğu zatlardır. Onların sayısı üç yüz on üç kişi idi ki peygamberlerden rasûl olanların sayısı ve Tâlût'un Câlût'la yaptığı savaşta da bulunanların sayısı da üç yüz on kişiydi.¹⁷⁵
- 9) Uhud Savaşına iştirak edenlerdir, fakat münafıklardan olan Kuzmân bunlardan değildir. Toplam yedi yüz kadar olan bu kimseler cennet ehliendir.
- 10) Hendek Savaşına iştirak edenlerdir, Hz. Abdullah bin Ömer de bunlardandır.
- 11) Hendek Savaşı ile Hudeybiye Musâlahası arasında hicret eden kimselerdir.
- 12) Hudeybiye'de ağacın altında Rasûlullah'a (s.a.v.) bîat eden "Bîat-ı Rıdvân" ashâbıdır.
- 13) Hudeybiye ile Mekke'nin fethi arasında hicret eden kimselerdir. Bunların sonuncusu Rasûlullah'ın (s.a.s.) amcası Hz. Abbas'tır.
- 14) Mekke'nin fethi gününde veya gecesinde Müslüman olan kimselerdir.
- 15) Bundan sonra dalga dalga Allah'ın dinine giren kimselerdir ki Cenâb-ı Hakk onlar hakkında "*Allah'ın yardımı ve fethi geldiğinde ve insanların dalga dalga Allah'ın dinine girdiklerini gördüğün zaman*"¹⁷⁶ ayetleri nâzil olmuştur.
- 16) Rasûlullah'ı (s.a.v.) gören çocuklardır ki onlar kendisinden az rivayette bulunmuşlardır. Torunları Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve Hz. Abdullah bin Zübeyr bunlardandır.
- 17) Veda Haccı senesinde oraya götürülen çocuklardır ki onlar sadece Rasûlullah'ı (s.a.v.) görmüşlerdir.¹⁷⁷

¹⁷⁴ Müslim, "*Fezâilü's-Sahâbe*" 161

¹⁷⁵ Buhârî, "*Meğâzi*" 9-10

¹⁷⁶ Nasr, 110/1-2

¹⁷⁷ Bağdâdî, *Usulu'd-din*, s. 326-330

1.3.3 Sahâbenin Fazileti

Sahâbe, her sahada bizzat Rasûlullah (s.a.v.) tarafından yetiştirilen, bir lütuf ve kerem, bir fazilet ve hidâyet menbaı olan Rasûl-i Zîşân Efendimizin terbiye ettiği mübarek bir nesildir. Onlar vahyin nüzûlüne şahit olmuşlar, dinin hakikatlarını herkesten çok daha iyi bir şekilde ilk kaynağından öğrenmiş, öğrendikleri her hakikati bilfiil tatbik ederek İslam'ı en güzel manada yaşamış ve inandıkları dine hizmeti kendilerine şîâr edinmişlerdir.

Sahâbîler Allah'ın rızasını kazanma için İslâmiyet'i yayma uğruna büyük fedakârlıklarda bulunmuşlar, mallarını mülklerini, ailelerini ve vatanlarını terk ederek dini tebliğ etmek üzere önce Irak ve Şam bölgelerini fethedip daha sonra kısa bir zaman içinde doğuda Hindistan, Orta Asya ve Kafkaslara, batıda da Mısır ve Kuzey Afrika'ya ulaşarak buraları İslâm topraklarına katmışlardır.¹⁷⁸ Onlar İslâm için canlarını ortaya koymuş, Müslüman olmayan babası, oğlu veya kardeşi ile savaşmaktan çekinmemiş, dinlerindeki sağlamlık ve samimiyet kadar bu dinin yayılmasında gösterdikleri gayret de şâyân-ı dikkattir. İslam uğrunda yaptıkları bu fedakârlıkları sebebiyle Kur'an-ı Kerim'de müteaddit defalar Cenâb-ı Hakk'ın medh-ü senasına mazhar olmuş ve Rasûlullah'ın (s.a.v.) da memnuniyetini kazanmışlardır.¹⁷⁹

Kur'an-ı Kerim ve Sünnet-i Seniyye sonraki nesillere Ashâb-ı Kiram vasıtasıyla aktarılmıştır. Onlar bu dinin sıhhatli bir şekilde sonrakilere naklinde ve izahında mühim bir yere sahiptirler. Hatîb el-Bağdâdî, Zür'atü'r-Razî'nin şu fetvasını nakleder: *“Rasûlullah (s.a.v.) haktır, Kur'an-ı Kerim haktır. Bu Kur'an-ı ve şu sünneti bize Rasûlullah'ın (s.a.v.) Ashâbı tebliğ etmiştir. Onlara dil uzatanlar, Kur'an'ı ve Sünneti geçersiz kılabilmek için şahitlerimizi cerh etmeye çalışıyorlar. Gerçekte ise sapık olduklarından dolayı cerh edilmek onlara yaraşır”*¹⁸⁰ Dolayısıyla Sahâbîler, nasların kayıt ve muhafaza altına alınması ve Kur'an'ın sonraki nesillere aktarılması hususunda çok mühim bir yere sahiptirler. Fakat onların yaptıkları kuru bir nakil ameliyesinden ibaret değildir, nasları bizzat kaynağından öğrenmeleri ve Rasûlullah'ın sohbetleriyle ulaştıkları kemâlât sayesinde ictihad konusunda büyük muvaffakiyetle göstererek, Kur'an-ı Kerim'in sahih bir şekilde anlaşılması noktasında da çok değerli bir yere sahiptirler.¹⁸¹ İmâm-ı Âzam Ebû Hanîfe hadis okuduğu esnada bir Kufeli'nin *“Bize hadis okuma”* demesi üzerine o kimseyi şiddetli bir şekilde azarlayarak şöyle dedi: *“Eğer sünnet olmasaydı, hiçbirimiz Kur'an'ı anlamazdık.”*¹⁸² Bu itibarla Ehl-i Sünnet uleması sahabenin adaletinde, güvenilirliğinde ve fazilet sahibi bir nesil olduğu hususunda ittifak etmişlerdir, Ashâbın fazileti aklen ve naklen sabittir, zaten Kur'an-ı Kerim ve Sünnette

¹⁷⁸ Akgün, Hüseyin, *Sahâbe Coğrafyası*, Gece Kitaplığı, Ankara, 2015, s. 38-143

¹⁷⁹ Gümüsoğlu, *İslam Mezhepleri Tarihi*, s. 31-32

¹⁸⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifaye*, I, 49

¹⁸¹ Gümüsoğlu, *Fıkhi Mezhepler Tarihi*, İstanbul, 2016, s. 36

¹⁸² el-Kâsimî, Muhammed Cemâleddin, *Kavâidü't-Tahdis min funûni mustalahil hadîs*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1914, s. 298

önemi bu derece beyan buyurulan sahâbe hakkında başka bir şey düşünmek mümkün değildir.¹⁸³

Ashâbın faziletini ve önemini bildiren Ayet-i Kerimelerden bir kaç şü şekildedir:

*“Muhacirlerle Ensar’dan ilkler ve iyi amellerle onlara güzellikle tâbî olanlar var ya, işte Allah onlardan razı oldu, onlar da Allah’tan razı oldular ve onlara altlarından ırmaklar akan cennetler hazırladı ki, içlerinde ebedi kalacaklar. İşte büyük kurtuluş budur.”*¹⁸⁴

*“Andolsun ki; Allah, ağacın altında sana biat eden Mü’minlerden razı olmuştur. Kalplerinde olanı bilmiş de onlara sekineti indirmiş ve onları pek yakın bir fetihle mükâfatlandırmıştır.”*¹⁸⁵

*“Muhammed Allah’ın Rasûlu’dür. O’nunla beraber olanlar (Ashab) da kâfirlere karşı çetin ve metin, kendi aralarında merhametlidirler. Onları rükû’ edici, secde edici olarak görürsün. Onlar Allah’tan daima fazl-u kerem ve rıza isterler. Secde izinden meydana gelen nişanları yüzlerindedir.”*¹⁸⁶

Kur’an-ı Kerim’de Ensar ve Muhâcir hususî olarak da methedilmiştir. Muhâcirlerle alakalı olarak, onların imanları uğrunda her türlü sıkıntı ve fedâkarlığı göğüsleyerek Allah için hicret ettikleri *“Onlar ki; haksız yere ve sadece: Rabbimiz; Allah’tır, dedikleri için yurtlarından çıkarılmışlardır.”*¹⁸⁷ ayetiyle beyan buyrulmuştur. Onların bu fedâkarlıklarına karşılık olarak da Hz. Allah şöyle buyurur: *“Allah uğrunda zulme ma’ruz olduktan sonra hicret edenlere gelince de, elbette onları dünyada güzel bir surette yerleştiririz, ahiret mükâfatı ise daha büyüktür, eğer bilseler.”*¹⁸⁸ ve onlar afv-ı ilâhiyyeye de mazhar olmuşlardır.¹⁸⁹

Ensar’la alakalı olarak da Hz. Allah şöyle buyurur: *“Ve şunlar ki, onlardan önce yurdu hazırlayıp imana sahip oldular, kendilerine hicret edenlere sevgi beslerler, onlara verilenlerden nefislerinde bir kaygı duymazlar, kendilerinin ihtiyacı olsa bile onları kendilerine tercih ederler. Her kim de nefsinin hırsından (cimriliğinden) korunursa, işte onlardır o kurtuluş bulanlar”*¹⁹⁰

Rasûlullah (s.a.v.) de müteaddit defalar Ashâbının faziletini beyan etmiş, Ashâbın üstünlüğüne işaret eden hadislerin bu denli çokluğu, muhaddisleri, eserlerini tedvin ederken “Fedâilü’s-Sahâbe/Sahâbenin Faziletleri” şeklinde müstakil bir başlık oluşturmaya sevk etmiştir. Bu hadis-i şeriflerden bir kaç şü şekildedir:

“Ashabım aleyhinde bulunmayınız. Onları hedef seçmeyiniz. Kim onları severse bana olan muhabbeti dolayısıyla sever. Kim de buğz ederse bana olan buğzu sebebiyle

¹⁸³ Mücteba, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, s. 334 Geniş bilgi için bkz.; Makdisî, Muhammed b. Abdulvahid Ziyâüddin, *Kitâbu’n-nehy an-sebbi’l-ashab ve mâ fihi mine’l-ism ve’l ikab*, Dâru’l-Zehabiyye, Kahire, 1994

¹⁸⁴ Tevbe 9/100

¹⁸⁵ Fetih, 48/18

¹⁸⁶ Fetih, 48/29

¹⁸⁷ Hac, 22/40

¹⁸⁸ Nahl, 16/41

¹⁸⁹ Âl-i İmrân, 3/195

¹⁹⁰ Haşr, 59 /9

onlardan nefret eder. Kim onlara eziyet ederse bana eziyet etmiş olur. Kim bana eziyet ederse Allah'a eziyet etmiş olur. O kendine eziyet eden derhal cezalandırır."¹⁹¹

*"Ashabıma sövmeyin! Ashabıma sövmeyin! Nefsim yed-i kudretinde olan Allah'a yemin ederim ki, biriniz Uhud (dağı) kadar altın infâk etse, onların bir ölçeğine veya onun yansına erişemez."*¹⁹²

*"Ümmetimin en hayırlısı benim asrımdakilerdir. Sonra bunları takip edenler, sonra da bunları tâkiben gelenlerdir"*¹⁹³

Rasûlullah'a mülâki olma şerefine ermekle hepsi birer gökteki yıldızlar mesabesinde olmakla birlikte¹⁹⁴ sahâbîlerin bazıları daha faziletlidir. Onların en faziletlisi dört halife, sonra "Aşere-i Mübeşşere"yi tamamlayan altı kişidir ki bunların Talha b. Ubeydullah (v. 656), Hz. Zübeyr b. Avvam (v. 656), Hz. Sa'd b. Ebî Vakkâs (v. 674), Hz. Said b. Zeyd (v. 671), Hz. Abdurrahman b. Avf (v. 652), Hz. Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh (v. 639) olduğu hususunda icma vardır.¹⁹⁵

Kur'an-ı Kerim ve Hadîs-i Nebevîde sahâbe üzerinde bu kadar durulmuşken, onlardan sonra gelen Müslümanlar için İslam'ın ruhuna en uygun olan yol şudur: Kendilerinden önce gelip geçmiş din kardeşleri hususiyle Rasûlullah'ın (s.a.v.) sevgili arkadaşları olan Ashâb-ı Kirâmı hayırla yâd etmek, onlar hakkında suizanda bulunmamak, onları Hz. Allah'ın vasıfladığı şekilde kabul etmektir.¹⁹⁶ Ehl-i Sünnet ve Cemaat bu konuda *"Onlardan sonra gelenler şöyle derler: Ey Rabbimiz, bizleri ve önceden iman ederek bizleri geçmiş olan kardeşlerimizi bağışla ve gönüllerimizde, iman etmiş olanlara karşı kin tutturma"* ¹⁹⁷ âyetini kendilerine esas almışlardır.¹⁹⁸ İslâm dinini meydana çıkarmak için tarifi ve tasviri mümkün olmayan pek çok cesaret ve fedakârlıklar gösteren bu Ashâbı sevmeyi ve kendilerine hürmet göstermeyi, imanın sıhhatinin ve İslam hususundaki sadâkatının delili olarak görmüşlerdir. Zira onları sevmenin İslam'ın meydana çıkmasına ve kuvvet bulmasına sevinmek demek olduğuna, Ashâb-ı Kirâm'ı sevmeyerek kendilerine buğz etmenin de şüphesiz bir nifak alâmeti olduğuna dikkat çekmişlerdir.¹⁹⁹

Cemel ve Sıffin Vak'larında Hz. Ali ve diğer sahâbîlerin takındıkları tavır ve yaklaşımlar da Ehl-i Sünnet âlimlerinin verdiği hükümlerde belirleyici bir öneme sahiptir.²⁰⁰ Hz. Ali, Hz. Muaviye'nin liderliğindeki Şam ordusuna lanet edilmesini yanında bulunanlara men etmiş ve *"Kardeşlerimiz bize isyan ettiler, fakat onlar kâfir değiller, fâsık değiller, zâlim de değildirlər"* diyerek onları İslam kardeşliğinden çıkarmamıştır.²⁰¹ Hz. Ammar b. Yâsir *"Onlar isyanları sebebiyle kâfir değillerdir"* hükmünü vermiş, Hz. Ali de ordusuna, onları takip edip yaralamalarına ve öldürmelerine müsaade etmemiştir, şayet onlar kâfir

¹⁹¹ Ahmed bin Hanbel, *Müsned*, Beyrut, 1993, V, 57

¹⁹² Müslim, *"Fezâilü's-Sahâbe"* 221

¹⁹³ Buhari, *"Fezâilü's-Sahâbe"* 62

¹⁹⁴ Hatib el-Bağdâdî, *el-Kifaye*, I, 48

¹⁹⁵ Bağdâdî, *Usûlu'd-din*, s. 331

¹⁹⁶ Gümüšoğlu, Hasan, *İslam'da İmamet ve Hilafet*, İstanbul, 2011, s. 123

¹⁹⁷ Haşr, 59/10

¹⁹⁸ Bağdâdî, *el-Fark*, s. 221

¹⁹⁹ Davudoğlu, Ahmed, *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, İstanbul, 1983, c.1, Bab:33, s. 345

²⁰⁰ Gümüšoğlu, *İslam Mezhepleri Tarihi*, s. 23

²⁰¹ Teftâzânî, Sa'duddîn Mes'ud b. Ömer, *Şerhu'l-Makasid*, Beyrut, 1989, V, 308

olsalardı bunu yapması mubah olurdu.²⁰² Netice itibariyle, Hz. Muaviye hatalı bir te'vil yaparak ona karşı gelmiş fakat bu isyanı sebebiyle asla küfre düşmedikleri gibi²⁰³ Cemel Vak'asında Hz. Talha, Hz. Zübeyr, Hz. Aişe ve onlarla birlikte olanların hataları, kendilerinin şahitliklerini ortadan kaldıracak derecede küfür ve fâsıklık noktasında değildir.²⁰⁴

İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî (478/1085) Hz. Ali'nin imamet meselesinde Hz. Muaviye ile mücadelesinde isabet ettiğini, Hz. Muaviye'nin ise içtihadında hata etmekle birlikte ma'zur olduğunu, Rasûlüllah'ın (s.a.v.) “*Kim ictihad eder de isabet ederse iki sevap, hata ederse bir sevap vardır*” hadisinin de buna delil olduğunu belirtmiştir.²⁰⁵

Ehl-i Sünnet ve Cemaat ulemâsının “Selefi Salihin” olarak tavsif ettiği Ashâb-ı Kirâm, İslam âleminde ortaya çıkan bir takım felsefî nazariyelere karşı hakikati savunmuş, saf ve sahih olan İslam itikadını ortaya koymuşlar,²⁰⁶ Rasûlüllah'ın (s.a.s) sohbetinin feyiz ve bereketiyle dünyaya değer vermeyip sadece âhiret saadetini gaye edinmişlerdir.²⁰⁷ Bu durumda onlar arasında yaşanan bir takım anlaşmazlıklar ve şahsî çıkar hevesiyle kavga eden cahillerle bir tutmak doğru değildir. Onların ihtilafı ictihat farklılığından kaynaklanmaktadır ki bu durumda sahabenin birisinin bile olsa kınanması, uygun olmayan sıfatlarla anlatılmasının İslâmî esaslarla tutarlı olmadığı belirtilmiştir.²⁰⁸

Abdulkâhir el-Bağdâdî, Rasûlüllah'ın (s.a.v.) yolunda gitmenin yolunun sahâbenin hükümlerine uymak ve onların hayatlarıyla alakalı sahih rivayetlere göre amel etmekle mümkün olduğunu ve sahâbenin rivayetleriyle amel eden tek fırkanın “Fırka-i Nâciye” olan Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat olduğunu belirtmektedir.²⁰⁹

Abdulkâhir el-Bağdâdî, hakikat bu iken en-Nazzâm, Câfer b. Mubeşşir, el-Câhız gibi Mu'tezilî imamların, Haricîlerin ve Şiî grupların özellikle ilk üç halifeye ve bir kısım sahâbîlere fâsıklık yahut kâfirlik isnadında bulunduklarını, Allah ve Rasûlü'nün tezkiye ettiği kimselere dil uzatmak sûretiyle Allah ve Rasûlü'nü de itham ettiklerini belirtir.²¹⁰ Nazzâm, sahâbenin kendi görüşleriyle hareket ederek hataya düştüklerini ve yanlış fetvalar verdiklerini iddia etmiş, hatta onların Allah'ın haram kıldığını helal, haram kıldığını şeyi de helal kılacak kadar ileri gittikleri şeklinde ithamlarda bulunmuştur.²¹¹ Zaten Mu'tezile'yi Ehl-i Sünnet'ten ayıran önemli farklardan birisi, onların Hz. Muaviye ve Hz. Amr b. As gibi sahâbîlerden teberri²¹² etmeleridir. Zira Mu'tezile bunları ve

²⁰² Bağdâdî, *Usûlu'd-din*, s. 310

²⁰³ Bağdâdî, *el-Fark*, s. 214

²⁰⁴ Bağdâdî, *el-Fark*, s. 69

²⁰⁵ Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn, *Muğisu'l-halk fî tercihi'l-kavl'l-hak*, Kahire, 1934, s. 9

²⁰⁶ Bilmen, Ömer Nasuhi, “*Büyük İslam İlmihali*”, Ankara, ts., s. 37

²⁰⁷ Gümüsoğlu, *İslam'da İmamet ve Hilafet*, s. 122

²⁰⁸ İmâm-ı Rabbânî Ahmed Faruk Serhendî, *Mektûbât*, Fazilet Neşriyat, İstanbul, ts., I, 71 (mektup no:59); Teftâzânî, Sa'du'd-din Mes'ud b. Ömer, *Şerhu'l-Akâid*, İstanbul, ts., s. 433

²⁰⁹ Bağdâdî, *el-Fark*, s. 192

²¹⁰ Bağdâdî, *el-Fark*, s. 20-220

²¹¹ el-Hayyât, Ebu'l-Huseyn Abdurrahîm b. Muhammed b. Osman, *Kitâbu'l intisâr ve'r-red alâ İbn Ravendî el-mulhid*, Dâru'l-Kabs, Beyrut, 1986, s. 98

²¹² Teberri: Siyasi hâkimiyet konusunda kendileri gibi düşünmeyen kişi ve zümrelerle ilişkisini kesmek; tevelli ise bu hususta kendileri gibi düşünenlerle dost olmak anlamına gelmektedir.

tarafatlarının asi olduklarını iddia etmektedir.²¹³ Sahâbeyi kötöleme onları daha tehlikeli mecralara sürüklemiştir, zira fikirlerini delillendirme ve Müslümanların arasında taraftar edinme gayesiyle hadis uydurmaktan çekinmemişlerdir. Şia'nın ortaya koyduğu bu hadisler daha çok Hz. Ali'nin menakıbına ait haberlerdir ki, bu rivayetler başta Hz. Muaviye olmak üzere ilk üç halife ve pek çok sahâbîyi kötöleme gayesini taşır.²¹⁴ Zaten Şia, sadece Zer el-Gıfârî, Mikdâd b. Esved ve Ammâr b. Yâsir gibi belirli sahâbîleri güvenilir kabul edip, yalancı, hatta mürted, kâfir, fâsık ve münafık saydıkları sahâbîlerin rivayetlerini ihtiva etmesi sebebiyle Kütüb-i Sitte'nin hadislerine güvenilemeyeceği görüşündedirler.²¹⁵

Fırkaların sahâbe hakkındaki görüşleri, el-Bağdâdî 'ye ait *el-Fark Beyne'l-Fırak* temelinde, ayrıntılı bir şekilde ilerleyen bölümlerde ele alınacaktır.

1.3.4 Sahâbenin Adaleti

Ashâbı ta'dîl, onların İslam'a mallarını canlarını feda ederek yaptıkları hizmetlerin kadrini bilmek, Kur'an-ı Kerim ve sünnetle alakalı açıklamalarını benimsemek ve bir bütün olarak hepsine ayırım yapmaksızın güvenmektir. Ashâbı ta'dîl, Kur'an-ı Kerim ve sünnette onların şânını beyan eden hususların tamamına tam teslimiyet göstermektir. İnsanlar arasında sahâbe ve hususiyle Hulefâ-i Râşidîn hakkında çeşitli şekillerde sınırları aşanlar bulunmuştur. Kimi sahâbe ve Hulefâ-i Râşidîn'e övgüde o derece ileri gitmiştir ki neredeyse onların ismetini iddia eder bir noktaya varmıştır. Kimi ise onları lanetleyip, sahâbeye pervasızca dil uzatmıştır.²¹⁶

Ashâbı ta'dîl, onların ma'sum olduğunu iddia etmek değildir, zira İslam'da "ismet" sıfatı nübüvvet ve risâletin bir şartı olarak sadece peygamberlere mahsustur²¹⁷ ve onların dışındakilerin beşer olma haysiyeti ile bir takım hatalara, kusurlara düşmesi muhtemeldir. Ancak Ashab-ı Kirâm'ın fazileti karşısında o kusurlar küçülür ve sahâbîlerin hatalarını aramak, onlar hakkında uygun olmayan ifadeler kullanmak mü'min edebine yakışmaz.²¹⁸

Ehl-i Sünnet âlimleri sahâbenin tamamını âdil kabul etmiş, muhaddisler tarafından da sahâbîler cerhe ve ta'dile tâbî tutulmamış ve onlar kendilerine uyulup, arkalarından gidilecek en hayırlı topluluk kabul edilmiştir.²¹⁹ Zira sahâbenin adaleti Kur'an, Sünnet ve icma ile sabittir. Aynı zamanda bir takım fitne olaylarına karışmaları da onların adaletlerine bir mani teşkil etmemektedir.²²⁰ Bu durumda naklettikleri hadislerin araştırılmadan kabul edilmesi gerektiği görüşü hâkim olmuştur ki²²¹ bu görüş, dört mezhep imamı Ebû Hanîfe, Mâlik b. Enes, Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel ile Buhârî, Müslim,

²¹³ el-Hayyât, *Kitâbu'l intisâr*, s. 98

²¹⁴ Gümüsoğlu, *İslam'da İmamet ve Hilafet*, s. 117

²¹⁵ Kandemir, Yaşar, "Hadis", DİA, XV, 40

²¹⁶ Gazâlî, Ebu Hamid Muhammed bin Muhammed, *el-İktisâd fî l-i'tikâd*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2004, I, 131

²¹⁷ Bağdâdî, *Usûlu'd-din*, s. 307

²¹⁸ Canan, İbrahim, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, Ankara, 1988, I, 526

²¹⁹ en-Nevevî, *İrşâd*, s. 195; İbn Abdilber, Ebu Ömer Yusuf b. Abdullah, *el-İstîab fî ma'rifeti'l-ashâb*, thk. Ali Muhammed Becevî, Beyrut, 1992, I, 19

²²⁰ Suyutî, *Tedribü'r-râvî*, II, 214

²²¹ Efendioğlu, Mehmet, "Sahâbe" DİA, XXXV, 495

Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî, Yahyâ b. Maîn, Ali b. Medînî, Ebû Zûr'a er-Râzî, Ebû Hâtim er-Râzî ve İbn Hibbân gibi muhaddislerin tamamının görüşüdür.²²² Esasen cerh ve ta'dîl ilmi sahâbenin adaleti esası üzerine kurulmuş ve ilk dönemlerden itibaren sahâbe hiç bir zaman cerh ve ta'dîl uygulamasına tâbi tutulmamıştır. Aradan bu kadar zaman geçtikten sonra onların kimin tarafından neye göre cerh veya ta'dîl edileceğini belirleyerek, sağlıklı bir sonuca ulaşmak mümkün değildir.²²³

Ashab-ı Kirâm, Rasûlullah'dan (s.a.v.) işitip bellediklerini tam bir sadakatle kendinden sonrakilere nakil ve tâlim etmişlerdir. Bu nakillerinde harp meydanlarında cereyan eden savaşıardan, mağlubiyetten veya tedbirsizlikten tutunuz, Peygamberin aile hayatının hususî teferruatına kadar her şey rivayet edilmiş, hiçbir şey gizli tutulmamıştır. Onlar rivayetlerinde bu kadar sadık ve dikkatli olmakla kalmamış, tam bir ilmî usûl ile hâdiselerin inceliklerini araştırarak, meselelerin bütün özelliklerini açıklayarak gizli taraflarını aşikâr kılmış, böylece herhangi bir hadisten yanlış bir hüküm çıkarılmasına mani olmuşlardır. Takip ettikleri bu usûl ile hadis nakli hususunda kendinden sonrakilere de rehber olmuşlardır.²²⁴

Hatîb el-Bağdâdî, Ashâbın adaleti hakkında Kur'an-ı Kerim ve sünnetten şu delilleri ortaya koymaktadır.²²⁵

*“Böylece sizi vasat bir ümmet kıldık ki, insanların üzerine şahidler olasınız. Peygamber de sizin üzerinize şahid olsun.”*²²⁶ Bu ayette geçen “vasatan” kelimesi adaletli manasına gelir ki, Ashâb-ı Kiram sözlerinde, fiillerinde, iradelerinde ve niyetlerinde ümmetin en hayırlısı ve en adildirler.²²⁷

*“Siz; insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz. İyiliği emreder, kötülükten alıkoyarsınız.”*²²⁸ Bu ayette Cenâb-ı Hakk, Ashâb-ı Kiramı “en hayırlı ümmet” şeklinde tavsif etmiştir.²²⁹

*“Ey Peygamber; Allah, sana ve sana tabi olan mü'minlere yeter.”*²³⁰

*“Ümmetimin en hayırlısı benim asrımdakilerdir. Sonra bunları takip edenler, sonra da bunları tâkiben gelenlerdir.”*²³¹

Süfyan-ı Sevri, *“De ki: Hamdolsun Allah'a, selam olsun O'nun beğenip seçtiği kullarına”*²³² ayetinde “seçilen kullar”ın Ashâb-ı Kiram olduğunu belirtmektedir.²³³

²²² Muhammed Mustafa el-A'zamî, *Menhecü'n-nakd inde'l-muhaddisîn*, Riyad, 1990, s.105

²²³ Efendioğlu, Mehmet, *“Sahâbe”* DİA, XXXV, 495

²²⁴ Yörükan, Yusuf Ziya, *Hiz. Muhammed'in Doğumunda Ölümüne Kadar İslam Dini Tarihi*, İstanbul, 2006, s. 381

²²⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifaye*, I, 46-47

²²⁶ Bakara, 2/143

²²⁷ Askalânî, *el-İsâbe*, I, 18; Razi, Fahreddin, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2004, IV, 84

²²⁸ Âl-i İmrân, 3/110

²²⁹ İbn Abdilber, *el-İstîab*, I, 9

²³⁰ Enfal, 8/64

²³¹ Buhari, *“Fezailü's-Sahâbe”* 62

²³² Neml, 27/59

²³³ Askalânî, *el-İsâbe*, I, 19

Sahabenin adaleti aklen de sabittir. Çünkü onlar nübüvvet nuruyla doğrudan temas ederek vasıtasız olarak feyz kaynağından tenevvür etmişler ve hidayet menbâna yakınlıkları sayesinde onun terbiyesi altında yetişerek diğer Müslümanların erişemeyecekleri ulvî sıfatlara mazhar olmuşlardır.²³⁴ Rasûlullah'ın (s.a.v.) sohbetinin feyiz ve bereketiyle onların akîdeleri saf ve tertemizdir,²³⁵ eğer itikatlarında veya yaşantılarında bir bozukluk olsaydı Peygamber Efendimiz onların halini düzeltirdi. Bütün bunlar göstermektedir ki Ashâb-ı Kiramın bizlerin meth-ü senasına ihtiyacı olmadığı gibi insanların onları bir takım kötü sıfatlarla anmaları yakışıksız ithamlarda bulunmaları da onların fazilet ve adaletinde bir noksanlık meydana getirmez.²³⁶

Ashâb-ı Kiram Kur'an ve Sünneti sonraki nesillere taşıyarak İslamî ilimlerin de inşacısı durumundadırlar. Abdulkâhir el-Bağdâdî, sahâbeden gelen hükümleri, hayatları hakkındaki rivayetleri ve onların şâhitliklerini reddeden Hâricîler, Râfizîler, Kaderiyye ve Cehmiyye fırka mensupları arasında ne fıkıh ve hadis âlimi, ne edebiyat âlimi, ne siyer ve tarih râvisi, ne de tefsir âlimi bulunduğunu, ister genel ister ihtisas şeklinde olsun bu ilimlerin imamlarının sadece Ehl-i Sünnet ve Cemaat içinden çıktığına dikkat çekmektedir.²³⁷

Ehl-i Sünnet âlimleri, sahâbeyi tezkiye eden bunca ayet ve hadisleri ve aklî delilleri göz önüne alarak şeriatın ruhuna en çok nüfûz eden topluluğun Ashâb-ı Kiram olduğu, bu itibarla sahâbeye ait rivayetlerin Kur'an ve Sünnet'ten sonra şeriatın üçüncü temel kaynağı olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Bundan sonra açıkça görülmektedir ki, Rasûlullah'ın (s.a.v.) sünneti üzerine yaşamak Ashâb-ı Kiram'a tâbî olmakla mümkündür ve sahâbeye uyup onların hükümleri ve hayatları hakkındaki sahih rivayetlerle amel eden fırka "Fırka-i Nâciye" olan Ehl-i Sünnet'ten başka bir fırka değildir.²³⁸

Ashâb-ı Kiramın adaleti hakkında şüphe, onların bizlere ulaştırdıkları Kur'an ve Sünnet hakkında da bir şüpheyi meydana getirir ki, bu İslam'ın temel kaynaklarının güvenirliliğini de tartışılır hale getirir.²³⁹ Hakka'l-insaf düşünüldüğünde muhalifine icthâden isyan eden, yine icthâden başka çare olmadığı için onu silah kuvvetiyle hakka yöneltmeyi vazife edinmek ile Kitap ve Sünnet'i ümmete nakil ve tebliğ etmek hususunda heva-i nefse tâbî olmak tamamen başka başka şeylerdir. Sahabe-i kiram hakkında birincisi vaki' ise de ikincisi elbette vaki' değildir. Ehl-i sünnet âlimleri bir takım fitnelere iştirak etmiş olanlar hüs-nü zanna binâen adil sayarlar ve Ashâb-ı Kiramın Kur'an ve Sünnet hakkında bile bile bir değiştirme ve tahrif fiili yapabileceklerini zihinlerinden dahi geçirmezler.²⁴⁰

Hatıb el-Bağdâdî, Ashâb-ı Kiramın adaleti hakkında şöyle der:

Vârid olan nassî deliller, sahâbenin ta'dilini kat'iyetle ifade eder. Onlar Allah'ın ta'dilinden sonra mahlukatın ta'diline muhtaç değildirler. Şayet, haklarında Allah ve Rasûlünden hiç bir ayet

²³⁴ Canan, İbrahim, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, I, 310

²³⁵ Teftâzânî, *Şerhu'l-Akâid*, s. 11

²³⁶ Gümüšoğlu, *İslam'da İmamet ve Hilafet*, s. 122

²³⁷ Bağdâdî, *el-Fark*, s. 192

²³⁸ Bağdâdî, *el-Fark*, s. 188-192

²³⁹ Gümüšoğlu, *İslam'da İmamet ve Hilafet*, s. 123

²⁴⁰ Babanzâde Ahmed Nâim-Kâmil Miras, *Sahih-i Buhari Tecrid-i Sarih Tercemesi*, I, 19

ve hadis vârid olmasaydı bile onların hicret, cihad, İslam'a yardım, canlarını ve mallarını bu uğurda harcamaları, babalarını ve evlatlarını bu yolda öldürmeleri, dini savunmaları, iman ve yakinde gösterdikleri kuvvet gibi haller onların kat'i olarak âdil olduklarını ve akîdelerinin nezih olduğunun delilidir ve kendilerinden sonra gelip de onları ta'dil ve tezkiye edenlerin tamamından da daha faziletlidirler. Bu görüş tüm âlimlerin ve sözüne güvenilir tüm fukahânın görüşüdür.²⁴¹

İmâm Gazalî, yukarıda zikredilen ayet ve hadisleri naklettikten sonra şöyle devam eder: “*Ashâb-ı Kiram'ın adaleti hakkında araştırma yapmaya ihtiyaç yoktur. Hangi adalet tesbiti Allah ve Rasûlünün onları ta'dil etmesinden daha sahih olur. Onlar hiç meth-ü sena edilmeseydi bile yaptıkları fedakârlıklar adil oldukları ispata kâfidir.*”²⁴² Bu açıklamada görüldüğü gibi İmâm-ı Gazalî ile Hatıb el-Bağdâdî'nin dikkat çektiği noktalar birbirini tamamlar niteliktedir. Netice olarak, İmam Mâlik b. Enes'in Kur'an-ı Kerim'e istinaden yapmış olduğu şu tasnif Ehl-i Sünnet ve Cemaat ulemâsının görüşünü özetlemektedir:²⁴³

- 1) Muhacirler, “Yurtlarından ve mallarından çıkarılmış olan, Allah'tan bir lütuf ve rıza dileyen, Allah'ın dinine ve peygamberine yardım eden fakir muhacirler içindir. İşte bunlar, sadıkların kendileridir.”²⁴⁴
- 2) Ensar, “Onlardan önce o diyarı yurt edinmiş ve göğüslerine imanı yerleştirmiş olanlar; kendilerine hicret edip gelenleri severler. Ve onlara verilenlerden ötürü içlerinde bir çekememezlik duymazlar. Kendileri zaruret içinde bulunsalar bile onları, kendilerine tercih ederler.”²⁴⁵
- 3) “Onlardan sonra gelenler ise derler ki: Rabbimiz, bizi ve bizden önce iman etmiş olan kardeşlerimizi bağışla. Ve iman etmiş olanlar için kalplerimizde kin bırakma. Rabbimiz, muhakkak ki Sen; Rauf'sun, Rahim'sin”²⁴⁶

1.3.5 Abdulkâhir el-Bağdâdî'ye göre Ehl-i Sünnet ve Cemaat'ın Sınıfları

Ehl-i Sünneti, ebedi kurtuluş için Rasûlüllah'ın (s.a.v.) ve O'nun ashabının yolunu takip edenler şeklinde tanımlayan Bağdâdî, Ehl-i Sünnet ve Cemaat'ı sekiz grup halinde tasnif etmiştir. O, Ehl-i Sünnet ve Cemaat'ın rey ve hadis ehlinden meydana geldiğini ve fakihlerin, kurrâ'ların, muhaddislerin, ehl-i hadis kelimcilerinin da bu mezhebe mensup olduklarını belirttikten sonra bunların itikatta ittifak halinde olduğunu söyler. Onlar “el-Fırkatu'n-Naciye” (Kurtuluşa Ermiş Fırka)dır.²⁴⁷

Bağdâdî'ye göre Ehl-i Sünnet ve Cemaat'ın sekiz sınıfı sırasıyla şöyledir:

- 1) Sıfâtiyye: Tevhîd ve Nübüvvet meselelerini, va'd ve vaîdi, sevap ve cezayı, içtihadın şartlarını, imameti kabul ederler. Teşbihten ve Allah'ın sıfatlarını reddetme görüşünden ve Râfizîler, Hâricîler, Cehmiyye, Neccâriyye ve diğer hevâ ehlinin bid'atlarından uzak durarak Sıfâtiyye'nin yolunda gidenlerdir.
- 2) Fukahâ: Rey ve hadis ehline mensup fukahâdır. Onlar “Usûlu'd-din” de Sıfâtiyye mezhebinin Allah'a ve O'nun ezeli sıfatlarına ait görüşünü kabul edip Kaderiyye ve i'tizalden uzak dururlar.

²⁴¹ Hatıb el-Bağdâdî, *el-Kifaye*, I, 48

²⁴² Gazalî, Ebu Hamid Muhammed bin Muhammed, *el-Mustesfa min İlmi'l-usûl*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1993, I, 130

²⁴³ Askalânî, *el-İsâbe*, I, 22-23

²⁴⁴ Haşr, 59/8

²⁴⁵ Haşr, 59/9

²⁴⁶ Haşr, 59/10

²⁴⁷ Bağdâdî, *el-Fark*, s. 21

Ru'yetullahı teşbih ve ta'til yapmaksızın kabul ederler. Cehennem azabının kâfirlere, cennet nimetlerinin de cennet ehline devamlı olduğunu söylerler. Onlar Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin imametini de kabul ederler.

3) Ehl-i Hadis: Nebi'den gelen sünnetler ve haberler hakkından bilgiye sahip olup, bunlar arasından sahih-zayıf ayrımını yapabilenlerdir. Bunlar cerh ve ta'dil sebeplerini de bilirler ve ilimlerine sapık ehl-i hevânın bid'atlarını da karıştırmazlar.

4) Edebiyat Âlimleri: Onlar edebiyat, sarf, nahiv ilimleriyle alakalı pek çok bilgisi olanlardır. Onlar ilimlerine Havâriç, Râfıza veya Kaderiyye'in bid'atlarından bir şey karıştırmayan dil imamlarıdır. Onlardan sapık fırkalardan bir şeye temayül eden Ehl- Sünnet'ten olamaz ve onun sözü dil ve nahivde delil olarak da kabul edilmez.

5) Kurrâ ve Müfessirler: Onlar Kur'an-ı Kerim'in kıraat ve tefsir vecihlerini ve bu ilimlerin Ehl-i Sünnet mezhebine uygun te'vilini bilenlerdir.

6) Mutasavvıflar: Ehl- i Sünnet mezhebine mensup sûfî zâhidlerdir.

7) Mücahitler: Bunlar Müslümanların sınırlarında kâfirlere karşı nöbet tutan, Müslümanların düşmanlarıyla savaşan ve Ehl-i Sünnet ve Cemaat mezhebini sınırlarda açıklayan mücahitlerdir.

8) Ehl-i Sünnet ve Cemaat şîârının, hâkim olduğu beldelerin halklarıdır. Onlar adâlet, tevhîd, va'd ve vaîd, helal ve haram konularında Ehl-i Sünnet âlimlerine uyanlardır. Onlar, sûfîlerin "cennet yastıkları" diye andığı kimselerdir.²⁴⁸

²⁴⁸ Bağdâdî, *el-Fark*, s. 188-189

İKİNCİ BÖLÜM

BAĞDÂDÎ'NİN İTİKÂDÎ-KELÂMÎ MEZHEPLERİN SAHÂBE ALGILARINI TAKDİMİ -el-FARK BEYNE'L-FIRAK BAĞLAMINDA-

2.1 Fırkalar

A. Rafızî Fırkalar

I. Zeydiyye

1) Cârûdiyye

Zeydiyye fırkasından olan Cârûdiyye, Ebu'l-Cârud ismiyle tanınan şahsa uyanlardır.²⁴⁹ İslam Mezhepler Tarihi'nde Şia'nın ve Zeydiyye'nin başta üç halife olmak üzere sahâbeye yönelik görüşlerini belirleyen temel etken, bu fırkaların imâmet hakkındaki anlayışlarıdır.²⁵⁰ Bu durum Zeydî fırkalarda açık bir şekilde kendini göstermektedir.

Cârûdiyye fırkasına tâbi olanlar, Rasûlüllah'ın (s.a.v.), Hz. Ali'yi isim olarak değil de, vasfen (özelliklerine işaret ederek) nass yoluyla imâmete tayin ettiğini, sahâbenin de Hz. Ali'ye bey'atı terk etmeleri sebebiyle küfre girmiş olduklarını iddia ederler. Onlar, Hz. Ali'den sonra imamın Hz. Hasan, sonra da Hz. Hüseyin olduğunu ileri sürmektedirler.²⁵¹ Cârûdîler, Hz. Ali'den önceki ilk üç halifenin imametini reddetmiş ve Rasûlüllah'ın (s.a.v.), Hz. Ali'yi nass yoluyla imâmete tayin etmesine rağmen Hz. Ebu Bekir ve Ömer'in Hz. Ali'nin yöneticisi olmakla, Hz. Ali'nin hakkını gasp ettiğini iddia etmektedirler.²⁵² Cârûdiyye'ye göre sahâbenin tamamı, Hz. Ali hakkındaki vârid nassa muhalefet etmeleri sebebiyle kâfir olmuşlardır.²⁵³ Sonuç itibarıyla Cârûdîler, “Hz. Peygamberin hadislerinin rivayetinde, başta imamları olmak üzere Ehl-i Beyt'in tamamı otorite olarak kabul edilirken sahâbeye bu hususta yer vermezler”²⁵⁴

Ebu'l-Cârud ismiyle tanınan bu şahsın tam adı Ebu'l-Cârud Ziyâd b. El-Munzir el-Hemedânî el-Hindî veya es-Sakafî'dir ve kendisi Ashâbın üslûbuna benzeterek Ehl-i Beyt hakkında hadis uydurmakla tanınmıştır.²⁵⁵ Muhammed el-Bâkır (r.a.), Ebu'l-Cârud'u “Serhûb” diye isimlendirmiştir. “Serhûb” Muhammed el-Bâkır'ın (r.a.) açıklamasına göre denizde sakın olan şeytan manasına gelmektedir.²⁵⁶

²⁴⁹ Bağdâdî, *el-Fark*, s. 23; Bağdâdî, *Usûlu'd-din*, s. 312

²⁵⁰ Ümit, Mehmet, “Zeydîlerin Sahâbe Hakkındaki Görüşleri”, İslâm Medeniyetinin Kurucu Nesli Sahâbe: Sahâbe Kimliği ve Algısı, Tebliğ ve Müzâkereler, Tartışmalı İlmî Toplantı, Sakarya, 2013, s. 384

²⁵¹ Bağdâdî, *el-Fark*, s. 23; Bağdâdî, *Usûlu'd-din*, s. 312; Nâşî el-Ekber, Ebu'l-Abbâs Abdullâh b. Muhammed b. Şirşîr, *Mesâilu'l-imâme ve muktetefât min kitâbi'l-evsat fi'l-makâlât*, thk. Josef van Ess, Beyrut 1971, s. 42

²⁵² Nâşî el-Ekber, *Mesâilu'l-imâme*, s. 42

²⁵³ el-İsferâinî, *et-Tabsîr fi'd-din*, I, 28

²⁵⁴ Ümit, Mehmet, “Zeydiyye Mezhebi, İmamet Anlayışı ve Sahâbe Hakkındaki Görüşleri”, *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi = Journal of the Near East University Faculty of Theology*, 2015, c. I, sy. 2, s. 98

²⁵⁵ Fırlı, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, s. 26

²⁵⁶ eş-Şehristânî, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdilkerim b. Ebî Bekr Ahmed, *el-Milel ve'n-Nihal*, thk. M. Seyyid Geylânî, Kahire, 1961, I, 159

İmam Ebu'l-Hasan el-Eş'arî'nin (v.324/936), *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn* isimli eserinde Ebu'l-Cârud hakkında yaptığı nakiller, *el-Fark Beyne'l-Fırak'ta* geçen bilgileri doğrular niteliktedir.²⁵⁷ Ebu'l-Cârud, sadece Hz. Ali'ye mahsus olup başkasına verilmesi caiz olmayan bir makam bulunduğunu²⁵⁸ ve Hz. Ali'nin kendisinden başka hiç kimsede bulunmayan sıfatlara sahip olduğunu,²⁵⁹ Hz. Peygamber'in bu vasıfları sayarak onu nasla imamete tayin ettiğini ileri sürmüştü. Ancak insanların kusurları sebebiyle bu vasfı anlayamadıkları ve vasfedilen kişiyi de aramadıkları, kendi iradeleriyle de Hz. Ebu Bekir'i halife seçerek küfre girdikleri iddia etmiştir.²⁶⁰ Abdulkâhir el-Bağdâdî ve Fahreddîn er-Râzî, Cârûdiyye fırkasının Hz. Ebu Bekir, Hz. Osman ve Hz. Ömer'e lanet etme özelliğiyle öne çıktığını belirtmektedirler.²⁶¹

Ebu'l-Cârud, yukarıdaki görüşleriyle imamı Zeyd b. Ali'ye (r.a.) muhalefet etmiş durumdadır, zira Hz. Zeyd b. Ali:

Fazilet bakımından daha üstünü (efdal) varken daha az faziletli olanın (mevdül) imâmetini câiz görmüştür. Bu hususta Zeyd b. Ali'ye (r.a.) şöyle demektedir: “Ali b. Ebî Tâlib (r.a.) sahâbenin en faziletlisi olmasına rağmen, ashâbın gördüğü maslahat ve riayet ettikleri dinî kâideye göre, fitneyi teskin etmek ve halkın kalbini kazanmak gayesiyle hilafet Ebu Bekir'e (r.a.) verildi. Zira Rasûlullah'ın (s.a.s.) zamanında yapılan harplerin üzerinden fazla bir zaman geçmemiş, Emîru'l-Mü'minîn Hz. Ali'nin kılıcından Kureyş'in ve diğer kabilelerin müşriklerin kanı henüz kurumamış, kavmin içindeki intikam alma duygusu hala devam ediyordu. Bu sebeple o dönemde kalpler ona tamamen meylenmiyor ve insanlar tam olarak ona itaat etmek istemiyorlardı. Böyle bir durumda Müslümanların maslahatına uygun olan yumuşak huylu bir kimse olarak tanınan, sevilen, ileri yaşta, İslam'a ilk girenlerden olan, Rasûlullah'a (s.a.s.) yakın olan bir kişinin hilafeti üzerine almasıydı” Kûfe Şiası Zeyd b. Ali'nin (r.a.) bu düşüncesini duyduklarında, onun Şeyhayndan (Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer) teberri etmediğini anladılar ve onu terk ettiler. Sonunda Zeyd b. Ali (r.a.) kaderiyle baş başa kaldı.²⁶²

Zeyd b. Ali (r.a.) ile Hişâm b. Abdilmelik 'in Irakeyn Vâlisi Yûsuf b. Ömer es-Sakaffî arasında yaşanan savaşın en kızgın anında Kûfeliler ona, “*Bize, atan Ali b. Ebî Talib'e zulmeden Ebu Bekir ve Ömer hakkındaki görüşünü açıkla ki biz de düşmanlarına karşı sana yardım edelim*” dediler. Bunun üzerine Zeyd b. Ali (r.a.), “*Bu ikisi hakkında hayırdan başka bir şey diyemem ve babamdan da onlar hakkında hayırdan başka bir şey duymadım. Ben sadece Emevîlere karşı çıktım*” deyince, onlar Zeyd b. Ali'yi (r.a.) terk ettiler, o da onlara “*Beni bırakıp kaçtınız (rafaztumûnî)*” dedi. O günden sonra Zeyd b. Ali'yi (r.a.) terk edenlere de Râfıza (terk ediciler) ismi verildi.²⁶³

²⁵⁷ el-Eş'arî, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, thk. Helmut Ritter, Wiesbaden, 1980, I, 67

²⁵⁸ en-Nevbahtî, Ebû Muhammed el-Hasan b. Musa, *Fıraku's-Şia*, İstanbul, 1931, s. 19

²⁵⁹ Neşvânü'l-Himyerî, Ebû Saîd, *el-Hûru'l-Iyn*, thk. Kemal Mustafa, Kahire, 1948, I, 155

²⁶⁰ eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 158

²⁶¹ Fahreddîn er-Râzî, *İ'tikadâtü'l-Fıraki'l-Müslimin*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1938, s. 52;

Bağdâdî, *el-Fark*, s. 191

²⁶² eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 155

²⁶³ Bağdâdî, *el-Fark*, s. 24-25; İbn Asâkir, Ebû'l-Kâsım Ali b. el-Hasan b. Hibetillâh, *Târîhu Dimeşk*, Şam, 1995, XIX, 468

2) Süleymaniyye veya Cerîriyye

Süleyman b. Cerîr ez-Zeydî'nin mensuplarıdır. Süleyman b. Cerîr'e göre imâmet, insanlar arasında şûra (danışma) yoluyla ve ümmetin ileri gelenlerinden iki kişinin anlaşmasıyla gerçekleşebilir. O, efdal (daha üstün) varken mefdûl (daha az faziletli) imâmetini kabul etmiş, böylece Cârûdiyye'nin aksine Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in imâmetini benimsemişlerdir. Ona göre ümmet bu iki halifeye bîat ederek en doğru olanı (aslah) terk etmiştir, zira Hz. Ali imâmete onlardan daha layıktı. Fakat ümmet Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'e bîat etmeleri sebebiyle ne kâfir ne de fâsık olmuşlardır.²⁶⁴

Süleyman b. Cerîr'e göre ümmet, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'i imâmete seçmekle onlar ictihadî olarak hak imam olmuşlardır. Ancak ümmet, Hz. Ali varken bu ikisine bîat etmekle fisk derecesine ulaşmayan bir hataya düşmüşlerdir, bu hata ictihadî bir hatadır.²⁶⁵ Süleyman b. Cerîr buraya kadar imamı Zeyd b. Ali'ye muvafık bir görüş bildirirken Hz. Osman hakkında söyledikleriyle ondan ayrılır. O, Hz. Osman'ı intikamcılarının kendisinden intikam almak için çıkardıkları olaylardan dolayı tekfir eder.²⁶⁶ Çünkü Süleyman b. Cerîr'e göre o dönemde cereyan eden olayların sebebi Hz. Osman'dır.²⁶⁷ Süleyman b. Cerîr, bununla kalmayıp Hz. Ali ile savaşanları da tekfir eder,²⁶⁸ ona göre Hz. Aişe, Hz. Talha ve Hz. Zübeyr de bu sebeple kâfir olmuşlardır.²⁶⁹

Bağdâdî'ye göre Cemel Vak'asında Hz. Ali haklı; ona karşı duranlar ise hatalı idiler, ancak Hz. Talha, Hz. Zübeyr ve Hz. Aişe ve onlarla birlikte hareket edenlerin hataları, kendilerinin şahitliklerini ortadan kaldıracak derecede küfür ve fâsıklık noktasında değildir.²⁷⁰ Söz konusu hadisede Hz. Ali'nin sergilediği tavır, Ehl-i Sünnet âlimlerinin görüşlerini şekillenmesinde belirleyici bir öneme sahiptir. Her şeyden önce Hz. Ali, Cemel Ehli ile onların Müslüman olmasını temin etmek için değil, isyan ettikleri için savaşmıştır. Bundan dolayı da ashâbına “Onlar savaşa başlamadıkça onlarla savaşmayın” demiş ve ordusuna, onları takip edip yaralamalarına ve öldürmelerine müsaade etmemiştir. Şayet onlar kâfir olsalardı bunu yapması mubah olurdu.²⁷¹

Zübeyr b. Avvâm (r.a.), Cemel günü Hz. Ali ile konuşunca onun hakk üzere olduğunu anladı ve tövbe ederek onunla savaşmaktan vazgeçti. Fakat Medine'ye dönmek üzere savaş alanını terk etmiş olmasına rağmen Temîmli Umeyr (Amr) b. Cürmûz tarafından Vâdissibâ' denilen yerde namaz kıldığı sırada şehit edilmişti. Hz. Ali, bu haberi alınca çok üzüldü, gözyaşı döktü²⁷² ve “onu şehit edenin cehennemlik olduğunu”²⁷³ söyleyerek karşı taraftaki Müslümanların öldürülmesinin doğru bir iş olmadığını ifade etmişti.²⁷⁴ Hz.

²⁶⁴ Bağdâdî, *el-Fark*, s. 23-24; Bağdâdî, *Usûlu'd-din*, s. 319

²⁶⁵ eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 159; el-İsferâinî, *et-Tabsîr fi'd-din*, I, 28-29; el-Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, I, 68; en-Nevbahûtî, *Fıraku's-Şia*, s. 9

²⁶⁶ Bağdâdî, *el-Fark*, s. 24; en-Nevbahûtî, *Fıraku's-Şia*, s. 9

²⁶⁷ eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 160

²⁶⁸ en-Nevbahûtî, *Fıraku's-Şia*, s. 9

²⁶⁹ eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 160

²⁷⁰ Bağdâdî, *el-Fark*, s. 69

²⁷¹ Bağdâdî, *Usûlu'd-din*, s. 310

²⁷² Dîneverî, Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvûd, *el-Ahbârü't-tivâl*, Dâru-Ahyâu't-Kutub'l-Arabiyyi, Kahire, 1960, s. 148-149

²⁷³ Bağdâdî, *el-Fark*, s. 70; Bağdâdî, *Usûlu'd-din*, s. 315

²⁷⁴ Gümüşoğlu, *İslam Mezhepleri Tarihi*, s. 52

Talha da savaş alanını terk edip Mekke'ye dönmek üzereyken Mervân b. el-Hakem tarafından bir okla şehit edildi. Hz. Aişe ise bu iki topluluğun arasını düzeltme niyetindeydi, fakat Dabbe ve Ezd oğulları ona bu fırsatı vermediler ve Hz. Ali ile savaştılar. Netice itibarıyla Hz. Talha, Hz. Zübeyr ve Hz. Aişe ne fâsıktırlar ne de kâfirdirler.²⁷⁵ Nitekim Hz. Ali de “*Kardeşlerimiz bize isyan ettiler, fakat onlar kâfir değiller, fâsik değiller, zâlim de değildirler*” diyerek onları İslam kardeşliğinden çıkarmamıştır.²⁷⁶

3) Butriyye (Betriyye-Ebteriyye)

Abdulkâhir el-Bağdâdî, Butriyye fırkası el-Hasan b. Salih b. Hayy ve “el-Ebter” unvanıyla tanınan Kesîru'n-Nevâ'ya tâbi olanlardır derken; Şehristânî, bu iki isme farklı fırkalar nispet ederek el-Hasan b. Salih b. Hayy'a mensup olanlara Sâlihiyye, Kesîru'n-Nevâ'ya mensup olanlara Butriyye ismini vermiştir. Ancak netice itibarıyla her ikisi de mezhep hususunda ittifak halindedirler. Bunların imâmet konusundaki görüşleri, Hz. Osman dışında Süleyman b. Cerîr'in görüşleriyle aynıdır. Onlar Hz. Osman hakkında ne kötülemeye ne de medhetmeye kalkışmaksızın tevekkuf (susmuşlar) etmişlerdir.²⁷⁷ Hz. Ebu Bekir ve Ömer'in halifeliğini, Hz. Ali onlara biat etmesi sebebiyle meşru görmüş ve onlar hakkında olumsuz bir şey söylememişlerdir. Eğer Hz. Ali'nin rızası ve teslimi olmasaydı, Hz. Ebu Bekir hataya düşmüş, helak olmuş ve sapıtmış olacağını iddia etmişlerdir. Ayrıca Cemel'deki tutumları nedeniyle Hz. Talha'nın ve Hz. Zübeyir'in kusurlu olduğu iddiası da Butriyye'ye ait görüşlerdendir.²⁷⁸ Bunlar Hz. Osman hakkında şöyle demişlerdir:

Hz. Osman(r.a.) hakkında vârid olan haberleri, kendisinin Aşere-i Mübeşşere'den biri olduğunu duyduğumuzda, onun İslâm ve imanının sıhhatine ve cennet ehlinden olduğuna hükmetmemiz, gerekiyor. Fakat Ümeyye ve Mervân oğullarının ahlakını bozucu uygulamalarına ve sahâbenin sîretine uymayan davranışlarına baktığımızda da onun küfrüne hükmetmemiz gerekiyor. Bu sebeple hayrete düşüp onun durumu hakkında hüküm vermeyip susuyoruz ve onu hükmedenlerin en güzel hükmedeni olan Allah Teâlâ'ya havale ediyoruz, demişlerdir.²⁷⁹

Butriyye'ye göre Rasûlullah'dan (s.a.v.) sonra insanların en faziletlisi ve imamete en lâyık olanı Hz. Ali'dir. Onun Hz. Ebû Bekir'e ve Hz. Ömer'e bîat etmesi bir hata değildir, zira o imameti tamamen kendi rızasıyla diğerlerine teslim etmiştir.²⁸⁰ Bu durumda onlar Hz. Ali'nin kendi hakkından feragat ederek razı olduğu şeye kendilerinin de razı olduğunu, onun teslim ettiğine kendilerinin de teslim olacağını, zaten bunun dışında bir davranışın da kendilerine helal olmayacağını belirtmişlerdir. Onlara göre Hz. Ali, Hz. Ebû Bekir'in imametine rıza göstermeseydi Hz. Ebû Bekir helak olurdu.²⁸¹

²⁷⁵ Bağdâdî, *Usûlu'd-din*, s. 315

²⁷⁶ Teftâzânî, *Şerhu'l-Makasid*, V, 308

²⁷⁷ Bağdâdî, *el-Fark*, s. 24

²⁷⁸ en-Nevbahtî, *Fıraku's-Şia*, s. 9/18/51

²⁷⁹ eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 161

²⁸⁰ el-Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, I, 68; Ebû Saîd Neşvânî'l-Himyerî, *el-Hûru'l-Iyn*, I, 155

²⁸¹ eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 161

Abdulkâhir el-Bağdâdî, Butriyye'ye ait bu görüşlerin, Ehl-i Sünnet nezdinde, Süleyman b. Cerîr'in görüşlerine nispetle çok daha kabul gördüğünü belirtmektedir.²⁸² Butriyye'ye ve Cerîriyye taraftarları, imamet anlayışlarının neticesi olarak, genel anlamda sahabeyi küfürle itham etmezler ve hadisleri rivayette Hz. Hasan ve Hüseyin evladına öncelik vermekle birlikte, Cârûdiyye'den farklı olarak sahabeden de rivayette bulunurlar.²⁸³

II. İmâmiyye

Abdulkâhir el-Bağdâdî, İmâmiyye'nin Hz. Ali, iki oğlu ve on üç sahâbe dışındaki sahâbenin ekserisinin, Rasûlullah'dan (s.a.v.) sonra dinden çıktığını iddia ettiğini belirtir.²⁸⁴ Onlara göre Ashâb, Gadir günü Hz. Ali'ye bey'at etmelerine rağmen, Rasûlullah'ın (s.a.s) vefatından sonra bu akitlerine uymamakla nassı inkâr etmişler ve böylece çok azı dışında irtidad etmişlerdir.²⁸⁵

Nitekim Nevbahtî'nin "*Şiatu-Ali*" (Hz. Ali taraftarı) olarak tanıttığı Selman el-Fârisî'nin, Ebû Zerri'l-Gifârî, Ammar b. Yâsir ve Mikdad b. Esved'in²⁸⁶ Rasûlullah'ın (s.a.v.) vefatını müteakip Ebû Bekir'e bey'at etmeyerek Mü'min olarak kalan çok az kişilerden olduğu ileri sürülmektedir.²⁸⁷ Şia'ya göre muteber kabul edilen dört hadis kitabının ilki, en önemlisi ve aynı zamanda en kapsamlısı olan *el-Usûl mine'l-Kâfi*'de²⁸⁸ geçen şu rivayet dikkat çekicidir: "*Ebu Cafer şöyle dedi: Üç kişinin dışında Rasûlullah'dan (s.a.s) sonra bütün Müslümanlar mürted olmuşlardır. Ben bu üç kişi kimdir?' diye sordum, o 'Mikdad Ebu Zer ve Selman-ı Farisi'dir' dedi.*"²⁸⁹

Şia'nın, sadece Ebû Zer el-Gifârî, Mikdâd b. Esved ve Ammâr b. Yâsir gibi belirli sahâbîleri güvenilir kabul edip, yalancı, hatta mürted, kâfir, fâsık ve münafık saydıkları diğer sahâbîlerin rivayetlerini ihtiva etmesi sebebiyle Kütüb-i Sitte'nin hadislerine güvenilemeyeceği görüşü, onların sahâbeye yönelik tutumlarını özetlemektedir.²⁹⁰ Şia'nın sahâbeye yönelik bu kanaatına göre onların Ashâb kavramından anladıkları şeyin, Ehl-i Beyt veya çok az sayıdaki kimseler olduğu ve sadece onlar hakkında "*radıyallâhu anhum*" dedikleri anlaşılmaktadır.²⁹¹ Bu noktada Şiâ'nın hadis anlayışıyla Ehl-i Sünnet'in hadis anlayışı arasında ciddi farklılıklar kendini göstermektedir. Şiâ'ya göre hadis dendiğinde akla gelen sadece Rasûlullah'ın (s.a.v.) söz, fiil ve takrirleri olmayıp, kendi imâmlarından nakledilen sözleri de hadis hükmünde kabul ettikleri görülmektedir.²⁹² Şia'nın hadis hakkındaki görüşü Ehl-i Beyt ve mâsum kabul ettikleri imamları vasıtasıyla gelen rivâyetleri kabul etme, sahâbenin geri kalanlarından gelen rivâyetleri ise inkâr etme şeklindedir. Çünkü onlara göre hilâfet makamı Hz. Ali'nin hakkıdır ve onun halîfe

²⁸² Bağdâdî, *el- Fark*, s. 24

²⁸³ Ümit, Mehmet, "*Zeydilerin Sahâbe Hakkındaki Görüşleri*", s. 386

²⁸⁴ Bağdâdî, *el- Fark*, s. 192

²⁸⁵ Sofuoğlu, Cemal, "*Şia'nın Sahâbîler Hakkındaki Bazı Görüşleri*", s. 535-536

²⁸⁶ en-Nevbahtî, *Fıraku'ş-Şia*, s. 16

²⁸⁷ Küleynî, Ebû Câfer Muhammed b. Yâkub b. İshak, *el-Usûl mine'l-Kâfi*, Beyrut, 2007, II, 244

²⁸⁸ Sofuoğlu, M. Cemal, "*el-Kâfi*", DİA, XXIV, 148

²⁸⁹ Küleynî, *el-Usûl mine'l-Kâfi*, XIII, 133

²⁹⁰ Kandemir, Yaşar, "*Hadis*", DİA, XV, 40

²⁹¹ Kutluay, İbrahim, "*İmâmiyye 'ye Göre Sahâbenin Adalet Problemi*", Sakarya Üniversitesi Tartışmalı

İlmî Toplantılar Dizisi, İstanbul, 2015, s. 80

²⁹² Bulut, H. İbrahim, *Şeyh Müfid ve Şia'da Usuli Farklılaşma Süreci*, İzmir, 2005, s. 285-293

olmasını engelleyenler de Rasûlullah'ın (s.a.v.) vasiyetini yerine getirmeyen kimselerdir.²⁹³

Şiîler, küçük bir grup dışında tüm sahâbeyi tekfir etmenin yanında sahâbenin ileri gelenleri hakkında çeşitli ithamlarda da bulunmuşlardır. Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in, insanların en şerlisi olduğu iddiası bunlardan bir tanesidir.²⁹⁴ Şiî kaynaklarda, Rasûlullah'ın (s.a.v.) eşlerine özellikle de Hz. Âişe'ye yönelik ithamları görmek sık karşılaşılan bir durumdur. Şia'nın önemli âlimlerinden kabul edilen Muhammed b. Mes'ûd el-Ayyâşî(v.320/932), Hz. Âişe'ye, "kâfir olduğu" ve "cehenneme girdiği" gibi suçlamalarda bulunmuştur.²⁹⁵ Yine Şia'nın önemli âlimlerinden sayılan Ebû'l-Hasen Ali b. İbrahim el-Kummî'nin (v .329/941) Hz. Âişe ve sahâbe hakkındaki çirkin iddiaları,²⁹⁶ onların sahâbeye yönelik yaklaşımlarını özetler mahiyettedir. el-Kummî, "Allah küfredenlere Nûh'un karısı ile Lût'un karısını misal verdi. O iki kadın kullarımızdan birer sâlih kulun nikâhı altında idiler, onlara hıyanet ettiler; o yüzden o iki sâlih kul da onları, Allah'ın azabından zerrece kurtaramadılar ve o iki kadına: «Girin ateşe girenlerle beraber!» denildi"²⁹⁷ ayetindeki hıyanet edenlerin peygamberin hanımları olduğunu, onların zina ettiklerini ve Hz. Âişe'nin de bu ihanet edenlerden olduğunu iddia etmiş.²⁹⁸ Meseleyi daha da ileri safhaya taşıyarak Rasûlullah'dan (s.a.v.) sonra evlenmesi yasak olduğu halde, Hz. Âişe'nin Cemel olayı esnasında Talha b. Ubeydullah ile evlendiği ve bu nedenle had cezası uygulanması gerektiği gibi pek çok asılsız iddialarda bulunmuştur.²⁹⁹ Müfessirler, ayette ihanet ettiği beyan edilen kişilerin Hz. Nûh ve Hz. Lût'un hanımları olduğu ve buradaki ihanetin ahlaksızlık ve zina anlamına gelmediğini, çünkü hiçbir peygamberin hanımının zina etmediğini ve Hz. Lût'un ve Hz. Nûh'un hanımlarının suçunun da kocalarının sırlarını müşriklere bildirmekten ibaret olduğunu belirtmişlerdir.³⁰⁰

el-Kummî, "Doğrusu ayetlerimizi yalan sayıp, onlara karşı büyüklük taslayanlara, göğün kapıları açılmaz; deve iğnenin deliğinden geçmedikçe cennete de giremezler"³⁰¹ ayetinin Hz. Talha, Hz. Zübeyr ve Cemel Vak'asında onlarla beraber olanlar hakkında nâzil olduğunu iddia etmektedir.³⁰² Müfessirler, bu ayette kastedilen kimselerin kafirler olduğunu ifade etmişlerdir³⁰³ ayrıca Hz. Talha, Hz. Zübeyr Aşere-i Mübeşşere'dendir ve

²⁹³ Sofuoğlu, Cemal, "Gadir-i Hum Meselesi", *AÜİFD*, XXVI, 1983, s. 461-470

²⁹⁴ el-Meclisî, Muhammed Bâkır, *Bihâru'l-envâr câmiatü li dürira ahbâri'l-eimmeti'l-athâr*, LXXXII, 1983, s. 413-414

²⁹⁵ Ayyâşî, Muhammed b. Mes'ûd, *Tefsîr*, Beyrut, 1991, II, 289-291; el-Hüseynî, Ebû Muhammed, *Evcezü'l-hitâb fi beyânî mevkıfi's-Şia mine'l-ashâb*, 1993, II, 125-126

²⁹⁶ Kummî, Ali b. İbrahim, *Tefsîru'l-Kummî*, Kum, 2014, II, 99

²⁹⁷ Tahrîm, 66/10

²⁹⁸ el-Hüseynî, *Evcezü'l-hitâb*, II, 130

²⁹⁹ Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, II, 341

³⁰⁰ İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'anı'l-Azim*, VIII, 198; Yazır, Elmalılı M. Hamd, *Hak Dini Kur'an Dili*, Yenda Yay., VIII, 99

³⁰¹ Âraf, 7/40

³⁰² Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, I, 338

³⁰³ İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'anı'l-Azim*, III, 370-373; Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, VI, 87

Rasûlullah (s.a.v.), Uhud savaşında Hz. Talha için, “*Cennet Talha'ya vâcib oldu*”³⁰⁴, buyurmuştur.

Şîî cerh ve tâdil âlimlerinin en büyüklerinden biri olan Ebû Amr Muhammed b. Ömer b. Abdilazîz el-Keşşî'nin (III-IV yüzyıl),³⁰⁵ sahâbe hakkında yaptığı şu rivayetler dikkat çekicidir:

Ebû Câfer şöyle dedi: Muhâcir ve Ensar'ın tamamı -eliyle gösterir- üç kişi hâriç, küfre düşmüştür. Kıyamet gününde birisi, Muhammed b. Abdullah'ın havârîleri, yani Rasûlullah'ı asla yalanlamayanlar, nerede, diye bağırır. Bunun üzerine Selman, Mikdâd ve Ebû Zer ayağa kalkarlar.³⁰⁶

Şîî âlimler tarafından tekrar edile gelen bu ve benzeri kişisel yorumların, Hz. Âişe'nin cennette Rasûlullah'ın (s.a.v.) eşi olacağına dair sahih rivayetlerle,³⁰⁷ Rasûlullah'a (s.a.v.) vahiy getiren Cebrail'in (a.s.) Hz. Âişe'ye selam getirdiği rivayetlerle,³⁰⁸ hususiyle Hz. Âişe'nin bizzat Allah Teâlâ tarafından tezkiye edildiğini beyan eden Nur Suresi 11-21. ayetlerle ters düştüğü³⁰⁹ için tamamen batıl ve uydurma olduğu ortaya çıkmaktadır.

Şia'nın sahâbeye yönelik görüşleri ile imâmet meselesi arasında çok yakın bir irtibat olduğu³¹⁰ için bu konuya kısaca değinmek yerinde olur. Şîîler, İmâmet anlayışlarından hareket ederek Ashâbın Hz. Ali'nin hilafet hakkını gasp ettiğini ileri sürmüş ve sahâbenin çoğunu ihanetle suçlamışlar, bu iddialarını da bazı ayetlerle desteklemeye çalışmışlardır.³¹¹ Kummî, “*Sözlerini bozdukları için onlara lânet ettik; kalplerini katılaştırdık. Onlar, sözleri yerlerinden değiştirirler*”³¹² meâlindeki ayeti Mü'minlerin Emîri olan Hz. Ali'yi imâmetten mahrum ettikleri ve ona verdikleri ahdi bozdukları için Allah'ın onlara lânet ettiği ve kalplerini katılaştırdığı şeklinde tefsir etmiştir. Buna delil de, “*O, ardından geleceklere bu sözü, devamlı kalacak bir miras olarak bıraktı*”³¹³ ayetini göstermiş, bu ayette geçen “*kelime*” ile yukarıdaki ayette geçen “*kelime*”nin aynı anlamda olduğunu ve Hz. Ali'nin imâmetini bildirdiğini iddia etmiştir.³¹⁴ İbn Kesir ise, “*kelime*” ifadesini “*Hz. İbrahim'in ardından geleceklere devamlı kalacak bir miras olarak bıraktığı şeyin -tek ve ortağı olmayan- Allah'a ibadet etmek, Allah'ın dışındaki putlardan sıyrılıp ayrılmaktır*” şeklinde tefsir etmiştir.³¹⁵ Ayrıca Hz. Ali, Hz. Ebu Bekir'e bey'at etmiş ve Ebu Süfyan'nın (32? /652)kendisine gelerek: “*Ali ile Abbâs nerede? Niye bu iş Kureyş'in en az kalabalık ailesine verilmiyor?*” demesi üzerine o, “*Sen bu sözlerini, ancak Müslümanlar arasında fitne çıkarmak maksadıyla söylüyorsun Bizim senin*

³⁰⁴ Tirmizî, *Cihâd 17 Menâkıb 17*

³⁰⁵ Zâhir, İhsan İlâhî, *Eş-Şîa ve's-Sünne*, trc. Sabri Hizmetli-Hasan Onat, Şia'nın Kur'an, İmâmet ve Takiyye Anlayışı, Ankara, 1984, s. 16

³⁰⁶ el-Keşşî, Ebû Amr Muhammed b. Ömer b. Abdilazîz, *İhtiyâru Ma'rifeti'r-ricâl*, thk. Cevâd el-Kayyûmî el-İsfahânî, Kum, 2006, s. 18/21

³⁰⁷ Tirmizî, “*Menâkıb*”, 63

³⁰⁸ Buhari, “*Fezailü's-Sahâbe*”, 30; Tirmizî, “*Menâkıb*”, 63

³⁰⁹ İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'anı'l-Azim*, VI, 17; Taberî, Ebû, *Tefsîru'd-Taberî*, XVIII, 86

³¹⁰ Kutluay, İbrahim, “*İmâmîyye'ye Göre Sahâbenin Adalet Problemi*”, s. 79

³¹¹ Zâhir, *Eş-Şîa ve's-Sünne*, s. 16 -24

³¹² Mâide, 5/13

³¹³ Zuhurf, 43/28

³¹⁴ Kummî, *Tefsîru'l-Kummî*, I, 241

³¹⁵ İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'anı'l-Azim*, VII, 207

nasihatine ihtiyacımız yoktur” şeklinde sert bir cevap vererek, Ebu Süfyan’ı azarlamıştır.³¹⁶ Hz. Ebu Bekir’e bey’at ederken de şöyle demiştir:

Biz sizin faziletinizi biliyoruz. Allah’ın size verdiği bir lütufta sizinle yarışmayız ve haset etmeyiz. Ancak biz Rasûlullah’ın (s.a.v.) yakınları olmamız sebebiyle halifelik konusunda bizim de tesirimizin olmasını istedik. Siz Hz. Peygamberin mağara arkadaşısınız. Sizin faziletinizi biliyoruz. Sadece bizimle istişare edilmemesine üzüldük.³¹⁷

Ethem Ruhi Fığlalı, Hz. Ali’nin bu sözlerinden sonra halifeliğin ancak Ehl-i Beyt’e ait olduğu görüşünü ve “vasiyet” gibi iddialarla, halifeliğin Hz. Ali’ye verilmesi gerektiğini savunmanın, durumu istismar etmek isteyen kötü niyetli Şiilerin ve İslam’ı karıştırmak isteyenlerin işi olduğunu belirtmektedir.³¹⁸

İmâmetin nas yoluyla Hz. Ali ve soyuna ait olduğu iddiası günümüz Şiileri tarafından da kabul görmekte³¹⁹ ve Şiâ’nın çoğunluğunun sahâbeye yönelik menfi yaklaşımı fazla bir değişikliğe uğramadan asırlardır devam etmektedir.³²⁰ Nitekim günümüz Şiî yazarlarından Muhammed Ticânî’ye göre Rasûlullah’a (s.a.v.) bey’atını bozan sahâbe o kadar çoktu ki, tarih kitaplarının da yazdığı gibi, Rasûlullah (s.a.v.) Hz. Ali’ye onlarla savaşmasını ve onları öldürmesini emretmiştir.³²¹ Ticânî’nin görüşünü delillendirmek için bütün tarih kitaplarını kaynak göstermesi ancak hiçbir eser ismi zikretmemesi dikkat çekicidir.

Ehl-i Sünnet’e göre imâmet, ictihad ehlinin ictihadiyla ve onların imâmete en layık olanı seçmeleriyle olur. İmâmetin nass yoluyla tayini caizdir, fakat bu hususta hiç kimse hakkında bir nass vârid olmamış ve Cenâb-ı Hakk, ümmeti bu konuda seçime meylettirmiştir.³²² Ayrıca İmâmiyye’nin imâmette mirasçılığı ileri sürmeleri kendi esasları bakımından da hatalıdır. Zira onlar, imâmetin Hz. Ali’den sonra Hz. Hasan’ın, ondan sonra da Hz. Hüseyin’in hakkı olduğu söylemektedirler, şayet imâmette mirasçılık olsaydı, Hz. Hasan’dan sonra kardeşi değil, onun oğlunun halife olması gerekirdi.³²³

1) Kâmiyye

Râfıza’dan Ebu Kâmil adıyla tanınan bir kişiye tâbi olanlardır. Ebu Kâmil, Hz. Ebu Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman’ı tekfîr etmektedir. O, Hz. Ali’ye bîat etmedikleri için tüm sahâbenin küfre girdiğini, Hz. Ali’nin de onlarla savaşmayı terk ettiği için küfre girmiş olduğunu iddia etmektedir. O, Hz. Ali’nin Sıffîn ehli ile savaşmasının gerekli olduğu oluşu gibi sahâbe ile de savaşması gerektiğini ileri sürüyordu. Âmâ bir şâir olan

³¹⁶ İbnü’l-Esîr, İzzeddîn Ebi’l-Hasen Ali b. Ebi’l-Kasım eş-Şeybânî, *el-Kâmil fi’t-Târih*, Beyrut, 1997, II, 187-188

³¹⁷ Bâkılânî, Kâdî Ebû Bekir Muhammed b. et-Tayyib, *et-Temhîd’l-Evâilî fi Telhîs’i’d-Delâilî*, nşr. İmâdüddîn Amed Haydar, Beyrut, 1987, s. 483

³¹⁸ Fığlalı, Ethem Ruhi, “Hâriciliğin Doğuşuna Tesir Eden Bazı Sebepler”, *AÜİFD*, 1975, XX, 225-226

³¹⁹ Ali Şeriatî, *Ali Şiâsı Safevî Şiâsı*, trc. Feyzullah Artinli, İstanbul, 1990, s. 141-143; Humeyni, Ayetullah, *İslam Fıkhdında Devlet*, Trc. Hüseyin Hatemi, İstanbul, 1979, s. 23-30

³²⁰ Gümüsoğlu, *İslam Mezhepleri Tarihi*, s. 210

³²¹ Ticânî, Muhammed Semâvî, *Fe’s’elû Ehle’z-zikri*, Kum, 2000, s. 200

³²² Bağdâdî, *Usûlu’d-din*, s. 308

³²³ Bağdâdî, *Usûlu’d-din*, s. 313

Beşşâr b. Burd bu mezhebe mensuptu ve bir kimsenin kendisine sahâbe ve Hz. Ali hakkındaki görüşünü sorması üzerine o, onların tamamının kâfir olduğunu söylemiştir.³²⁴

el-Eş'arî³²⁵ ve eş-Şehristânî³²⁶ Kâmilîyye'yi görüşleri sebebiyle "Gâliyye" (Gulât) fırkaları arasına dahil ederler. Gâliyye, lügatte "haddi aşmak" manasına gelen gulûv kökünün çoğulu olup "itidal çizgisini aşanlar" demektir.³²⁷ Mezhepler Tarihi'ne ait temel kaynaklarda ise Gâliyye, imamlarını yaratılmışların hududundan çıkarıp, onlara ilâhî özellikler isnâd edenlere denilir. Bunlar bazen imamlarından birini ilâha, bazen de ilâhı yaratılmışlara benzetmektedirler. Kâmilîyye fırkası, Hz. Ali hakkında aşırılığa gitmekle ve tafsilata girmeksizin tenâsuhu da kabul etmekle, gulât fırkalar arasında zikredilmiştir.³²⁸

Abdulkâhir el-Bağdâdî, Kâmilîyye'yi bütün sahâbeyi tekfir etmesi ve diğer aşırı görüşleri nedeniyle tekfir etmektedir.³²⁹

B. Havâric

Hâricîlik, önceleri Hz. Ali'yi destekleyip onun safında yer aldıkları halde Sıffin Savaşı sonrası meydana gelen Tahkim olayında Hz. Ali ile Muaviye (r.a.) arasındaki anlaşmazlığın çözümünün hakemlere havale edilmesine karşı çıkarak, Hz. Ali'nin yanından ayrılan kesimi ifade etmektedir.³³⁰ Muhâlifleri tarafından "*dinden çıkmış*" anlamına gelen "*mârika*" ismi de verilen³³¹ Hâricîler Müslümanların çoğunluğu tarafından şiddetli bir şekilde eleştirilmiş, İmam Mâlik b. Enes (v.179/795) ve İmam Müslim (v.261/875) gibi Müslümanların önde gelen âlimlerinin, Hâricî görüşlere meyilli olduğunu düşündükleri kişilerin rivayet ettikleri hadisleri kabul etmekten kaçındıkları belirtilmiştir.³³²

Sıffin Savaşı'nda Kur'an-ı Kerim sayfelerinin mızrak uçlarına takılması ve meselenin hakeme havale edilmesi çağrısını, Hz. Ali kabul etmek istemediği halde daha sonra Hâricîleri teşekkül ettirecek bir grup, Hz. Ali'ye karşı gelerek onu hakeme gitmeye zorlamış, hatta onu Hz. Osman'a yaptıklarının aynısını kendisine yapmakla tehdit etmişlerdi. Sonra Hz. Ali, Abdullah b. Abbas'ı (r.a.) hakem olarak görevlendirmek istediğinde ona ikinci defa karşı gelmiş, Musa el-Eş'arî'yi (r.a.) hakem olarak bizzat Hâricîler seçtirmişlerdi. Daha sonra da Hz. Ali'yi hakeme gitmeyi kabul ettiği için küfre girmekle itham ederek onu tevbe etmeye davet etmişlerdir.³³³ Onlara göre Hz. Ali, kendisi ile Hz. Muaviye arasında hüküm vermek üzere Hz. Ebû Musa el-Eşarî ile Hz.

³²⁴ Bağdâdî, *el- Fark*, s. 33; Bağdâdî, *Usûlu'd-din*, s. 313/357

³²⁵ el-Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, I, 17

³²⁶ eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 174

³²⁷ Öz, Mustafa, "Gâliyye" DİA, XIII, 333

³²⁸ eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 173/175

³²⁹ Bağdâdî, *el- Fark*, s. 34; Bağdâdî, *Usûlu'd-din*, s. 357

³³⁰ eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 115; Fığlalı, Ethem Ruhi, "*Hâricîler*", DİA, XVI, 169

³³¹ Fığlalı, "*Hâricîler*", DİA, XVI, 169; eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 115

³³² W. Montgomery Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, Trc. E. Ruhi Fığlalı, İstanbul, 1998, s. 33

³³³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, II, 668/669/689; Muhammed Ebu Zehra, *Mezhepler Tarihi*, Trc.

Sıbğatullah Kaya, İstanbul, 1996, s. 65

Amr b. Âs'ı hakem tayin edinceye kadar hak üzere idi. Sonra Hz. Ali, Hz. Muaviye ve bu ikisine uyanların kâfir olduklarını ileri sürmüşlerdir.³³⁴ Ebu'l-Hasen el-Eş'arî, Hâricîlerin tamamının, Hz. Ali'yi hakeme başvurduğu için tekfir etme hususunda ittifak ettiklerini belirtmektedir.³³⁵

Abdulkâhir el-Bağdâdî, Hâricîlerin kendi arasında pek çok fırkaya ayrılmış olmakla birlikte onların ortak özelliği Hz. Ali, Hz. Osman, Cemel Vak'asına katılanları, iki hakemi ve onların hükümlerine râzı olanlar ile iki hakemi veya birisini doğru bulanları tekfir etme hususunda ittifak ettiklerini belirtir. Ayrıca İbn Abbas (r.a.), Ebû Eyyûb el-Ensârî'yi (r.a.), Âişe (r.anh.), Talha (r.a.) ve Zübeyr'i (r.a.) de tekfir ettiklerini belirtmektedir.³³⁶ Onlar, Hz. Ali ve Hz. Osman'dan teberrî edip uzaklaşmayı bütün ibadetlerinin üzerinde bir meziyet olarak görmüşlerdir ve onlara göre nikâhın sahih olması ancak bu durumu kabul etmekle mümkündür.³³⁷ Hâricîlerin bu özelliklerine, büyük günah işleyenleri kâfir sayma da eklenince, kendi görüşlerine katılmayan herkesi kadın çocuk ayırımı yapmaksızın öldürmek suretiyle İslam dünyasında terör estirmişlerdir. Sahâbeden Abdullah b. Habbab b. Eret'i ve onun hamile hanımını çocuğuyla birlikte öldürmekte bir sakınca görmedikleri gibi Hz. Ali'yi de şehit eden onlardır.³³⁸ Zaten Hâricîler söz konusu olduğunda akla ilk gelen "iman" ve "küfr"ün mahiyeti hakkındaki tavırları ve bu tavır çerçevesinde İslam toplumu içerisindeki radikal uygulamalarıdır. Genel olarak geçim sıkıntısı çeken, bilim ve düşüncede sığ, "halis bedevî"lerin ana kitlesini oluşturduğu Hâricîler, isminin yaptığı çağrışımından da anlaşılacağı üzere teorik bir yaklaşımdan daha çok aksiyona dönük bir hareket olmuşlardır.³³⁹ Zaten Hâricîliğin bir fırka olarak doğuşuna etki eden önemli faktörlerden biri cehalettir. Onların Müslümanlardan ayrılarak hakemlerin kararını kabul eden herkesi kâfir saymaları ve bunu yaparken de Kur'an'ın yalnızca birkaç ayetini delil getirip, diğer ayetleri hesaba katmamaları Hâricîlerin cehaletlerinin ispatı olarak görülmüştür. Nitekim Hâricîlerin İslâm düşünce alanında, Müslüman kâfir ayrılığına dair görüşleri genel olarak kabul görmediği gibi İslami anlayışta olmayan, dayanaktan yoksun, İslâm tarihinin hemen bütün dönemlerinde Müslümanların çoğunluğu tarafından reddedilen türedi anlamlar olarak değerlendirilmiştir.³⁴⁰

Hz. Ali, Hz. Talha ve Hz. Hz. Zübeyr'in Mü'min olduklarının delili, bu üç zatın, Rıdvân Bey'atı'nda bulunmuş olmaları ve Allah-ü Teâlâ'nın, Rıdvân Bey'atı'na katılanlardan râzı olduğunu haber vermesidir.³⁴¹ Hz. Âişe, Hâricîlerin iddia ettiği gibi kâfir olsaydı, onun Cemel Savaşı'ndan önce veya sonra kâfir olması gerekirdi. Şayet savaştan önce kâfir olsaydı, Rasûlullah'ın (s.a.s) kâfir bir hanımla evlenmiş olması gerekirdi ki, o kâfirlerle nikâhlanmamıştır. Eğer savaş esnasında irtidad etmiş olsaydı, o zaman esir

³³⁴ Bağdâdî, *Usûlu'd-din*, s. 313

³³⁵ el-Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, I, 86

³³⁶ Bağdâdî, *el-Fark*, s. 33/191

³³⁷ eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 115

³³⁸ Bağdâdî, *el-Fark*, s. 44; Gümüşoğlu, *İslam Mezhepleri Tarihi*, s. 129

³³⁹ Dalkılıç, "Mehmet, Hâricîlerin "İtidal" Arayışı ve Sufriyye", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İstanbul 2005, sy. 12, s. 20-21

³⁴⁰ Kubat, Mehmet, "Hâricîliğin Doğuşunda Münâfıkların Rolü", *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2006, c., VI, sy., 4, s. 119/127

³⁴¹ Fetih, 48/18

alınması câiz olurdu, zaten Hz. Ali de mürtetlerin esir alınması görüşündeydi. Bu durumda Hz. Ali'nin, Hz. Âişe'yi esir almaması onun Mü'mine olduğunun kanıtıdır.³⁴²

Hz. Âişe, “İfk Hadise”si sebebiyle iftiraya uğradığında 10 ayetle³⁴³ bizzat Allah Teâlâ tarafından tezkiye edilmiş, konuşulanların bir iftiradan ibaret olduğu beyan edilmiş. Böylece Hz. Âişe'nin şeref ve fazileti ortaya konularak, onu övme iman, kötüleme ise küfür sayılacak bir hale getirilmiştir. “İfk Hadise”sinin bir iftira olduğu Allah Teâlâ tarafından açıkça ifade edilip, kesin olarak ortaya konunca, artık bundan sonra bu hususta şüphe eden herkes, kesinlikle kâfir olmuş olur ki³⁴⁴ bu âyetler Hâricîlerin, Hz. Âişe hakkındaki görüşlerinde ne kadar hatalı olduklarını ortaya koymaktadır.

1) el- Muhakkimetu'l-ula

el-Muhakkimetu'l-Ula'ya (İlk Muhakkime) “Muhakkime” veya “Şurât” ismi de verilir. Bunlar hakemlerin vereceği hükmü reddedip, “*Lâ hükme illâ lillâh*” (Hüküm ancak Allah'a aittir) diyerek Hz. Ali'ye karşı çıkan ilk Hâricî fırkadır. Bunlar Hz. Ali'nin Sıffîn'den Kûfe'ye dönmesinden sonra onun ordusundan ayrılarak Harûra'ya toplanan, bu sebeple Harûriyye diye de anılan, başlarında Abdullah b. El-Kevvâ ver Şebes b. Rib'i adında iki lider bulunan, o sırada sayıları on iki bini bulan bir topluluktur.³⁴⁵ Kendileri ise Havâric ismini, “...*Kim Allah ve resulü uğrunda hicret ederek yurdundan çıkar da sonra ölüm onu yolda yakalarsa artık onun mükâfatını vermek Allah'a aittir...*”³⁴⁶ meâlindeki ayete dayandırarak “*kâfirler arasından çıkarak Allah'a ve Peygamber'e hicret edenler*” anlamında kullanmışlardır.³⁴⁷ eş-Şehristânî, Rasûlullah'ın (s.a.v.) “*Bu adamın soyundan, okun yayından çıktığı gibi dinden çıkacak bir topluluk ortaya çıkacaktır*”³⁴⁸ hadisine dayandırarak, Hâricîler'in dinden uzaklaşanlardan olduğunu belirtmiştir.³⁴⁹

Hâricîliğin oluşmasında tahkim olayının mühim bir yeri olmakla birlikte sayıları on iki bini bulan bu kalabalığın bir defada ve hemen vücut buluvermiş bir fırka olduğunu düşünmemek gerekir. Hz. Osman'ın hilafetinin son dönemlerinde İslam ülkesinde şiddet, taraftarı bir grup oluşmaya başlamıştı. Bu grup şiddeti Rasûlullah'ın (s.a.v.) damadı Müslümanların halifesi Hz. Osman'ı İslam'a aykırı davranmakla suçlayıp, öldürülmesi gerektiğini iddia edecek kadar ileri gitmiş ve bunu da tatbik etmekten çekinmeyerek onu Medine'de mazlum olarak şehit etmişlerdi.³⁵⁰ Öyle ki bu âsilerin Medine'de estirdikleri terör havası nedeniyle Hz. Osman'ın naaşı ancak üç gün sonra ve gece defnedilebilmişti.³⁵¹ Daha sonra Hz. Ali'nin yanında yer alan bu kişiler tahkime karşı çıkmışlar, özellikle hakemlerin Hz. Osman'ın öldürülecek bir suçu olmayıp, mazlum olarak öldürüldüğüne karar vermelerinden sonra Hz. Ali'nin yanından ayrılarak

³⁴² Bağdâdî, *Usûlu'd-din*, s. 317

³⁴³ Nur, 24/11-21

³⁴⁴ Razi, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XVI, 458

³⁴⁵ Bağdâdî, *el-Fark*, s. 44

³⁴⁶ Nisa, 4/100

³⁴⁷ Fığlalı, “*Hâricîler*”, DİA, XVI, 169

³⁴⁸ Buhari, “*Megâzî*”, 61

³⁴⁹ eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 115

³⁵⁰ Bağdâdî, *Usûlu'd-din*, s. 357; Gümüsoğlu, *İslam Mezhepleri Tarihi*, s. 128

³⁵¹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, II, 545

Haricîlerin ilk grubunu oluşturmuşlardı.³⁵² Hz. Osman'ın halifeliğinin son yıllarında meydana gelen bir takım sosyal karışıklıkların sonucunda Müslümanların zihnini meşgul eden bazı fikir ve davranışlar, özellikle Hâricîler'in "*Osman'ı hepimiz öldürdük*" ifadelerine bakıldığında Hâricîler'in menşeinin Hz. Osman'ın öldürülmesinden önceki döneme kadar götürülmesi uygun görülmüştür.³⁵³

Hâricîlik, dinî nedenlerden daha çok siyasî olayların etkisiyle ortaya çıkmış, daha sonra nassları kendi görüşlerini destekleyecek şekilde yorumlamalarıyla dini-itikâdî bir hüviyet kazanmıştır. E. Ruhî Fığlalı'nın ifadesiyle Hâricîlik, "*siyasî hizipten doğmuş ve dinî mahiyet kazanmıştır*"³⁵⁴ Abdulkâhir el-Bağdâdî, el-Muhakkimetu'l-Ula'nın (İlk Muhakkime) temel görüşünün Hz. Ali, Hz. Osman, Cemal Ashâbı, Hz. Muâviye, iki hakemi, tahkimi kabul edenleri ve günah işleyen herkesi tekfir etmek olduğunu belirtir.³⁵⁵ İlk nazarda samimî ve ihlaslı gibi görünen bu topluluk, hakikatte dinin bütün emirlerini tam olarak yaşadıklarını söylemelerine rağmen İslam'a ait esasların inceliklerine nüfûz edecek hiçbir bilgi ve irfana sahip olmayan, yetersiz dinî bilgileriyle kafalarında çizdikleri İslam çerçevesine uymayan her şeyi, savaşılmaması gereken mutlak bir küfür olarak gören apaçık terör ve tedhiş hareketidir. Nitekim Kur'an hükümlerine göre haklarında asla küfürlerinden bahsedilemeyecek Hz. Osman'ı ve Hz. Ali'yi "*Allah'ın indirdiği ile hükmetmemişlerdi*" diyerek kâfir saymışlardır.³⁵⁶

Hâlbuki Allah Teâla, "*Eğer karı-koca arasının açılmasından endişeye düşerseniz, bir hakem erkek tarafından, bir hakem de kadın tarafından gönderin. Bunlar gerçekten barıştırmak isterlerse, Allah aralarındaki dargınlık yerine geçim verir...*"³⁵⁷ "*Eğer müminlerden iki grup birbirleriyle çarpışırlarsa, hemen aralarını bulun barıştırmın...*"³⁵⁸ buyurarak gerektiği durumlarda Mü'minlerin hakem yöntemine başvurmalarını emrederken Haricîler, önce Hz. Ali'ye karşı gelerek onu hakeme gitmeye zorlamış hatta Hz. Ali, Abdullah b. Abbas (r.a.) görevlendirmek isterken Musa el-Eş'arî'yi (r.a.) hakem olarak bizzat seçtirmiş, daha sonra da başta Hz. Ali'yi olmak üzere tahkimi kabul edenlerin tamamını tekfir etmişlerdir.³⁵⁹ eş-Şehristânî

Ehl-i Sünnet'in sahâbe hususundaki tavrı açık ve tartışmasızdır, İmam-ı Âzam Ebû Hanife "*Allah Rasûl'ünün Ashâbını ancak hayırla yâd ederiz*" diyerek, o dönemde yaşanan kargaşada sahâbenin fesat maksadı ve ısrarı olmayıp, sadece ictihâdî bir mesele olduğunu ve sahâbenin hayırdan başka bir şey kast etmediğini belirtmiştir. Hz. Osman ve Hz. Ali devrindeki yaşanan bir takım hadiselerle alakalı olarak İmam Şafîî, "*Allah Teâlâ sahabe devrinde akan o kanlardan bizim ellerimizi temizlemiştir, dolayısıyla dillerimizi onunla bulaştırmamalıyız.*" demiş. İmam Ahmed b. Hanbel ise, Hz. Âişe ile Hz. Ali arasında cereyan eden vakadan sorulunca: "*Onlar bir ümmetti gelip geçti. Onlara kendi kazandıkları, size de kendi kazandığınız; siz onların yaptıklarından sorulacak*

³⁵² Bağdâdî, *el-Fark*, s. 44-45; Yiğit, İsmail, "*Sıffin Savaşı*", DİA, XXXVII, 108

³⁵³ Fığlalı, "*Hâricîler*", DİA, XVI, 169

³⁵⁴ Fığlalı, Ethem Ruhi, *İbâdiyye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, Ankara, 1983, s. 56-57

³⁵⁵ Bağdâdî, *el-Fark*, s. 46

³⁵⁶ Fığlalı, E. Ruhi, *Günümüz İslam Mezhepleri*, İzmir İlahiyat Vakfı Yay., İzmir, 2008, s. 171-172

³⁵⁷ Nisâ, 4/35

³⁵⁸ Hucurât, 49/9

³⁵⁹ eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 115

değilsiniz.”³⁶⁰ meâlindeki âyet-i kerimeyi okuyarak Ehl-i Sünnet’in bu husustaki tavrını ortaya koymuşlardır.³⁶¹

2) Sufriyye

Abdullah b. Vehb er-Râsibî ve el-Hurkus b. Zuheyr’e, onlardan sonra Ebû Bilal Mirdâs el-Hâricî’ye uyan Hâricî fırkasıdır. Ebû Bilal Mirdâs, Yezîd b. Muaviye döneminde Basra valisi Ubeydullah b. Ziyâd tarafından öldürülünce, Sufriyye İmrân b. Hittân es-Sudûsî’yi imam olarak tanıdılar.³⁶² Bu fırka mensuplarına, Hz. Ali döneminin yarısını, Hz. Osman’ın üçte birini ve Hz. Aişe’nin kararlarının ise altıda birini kabul edip, geri kalan kısmını reddettikleri için “Nükkâr” ismi de verilmiştir.³⁶³

İmrân b. Hittân, hiç ordu kumandanlığı yapmamış olmasına rağmen Hâricî akîdeyi kasîdeleriyle ortaya koyan birinci sınıf bir Hâricî şâir olmanın yanında, toplulukları harekete geçirebilecek derecede güçlü bir hatip olmasıyla da dikkat çekmektedir.³⁶⁴ Dolayısıyla onun şiirleri, Hâricîlerin sahâbeye bakışını anlama bakımından da büyük önem taşımaktadır. Onun sahâbeye karşı düşmanlığının, özellikle de Hz. Ali’ye olan kin ve nefretinin, Hz. Ali’nin kâtili Abdurrahman b. Mülcem hakkında ağıtlar yazacak kadar ileri düzeyde olduğu görülmektedir. İmrân b. Hittân, beytinde Abdurrahman b. Mülcem hakkında şöyle demektedir:

Ey bir dindar adamın vuruşu! O, bu vuruşla, Arşın Sâhibi’nin rızasını kazanmaktan başka bir şey istememişti.

Onu bugün arıyorum ve Allah katında amelleri bakımından yaratıkların en zengini olarak hesap ediyorum.

Abdulkâhir el-Bağdâdî, onun bu şiirine şu beytiyle cevap vermiştir:

Ey bir kâfirin vuruşu! O, bu vuruşla, kendini cehennem ateşine kavuşturacak cezadan başka bir fayda elde etmemiştir,

Ben onu, din yönünden lanetliyorum; aynı zamanda onun için edebî bir afv ve bağışlama dileyeni de lanetliyorum.

Bu şakî, insanların en şakîsidir; o, insanların Rabbi katında ölçü bakımından en hafifi, en değersizidir.³⁶⁵

3) Acârîde

a) Hâzımıyye

Hâricî Acârîde fırkasının sekize bölünmesi neticesinde ortaya çıkan fırka olup, kader, istitâat ve meşîet gibi konularda Ehl-i Sünnet’in görüşlerini benimsemiş ve bu konularda

³⁶⁰ Bakara, 2/134

³⁶¹ Aliyyü’l-Kârî, *Şerhu’l-Fıkhı’l-Ekber*, Beyrut, 1984, s. 63

³⁶² Bağdâdî, *el-Fark*, s. 53

³⁶³ Makrîzî, Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir, *el-Mevâiz ve’l-itibâr fî zikri’l-hutat ve’l-asâr*, Kahire, 1907, II, 179

³⁶⁴ Öz, Mustafa, Azmî M. S. es-Sâlihî, “*Hâricîler (Kültür ve Edebiyat)*” DİA, XVI, 175

³⁶⁵ Bağdâdî, *el-Fark*, s. 53

haktan uzaklaşan Meymûniyye fırkasını da tekfir etmişlerdir. Onlar, el-velâyet (dostluk) ve el-adâvet ((düşmanlık) konularında da Havâricin çoğunluğuna muhalefet ederek şöyle demişlerdir:

Velâyet (dostluk) ve adâvet (düşmanlık) Allah-ü Teâlâ'nın iki sıfatıdır. Allah, ömrünün büyük bir kısmında kâfir olsa bile, ona iman ettiğinde kuluna dostluk gösterir. Ancak ömrünün büyük bir kısmında Mü'min olsa bile, son günlerinde küfre girerse ondan uzaklaşır.³⁶⁶

Netice itibarıyla Allah Teâlâ, son anlarında iman ile kendisine döneceğini bildiği kullarını sever, son anlarında kendisine kâfir olarak döneceğini bildiği kullarından da teberri eder.³⁶⁷ Bu görüş Ehl-i Sünnet'in görüşüne uygundur. Ehl-i Sünnet, Hâzımiyye'nin insanın son nefesi hakkındaki görüşüne dayanarak şöyle demiştir:

Allah Teâlâ Rıdvan Bey'atı'na iştirak edenler için "Andolsun o ağacın altında (Hudeybiye'de) sana bey'at ederlerken Allah, müminlerden razı olmuştur." buyurduğunda Talha (r.a.), Zübeyr (r.a.), Osman'ın (r.a.) cennetlik olduğuna inanmalarını da lazım kılmış ve onlara demiştir ki: Allah-ü Teâlâ'nın kulundan râzı olması, kulunun Mü'min olarak öleceğini bilmesiyle mümkün olacağına göre, ağacın altında bey'at edenlerin bu sıfata sahip olması gerekir ki, Ali (r.a.), Talha (r.a.) ve Zübeyr (r.a.) bu sıfata sahip olanlardır. Osman (r.a.), esir olduğundan, Rasûlullah (s.a.s) elini onun eline karşılık uzatarak onun adına bey'at etmiştir.

Bu görüşe istinaden, bu dört sahâbeyi tekfir edenlerin görüşlerinin yanlışlığı da ispat edilmiş olmaktadır.³⁶⁸

4) İbâdiyye

a) Hafsiyye

Abdulkâhir el-Bağdâdî, bu topluluğun Hâricî İbâdiyye fırkasının dörde bölünmesi neticesinde ortaya çıkan fırka olup, Hafs b. Ebî'l-Mikdâm'ın imâmetine inandıklarını ve bunların Osman b. Affan (r.a.) hakkındaki yorumlarının, Râfizîlerin Hz. Ebû Bekir Ve Hz. Ömer hakkındaki yorumları gibi olduğunu belirtir.³⁶⁹

Onların iddialarına göre Allah Teâlâ, Ali (r.a.) hakkında şu ayeti indirmiştir:

*"İnsanlardan kimi de vardır ki, dünya hayatı hakkındaki sözü seni imrendirir ve o, kalbindekine Allah'ı şahit tutar. Oysa o, İslam düşmanlarının en azıdır."*³⁷⁰

Yine onların iddialarına göre Allah Teâlâ, Abdurrahman b. Mülcem hakkında da şu ayeti indirmiştir:

*"Yine insanlar arasında kimi de vardır ki, Allah'ın rızasını kazanmak için kendisini feda eder. Allah ise kullarına çok şefkatlidir."*³⁷¹

Hafsiyye'nin kendi iddialarına delil olarak takdim ettiği bu ayetlerin nüzul sebebi tamamen farklıdır. Öncelikle *"İnsanlardan kimi de vardır ki, dünya hayatı hakkındaki*

³⁶⁶ Bağdâdî, *el- Fark*, s. 54

³⁶⁷ eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 131

³⁶⁸ Bağdâdî, *el- Fark*, s. 54

³⁶⁹ Bağdâdî, *el- Fark*, s. 60

³⁷⁰ Bakara, 2/204

³⁷¹ Bakara, 2/207

sözü seni imrendirir ve o, kalbindekine Allah'ı şahit tutar. Oysa o, İslam düşmanlarının en azılısıdır.” Ayeti Benî Sakîften Ahnes İbn-i Şurayk hakkında nazil olmuştur. Bu adam tatlı sözlü, güzel yüzlü bir kimseydi. Rasûlullah’a (s.a.v.) gelerek İslam’a girdiğini ifade etmiş ve diller dökerek ona olan muhabbetinden bahsetmişti, hatta bu ifadelerini yeminlerle de te’yid etmişti. Hâlbuki bir münafıktı bir kimseydi ve Rasûlullah’ı (s.a.v.) huzurundan çıkar çıkmaz, Müslümanlara ait ekili bir tarlanın mahsullerini yakmış, hayvanlarını öldürmüştü. Mamafih, nüzul sebebi bu olmakla beraber, müfessirlerin çoğu bu ayetin hükmünün, bu vasıftaki bütün münafıklara şâmil olduğunu söylemişlerdir.³⁷²

“Yine insanlar arasında kimi de vardır ki, Allah'ın rızasını kazanmak için kendisini feda eder. Allah ise kullarına çok şefkatlidir.”³⁷³ Ayetinin nüzul sebebi, Hafsiyye’nin iddiasının aksine şöyledir:

Bu Ayet-i Kerîme, müfessirlerin çoğu göre, Suhayb bin Sinân-i Rûmî (r.a.) hakkında nazil olmuştur. Mekke müşrikleri bu zâtı tutmuşlar, dininden döndürmek için işkence etmeye başlamışlardı. Suhayb (r.a.), Mekke müşriklerine karşı: “Ben ihtiyar bir adamım. Malım mülküm de var. Benim sizden veya düşmanlarınızdan, olmamın size hiçbir zararı olmaz. Ben, bir söz söyledim. Ondan dönmeyi iyi görmem. Gelin, bütün malımı size vereyim, dinimi de sizden satın alayım.” demişti. müşrikler de buna razı olmuşlar ve onu salıvermişlerdi. Suhayb (r.a.), oradan kalkıp Medine’ye gelirken bu Ayet-i Kerîme nazil olmuştu. Medine’ye gelirken Hz. Ebû Bekir’e (r.a.) rastgelmiş. “Yâ Suhayb! Satışın kârlı olsun” demişti. Suhayb de (r.a.), ona: “Senin satışın da zarar etmesin, fakat ne var?” diye sorduğunda: “Allah Teâlâ, senin hakkında bir ayet inzal buyurdu.” demiş ve bu Ayet-i Kerîme’yi okumuştur.³⁷⁴

Abdurrahman b. Mülcem, Hz. Ali’nin katilidir. O, Nehrevan Savaşı’nda canını kurtaran Hâricîler’den Bûrek es-Sarîmî ve Amr b. Bekir et-Temîmî ile Mekke’de bir araya geldi. Bunlar yaptıkları görüşmede Müslümanların içinde bulunduğu duruma Hz. Ali, Muaviye ve Amr İbnü’l-As’ı sebep olarak gösterdiler ve bu zatlara öldürmek üzere aralarında iş bölümü yaptılar. Bundan sonra İbn Mülcem, Hz. Ali’yi öldürmeyi üzerine alarak Kûfe’ye geldi ve sabah namazını kıldırmak için evinden çıkan Hz. Ali’yi zehirli kılıcı ile başından yaraladı. Daha sonra kaçmaya teşebbüs etse de yakalanarak, eli bağlanmış bir vaziyette, Hz. Ali’nin huzuruna çıkarıldı. Hz. Ali, ona şöyle dedi:

Ey Allah’ın düşmanı! Sana ihsanda ve iyilikte bulunmamış mıydım?

-Evet.

-Peki, cinayeti işlemene seni sürükleyen nedir?

-Ben, kırk gün durmadan kılıcımı biledim ve Allah’tan bu kılıcımla yaratıkların en kötüsünü öldürmesini diledim.

-Sende onunla öldürüleceksin; halkın en şerlisi, görüyorsun ki sensin dedi.³⁷⁵

³⁷² Yazır, Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dini Kur’an Dili*, İstanbul, 1996, II, 62; Razi, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, V, 344

³⁷³ Bakara, 2/207

³⁷⁴ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, II, 63-64; Razi, *et-Tefsîru’l-Kebîr*, V, 350

³⁷⁵ Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerir, *Tarih-i Taberî*, Dâru’t-Tur’as, Beyrut, 1967, V, 143-145

Daha sonra Hz. Ali, -eğer kısas gerekirse- onun bu kılıçla öldürülmesi emrini verdi ve böylece Abdurrahman b. Mülcem'in insanların en şerlisi olduğunu ima yoluyla da belirtmiş oldu.³⁷⁶

C. İtizal ve Kaderiyye Fırkaları

1) Vâsiliyye

Mu'tezile'nin yirmi fırkaya bölünmesi neticesinde ortaya çıkan fırka olup, Vâsıl b. Atâ el-Gazzal'a uyanlardır. Vâsıl, yaşadığı dönemdeki insanların Hz. Ali, Hz. Talha, Hz. Zübeyr, Hz. Âişe ve Cemel Savaşı'na iştirak edenler hakkında ihtilafa düştüklerini gördü. Hâricîler, Hz. Talha, Hz. Zübeyr, Hz. Âişe ve bunlara uyanları Cemel Savaşı'nda Hz. Ali'ye karşı savaştıkları için tekfir ederken; Hz. Ali'nin ise tahkim olayına kadar gerek Cemel Savaşı'nda, gerek Sıffîn'de Hz. Muaviye'nin ordusuna karşı savaşta haklı olduğunu, ancak hakem tayin etmekle küfre girdiğini iddia ediyorlardı. Ehl-i Sünnet ve Cemaat ise Cemel Savaşı'na iştirak eden her iki tarafın da Müslümanlığının sıhhatine inanıyor ve şöyle diyordu: *"Ali (r.a.) onlarla olan savaşında hakikaten haklı; Cemel Ashâbı ise Ali'ye (r.a.) karşı savaşlarında hatalı idiler. Ancak onların hataları, kendilerinin şâhitliklerini ortadan kaldıracak derecede küfür ve fâsıklık noktasında değildir."* Vâsıl b. Atâ, Ehl-i Sünnet ve Hâricîlerin bu görüşlerinden ayrılarak, Cemel ve Sıffîn Savaşı'na katılanlardan ya Hz. Ali'nin ya da onun karşısındakilerden birinin fiska düştüğünü, fakat onlardan hangisinin fâsık olduğunun bilinemeyeceğini iddia etmiştir.³⁷⁷ O, Hz. Osman'ın kâtilleri ve onu yarımsız ve yalnız bırakanlar hakkında da aynı görüşe sahiptir. Ona göre bu iki grubun durumu lian hadisesindeki eşlerin durumu gibidir. Nasıl lian hadisesinde birbirleriyle lanetleşen eşlerin hangisinin fâsık olduğu bilinmez ve onların şahadetleri kabul edilmezse, en azından bu fırkaların da şahadeti makbul değildir.³⁷⁸

Onlar Hz. Hasan, Hz. Hüseyin, Hz. İbn Abbas, Hz. Ammar b. Yâsir ve Ebû Eyyûb el-Ensârî gibi Hz. Ali'ye uyanlar ile Cemel Savaşı'nda Hz. Ali ile birlikte olanların fiska düşebileceğini caiz görmüşlerdir. Hatta diğer gruptan olan Hz. Âişe, Hz. Talha, Hz. Hz. Zübeyr ve Cemel Savaşına iştirak edenlerin de fiska düşebileceğini caiz görmüşlerdir.³⁷⁹ Öyle ki onlara göre Hz. Talha, Hz. Hz. Zübeyr ve Hz. Ali'nin bir demet sebze hakkındaki şahadetleri bile makbul değildir. Böylece Allah Teâla'nın, Rıdvân Bey'atın'da kendilerinden râzı olduğunu bildirdiği sahâbîleri ebedi cehennemlik fâsıklar olarak nitelendirmiş olmaktadır.³⁸⁰

Vâsıl b. Atâ, Hz. Ali ve Cemel Ashâbı hakkında hangisinin fâsık olduğu şüphesini şöyle ortaya koyar:

Eğer Talha (r.a.) ile Ali (r.a.), Ali (r.a.) ile Zübeyr (r.a.) veya Ali'nin (r.a.) adamlarından biriyle Cemel Ashâbından biri benim yanıma bir kucak dolusu delille gelmiş olsalar bile fiska düştükleri

³⁷⁶ Fığlalı, Ethem Ruhi, "Abdurrahman b. Mülcem", DİA, XX, 220

³⁷⁷ Bağdâdî, *el-Fark*, s. 68; el-İsferâinî, *et-Tabsîr fi'd-din*, I, 68-69

³⁷⁸ eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 49; Bağdâdî, *Usûlu'd-din*, s. 314

³⁷⁹ Bağdâdî, *el-Fark*, s. 69-70

³⁸⁰ eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 49; Bağdâdî, *el-Fark*, s. 191; Bağdâdî, *Usûlu'd-din*, s. 359

için şehâdetlerini kabul etmem. Fakat hangisi olursa olsun, bu iki fırkadan birine mensup iki kişi şahitlik ederse, onların şehâdetini kabul ederim.³⁸¹

Vâsıl b. Atâ'nın gerek Cemel Savaşı'na (36/656) gerekse Sıffîn Savaşı'na (37/657) katılanlar hakkındaki bu görüşlerinin temelinde, yine Vâsıl b. Atâ tarafından ileri sürülen ve Mu'tezile'nin beş ana prensibinden biri olan "*el-Menzile beyne'l-Menzileteyn*" nazariyesi yatmaktadır. O, "*Mürtekib-i Kebire*" yani büyük günah işleyen kimse, ne mü'mindir, ne de kâfirdir, o ancak fâsıktır, görüşünü ileri sürerek; fısık, iman makamı ile küfür makamı arasında müstakil üçüncü bir derece olarak ortaya koymuştur. Vâsıl, bu tezini Ashâba tatbik etmekten de çekinmemiş ve gerek Cemel Vak'asına, gerekse Sıffîn Savaşı'na katılan taraflardan birinin muhakkak surette hata işlediğini ve dolayısıyla fâsık olduğunu iddia etmiştir.³⁸²

Vâsıl b. Atâ'nın bu görüşü, Allah'ın kullarına acıması, onlara sevgi, şefkat ve merhametle muamele etmesi ve şirk koşulması dışında dilediğini bağışlayacağına dair âyetlere³⁸³ aykırı düşmekte, en azından Allah Teâlâ'nın fazlını ve rahmetini daraltan bir mana taşımaktadır. Diğer taraftan Cemel Vak'asına ve Sıffîn Savaşı'na iştirak eden sahâbe hakkındaki görüşü ise onların faziletini beyan eden, Ensar ve Muhâcir olarak onları ayrı ayrı metheden âyetlere³⁸⁴ tamamen aykırı düşmekte, hususiyle Hz. Ali ve Hz. Osman gibi güzide sahâbileri fâsıklıkla nitelendirmesi, Rasûlullah'ın (s.a.s) Ashâb-ı Kiram hakkındaki müteaddit defalar faziletine dikkat çektiği nice hadislerine³⁸⁵ ters düşmektedir.

2) Amraviyye (Amriyye)

Temîm oğullarının azatlı kölesi Amr b. Ubeyd b. Bâb'a uyanlardır. Vâsıl b. Atâ'nın en yakın arkadaşı ve Mu'tezile'nin ikinci reisi konumunda olan Amr b. Ubeyd, Mu'tezile'nin kurucularından sayılır ve ilk dönem Mu'tezilî harekette önemli bir role sahiptir.³⁸⁶ Nitekim bu iki zat, Basra Mescidinde büyük günah işleyen kimsenin durumu hakkında ders vermekte olan Hasan el-Basrî'nin meclisinden beraber ayrılarak, büyük günah işleyen kimsenin, ne Mü'min, ne de kâfir olduğunu, onun ancak iman ile küfür arasında orta bir yerde (*el-Menzile beyne'l-Menzileteyn*) bulunduğunu söylemeleri üzerine, Hasan el-Basrî'nin bunlar hakkında, "Ümmetin görüşlerinden ayrıldılar" demiş ve o günden bu yana gerek Vâsıl, gerekse Amr b. Ubeyd gibi düşününlere "*i'tizal edenler*" anlamında "*Mu'tezile*" denmiştir.³⁸⁷

³⁸¹ Bağdâdî, *el-Fark*, s. 70

³⁸² Işık, Kemal, "Mu'tezile'nin İlk Kurucusu Vâsıl b. Ata ve Büyük Günah Meselesi", *AÜİFD*, c. XXIV, s. 343-349

³⁸³ Zümer, 39/ 53; Nisa, 4/48, 64, 116

³⁸⁴ Tevbe, 9/100; Fetih, 48/29; Hac, 22/40; Nahl, 16/41; Âl-i İmrân, 3/195

³⁸⁵ Müslim, "*Fezâilü's-Sahâbe*" 221; Ahmed bin Hanbel, *Müsned*, Beyrut 1993, V, 57; Buhari, "*Fezâilü's-Sahâbe*" 62

³⁸⁶ İlhan, Avni, "*Amr b. Ubeyd*", *DİA*, III, 93-94

³⁸⁷ Bağdâdî, *el-Fark*, s. 69; el-İsferâinî, *et-Tabsîr fi'd-din*, I, 67-68; eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 48

Amr b. Ubeyd'in fikirlerin oluşmasında, Emevîlerin sosyal, siyasal ve ekonomik baskısına en çok maruz kalan Temim kabilesine mensup olmasının da büyük rolü vardır.³⁸⁸ Nitekim onun, Emevî siyasetine karşı düşmanca tutumu nedeniyle Hasan el-Basrî'nin adına, *"Muaviye'yi minberde görürseniz öldürün."* gibi söylemediği hadisleri rivayet ederek Hasan el-Basrî'nin adına yalan konuştuğu ve yine bu nedenlerle sahabeye sövdüğü rivayet edilmektedir.³⁸⁹

Amr b. Ubeyd ve Vâsıl b. Atâ, biri Cemel Ashâbından diğeri Hz. Ali'nin adamlarından olan iki kişinin şâhitliklerini reddetme hususunda aynı fikre sahiptirler. Amr, bu konuda daha da ileriye giderek Vâsıl'ın bid'atlerine yeni bir ilave daha yapmış, Cemel Savaşı'na iştirak eden her iki tarafın da fâsık olduğunu ileri sürmüştür. Vâsıl, biri Cemel Ashâbından diğeri Hz. Ali'nin adamlarından olan iki kişinin şâhitliklerini reddetmiş, fakat hangisi olursa olsun, bu iki fırkadan birine mensup iki kişi şâhitliklerini kabul etmiştir. Amr b. Ubeyd ise: *"Ben onlardan bir topluluğun şâhitliğini kabul etmiyorum. Bu topluluk ister bu iki fırkadan birisinden olsun, ister bir kısmı Ali'nin (r.a.) tarafından, bir kısmı Cemel Ashâbından olsun fark etmez"* diyerek bu iki topluluğun tamamının fâsık olduğunu, dolayısıyla şehadetlerinin kabul edilmemesi gerektiğini ileri sürmüştür. Amr b. Ubeyd'in bu görüşüne göre Hz. Ali ve iki oğlu, İbn Abbas (r.a.), Ammâr (r.a.), Ebû Eyyûb el-Ensârî (r.a.) şâhitlikleri, Rasûlüllah'ın (s.a.s) iki âdil adamın şâhitliğine denk kıldığı Huzeyme b. Sâbit el-Ensârî (r.a.), Talha (r.a.), Zübeyr (r.a.), Âişe (r.anh.) ve Cemel Ashâbının tamamının ebedî cehennemlik fâsıklar olmaları gerekmektedir. Onların arasında binlerce sahâbî bulunmaktaydı, nitekim Hz. Ali'nin yanında Bedir Savaşına iştirak eden yirmi beş sahâbî, Uhud Savaşına iştirak edenlerin ekseriyeti, Ensar'dan altı yüz kişi ile Muhacirlerden de büyük bir topluluk bulunmaktaydı. Amr b. Ubeyd'in görüşüne göre bu sahâbîlerin tamamı ebedî cehennemlik olmaktadır. Abdulkâhir el-Bağdâdî, Cemel Vak'asında Hz. Ali ve ona uyanların haklı olduğuna inanmış ve bunu şöyle ifade etmiştir:

Zübeyr (r.a.), o gün tövbe ederek savaş alanını terk etmiş olmasına rağmen Amr b. Cürmûz tarafından Vâdissibâ' denilen yerde namaz kıldığı sırada şehit edildi. Hz. Ali, bu haberi alınca onu şehit edenin cehennemlik olduğunu söyledi. Talha da (r.a.)savaştan çekilirken bunu fark eden Mervan b. Hakem tarafından bir okla onu şehit edildi. Hz. Âişe ise iki topluluk arasında sulh yapmaya çalışmasına rağmen muvaffak olamadı. Bu sebeple bu iki topluluğun birinin veya her ikisinin kâfir olduğuna inanan kimse kâfirdir.³⁹⁰

3) Nazzâmiyye

Nazzâm olarak tanınan Ebu İshak b. es-Seyyâr'a uyanlardır. Nazzâm, gençliğinde Seneviyye (Düalist) ve Sümeniyye fırkalarına mensup topluluklarla düşüp kalkmış, ilerleyen yaşlarında da bir takım felsefecilere bu yakın ilgi devam edip onların görüşlerini almış ve böylece bir takım felsefecilerin bid'atlarını ve mülhitlerin şüphelerini İslam

³⁸⁸ Aydınlı, Osman, "İlk Mu'tezile'nin Özgür İrade Söylemi: Amr b. Ubeyd ve Kader Anlayışı", *Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2002/2, s. 132-133

³⁸⁹ İbn Hacer, Askalânî, *Tehzibü't-Tehzîb*, Beyrut, 1908, VIII, 74-75

³⁹⁰ Bağdâdî, *el-Fark*, s. 70/191

dininde toplamıştır.³⁹¹ Şehristânî de, Nazzâm'ın felsefeye karşı yakın ilgi duyan bir kimse olarak, felsefecilerin çok sayıda kitabını tetkik ederek onların düşüncelerini, Mu'tezile'nin düşünceleriyle karıştırdığını belirtir.³⁹²

Nazzâm, Sahâbe ve Tâbiûn'dan pek çok zata ictihada dayalı fetvalarından dolayı dil uzatmıştır. Câhız, hocası Nazzâm'a ait olan ve içinde sahâbenin ileri gelenlerine saldırılarla dolu olan³⁹³ *Kitabu'n-Nakt* adlı eseri, *Kitabu'l-Futya* isimli eserinde rivayet etmiştir.³⁹⁴ O sahâbe hakkındaki hakaret derecesine varan görüşleri nedeniyle diğer Mu'tezilîlerden çok farklı bir konumdadır ve bu sebeple onun sahâbe hakkındaki görüşleri, müstakil bir başlıkta ele alınmıştır.³⁹⁵ Sahâbenin önde gelenlerini cahil ve münafık olmakla itham eden Nazzâm, onların ebedi olarak cehennemde kalacaklarını iddia etmiştir. Çünkü Nazzâm'a göre dinî hükümleri bilmeyen kimseler ya kâfir veya fâsıktır ve her iki grup da temelli olarak cehennemliktir. Ayrıca sahâbenin herhangi bir konudaki icmânı reddetmiş ve onların icmânı bir delil olarak görmemiştir. Nazzâm, sahâbe'yi dinde keyfine göre fetva veren kimseler olarak görmüş, bunun bir neticesi olarak da Hz. Ömer'in içki içenlere 80 sopa vurulması emrini ve Nasr b. Haccac'ın Medine'den Basra'ya gitmesi emrini beğenmediğini ifade etmiş ve bir takım fetvâlarından dolayı Hz. Ali'yi şiddetli bir şekilde tenkit etmiştir. Nazzâm, Abdullah b. Mes'ûd'un (v. 32/652-53) hadis rivayetlerini reddederken, Hz. Ebû Hüreyre'nin (v. 58/678) insanların en yalancısı olduğunu iddia etmiştir.³⁹⁶

Nazzâm'ın sahâbe hakkındaki görüşlerinde açık bir Şia tesiri görünmektedir. O, imâmetin açık bir şekilde nas ve tayin yoluyla olması gerektiğini ve Rasûlullah'ın da (s.a.v.) çeşitli nedenlerle ve ümmetin şüpheye düşmeyeceği bir şekilde Hz. Ali'nin imâmetini ortaya koyduğunu, fakat Hz. Ömer'in bunu gizleyerek Sakîfe günü Hz. Ebû Bekir'in hilafetini benimsediğini iddia etmiştir.³⁹⁷

İmamın Allah tarafından belirlenmesi yani imamların nasla tayin edilmesi iddiası, Nevbahtî ve Küleynî gibi meşhur Şiî müellifler tarafından da rivayet edilen³⁹⁸ ve Şia tarafından iman esası haline getirilen bir nazariyedir. Bu iddia aynı zamanda Şia ile Ehl-i Sünnet arasındaki önemli ayrılık noktalarından birisidir.

Ancak Hz. Ömer'in Hz. Ali'nin imâmetini gizlemesi şöyle dursun ne Rasûlullah'ın (s.a.s) devrinde ne sahâbe devrindeki hilâfet münakaşalarında ne Hz. Osman'ın şehit edilmesiyle büyüyen fitne devrinde ve ne de Müslümanların Cemel ve Sıffin Vak'alarında karşı karşıya kaldıkları ortamda Şia'nın bu iddiasını görmek mümkündür. Şayet imamın

³⁹¹ Bağdâdî, *el-Fark*, s. 77; *el-İsferâinî, et-Tabsîr fî'd-din*, I, 71

³⁹² eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 53

³⁹³ Bağdâdî, *el-Fark*, s. 88

³⁹⁴ Taşçı, Özcan, "Almanya'da Kelam Çalışmaları", *Dini Araştırmalar Dergisi*, Chicahö, 2015, c. 6, sayı 18, s. 216

³⁹⁵ Hansu, Hüseyin, "Mu'tezile'de Sahâbe Algısı", Sakarya Üniversitesi Tartışmalı İlmî toplantılar Dizisi, 2013, s. 491

³⁹⁶ Bağdâdî, *el-Fark*, s. 88/191

³⁹⁷ eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 57

³⁹⁸ en-Nevbahtî, *Fıraku's-Şia*, s. 16; Küleynî, *el-Usûl mine'l-Kâfî*, I, 168

taininde böyle bir nas vârid olsaydı, sahâbîler bir münakaşaya girmeden gereğini yerine getirirlerdi.³⁹⁹

Nazzâm, Hz. Ömer hakkındaki iddialarına şöyle devam eder: Hudeybiye günü Hz. Ömer'in, Rasûlullah'a (s.a.v.) "*Biz hakk üzerine değil miyiz, onlar da batıl üzere değiller mi*" şeklindeki sorusuna, Rasûlullah (s.a.s) "evet" şeklinde cevap verince "*O halde dinimizle ilgili bir hususta niçin aşağılanmayı kabul ediyoruz.*" diyerek şüpheyi düştüğü ve dinde tereddüt gösterdiğini, iddia etmiştir. Buna ilave olarak Rasûlullah'ın (s.a.s) vefatında da Hz. Ömer'in dininde şüpheyi düştüğünü, Akabe gecesinde Rasûlullah'a (s.a.v.) kızanlarla birlikte olduğunu, Hz. Fâtıma'nın karnına vurarak onun çocuğunu düşürmesine sebep olduğunu ve evde Hz. Ali, Hz. Fâtıma, Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin varken "*Fâtıma'nın evini içindekilerle birlikte yakın*" dediğini ve Ehl-i Beyt'in miras almasına mâni olduğu iddia etmektedir. Yine Nazzâm, Hz. Ömer'in Nasr b. el-Haccac'ı Medine'den Basra'ya sürdüğünü, cemaatle Teravîh bid'atını başlattığını, hacda mut'a nikâhını yasakladığını ve azadlı bir kölenin Arap kadınları ile evlenmesini yasakladığını ileri sürmüştür.⁴⁰⁰

Nazzâm'ın iddialarına bakılırsa, karşımıza etrafına korku ve dehşet saçan, tam anlamadan karar veren, hakk ve adaletten tamamen uzak bir Ömer (r.a.) tasavvuru çıkmaktadır. Hâlbuki o, temkinli, kararlarında birçok unsuru gözetken, her konuda doğruyu bulmaya çalışan ve tespit ettiği doğruları cesur ve tavizsiz bir şekilde uygulayan, adaletle özdeşleşmiş bir zattı. Bir takım haksızlıklara ve yanlışlıklara karşı tavizsiz tutumu davasına olan mutlak inancı ve davasını başarıya ulaştırma gayretinden kaynaklanmaktaydı. Hudeybiye günü Hz. Ömer'in, Rasûlullah'a (s.a.v.) sorular sorması Peygamberimize saygısızlık yaptığı, ona muhalefet ettiği ya da Nazzâm'ın iddia ettiği gibi dininde tereddüt ettiği manasına gelmemektedir. O, arka planını, hikmetini ve muhtemel sonuçlarını bilmediği antlaşma maddelerinin ne anlama geldiğini öğrenme çabasından başka bir gaye gütmemektedir.⁴⁰¹

4) Hişâmiyye

Hişâm b. Amr el-Fuvatiyye'ye uyan Mu'tezîle fırkasıdır. Hişâm b. Amr, el-Allâf olarak bilinen Ebü'l-Huzeyl Muhammed b. el-Huzeyl, Nazzâm ve Muammer b. Abbâd gibi ünlü Mu'tezilî âlimlerin talebesidir ve kader konusundaki bid'atlerine ilaveten bir takım hususlarda Ehl-i Sünnet'e aykırı pek çok görüşleriyle tanınmaktadır.⁴⁰²

Hişâm b. Amr, Hz. Osman'ın evinin sarılarak, zorbalıkla öldürüldüğünü inkâr eder. Ona göre küçük bir topluluk, herhangi bir muhasaraya girişmeksizin Hz. Osman'ı gafil avlayarak öldürmüştür.⁴⁰³ Hâlbuki Mısır, Kûfe ve Basra'dan üç grup halinde gelerek, Medine'ye doğru harekete geçen âsilerin sayıları 600-1000 civarındaydı ve köleler ve

³⁹⁹ Gümüšoğlu, *İslam'da İmamet ve Hilafet*, s. 107

⁴⁰⁰ Bağdâdî, *el- Fark*, s. 88; eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 57

⁴⁰¹ Özkan, Mustafa, "Hudeybiye Antlaşması Özelinde Hz. Ömer'in Kişilik Tahlili Denemesi", *İstem*, 2010, Sayı 15, s. 51-59

⁴⁰² Bağdâdî, *el- Fark*, s. 88; el-İsferâinî, *et-Tabsîr fi'd-din*, I, 75

⁴⁰³ Bağdâdî, *el- Fark*, s. 98

işsiz güçsüz bazı bedevîler de bu isyancılara katılmıştı.⁴⁰⁴ Âsiler Medine'ye girmeden önce başta Hz. Ali olmak üzere bazı sahâbîlerle görüşmüş ve Hz. Osman hakkında ileri sürülen ithamların doğru olmadığı konusunda kendileri ikna edilmişlerdi. Söz konusu gruplar geldikleri beldelere geri dönmek üzere yola çıktıkları halde, geri dönüp Medine'yi işgal etmişler,⁴⁰⁵ Hz. Osman'ın evini kuşattıklarında “*Silaha davranmayanlara emân var*” diyerek, muhasara müddetince Medine halkını evinde ikamete mecbur bırakarak halkın bir araya gelmesine de fırsat vermemişler,⁴⁰⁶ tam anlamıyla Medine'de bir terör havası estirmişlerdi.

Yirmi gün veya iki ay gibi bir süre devam eden⁴⁰⁷ bu kuşatma sırasında yaşananlar muhasaranın boyutunu gözler önüne sermektedir. İsyancılar, Hz. Osman'a halifelikten çekilme veya öldürülme dışında bir seçenek bırakmamışlar ve daha önce tevbe edip, tekrar günah işlediğini ileri sürerek, tevbe kapısını da kapatmışlardır.⁴⁰⁸ Hz. Osman şehit edilmeden önceki son on gününde mescide çıkıp imamlık yapmasına dahi izin verilmemiş,⁴⁰⁹ son olarak onu sudan da mahrum ederek şehit etmişlerdir.⁴¹⁰ Ebu Bekir b. El-Arabî, *el-Avâsım mine'l-Kavâsım* adlı eserinde yaşanan bu olaylar esnasında sahâbeden hiçbir kimsenin, Hz. Osman'ın aleyhinde çalışmadığını, onu müdafaasız da bırakmadığını, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin, İbn-i Zübeyr, İbn-i Ömer ve Mervan Hz. Osman'ı korumak üzere silahlı olarak Hz. Osman'ın evine geldiklerinde O, “Benim için kan akıtacak kişiye, Allah Teâla'dan korkmasını hatırlatırım” diye karşılık verdiğini sahâbenin de bu emre uyduğunu belirtmektedir.⁴¹¹

Abdulkâhir el-Bağdâdî, Hişâm b. Amr'ın imâmet konusunda: “*Ümmet bir görüşte toplandığı, zulüm ve fesadı terk ettiği zaman Ümmet kendisini idare edecek bir imama ihtiyaç duyar. Ancak Ümmet isyan eder, günah işler ve imamını öldürürse, bu durumda hiç kimseye imâmet verilmez*” diyerek Hz. Ali'nin imâmetine itiraz ettiğine dikkat çeker. Çünkü Hişâm b. Amr'a göre Hz. Ali, fitne zamanında ve kendinden önceki imam öldürüldükten sonra imâmete getirilmiştir.⁴¹²

Hz. Ali'ye bîat edildiğinde Medine'de tam anlamıyla fitne havası hâkimdi, öyle ki âsilerin Medine'de estirdikleri terör havası nedeniyle Hz. Osman'ın naaşı ancak üç gün sonra ve gece defnedilebilmişti.⁴¹³ Fakat bu durum Hz. Ali'nin hilâfetine sığhatine bir engel olarak görülmemiştir, nitekim Hz. Ali'nin imâmetinin sahihi olmadığına dair sığhatli bir görüş belirtilmemiştir.⁴¹⁴ Medine'de bulunan bazı sahâbîlerin, Rasûlullah'ın (s.a.v.) fitne ortamında olayların içinde bulunmayıp evinde oturmanın daha hayırlı olacağı hadisine uymak için Hz. Ali'ye bîat etmemeleri, Hz. Ali'nin imâmetinin sığhatine mani

⁴⁰⁴ Yiğit, İsmail, “Osman”, DİA, XXXIII, 441; Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiya*, Ankara, 1985, s. 340

⁴⁰⁵ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, II, 86-278

⁴⁰⁶ Seyf b. Ömer, *el-Fitnetü ve Vakâtü'l-Cemel*, Darun-Nefais, Beyrut, 1986, s. 60

⁴⁰⁷ Yiğit, İsmail, “Osman”, DİA, XXXIII, 441

⁴⁰⁸ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fit-Târîh*, III, 1-60

⁴⁰⁹ Yiğit, “Osman”, DİA, XXXIII, 441

⁴¹⁰ Seyf b. Ömer, *el-Fitnetü ve Vakâtü'l-Cemel*, s. 66

⁴¹¹ Ebu Bekir b. El-Arabî, *el-Avâsım mine'l-Kavâsım*, Daru't-Turâs, Kahire, 1973, s. 295-300

⁴¹² Bağdâdî, *el-Fark*, s. 98

⁴¹³ İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fit-Târîh*, II, 545

⁴¹⁴ Gümüşoğlu, *İslam'da İmamet ve Hilafet*, s. 107

değildir. Zira Ehl-i Sünnete göre hilâfetin gerçekleşmesi için bütün Müslümanların bîat etmesi şart değildir.⁴¹⁵

D. Cehmiyye, Bekriyye ve Fırkaları.

1) Bekriyye

Bekir b. Uht-i Abdülvâhid b. Zeyd'e uyanlardır.⁴¹⁶ Zehebî, onu Bekir b. Ziyâd el-Bâhilî olarak tanıtır ve onun Abdullah b. Mübârek adına hadis uyduran bir yalancı olduğunu belirtir.⁴¹⁷

Bekir b. Uht-i Abdülvâhid, büyük günah işleyenleri münafık saymış, namaz kılan Müslümanlardan olsa bile, onun şeytana kulluk ettiğini iddia etmiştir. Ayrıca o, büyük günah işleyenlerin cehennemden en aşağısında ebediyen kalacağını, ama buna rağmen Mü'min-Müslüman olduğunu iddia etmiştir. O bu iddialarında daha da ileri giderek Hz. Ali, Hz. Talha ve Hz. Zübeyr'in günahları sebebiyle kâfir ve müşrik olduklarını, ancak *"Allah-ü Teâlâ Bedir 'de savaşımlara baktı ve: Ne yaparsanız yapınız, sizleri bağışladım"*⁴¹⁸ şeklindeki hadisten dolayı günahlarının bağışlandığını ve cennete gideceklerini iddia etmiştir.⁴¹⁹

Abdulkâhir el-Bağdâdî, Bekir b. Uht-i Abdülvâhid'e ait söz konusu iddiaların dalâletten başka bir şey olmadığını dikkat çeker. Rasûlullah (s.a.s), Hz. Ali, Hz. Talha ve Hz. Hz. Zübeyr'in cennetlik olduklarına şahitlik etmiş ve bu üç zat Rıdvân Bey'atı'nda bulunmuşlar ve Allah-ü Teâlâ, Rıdvân Bey'atı'na katılanlar hakkında:⁴²⁰ *"Andolsun o ağacın altında (Hudeybiye'de) sana bey'at ederlerken Allah, müminlerden razı olmuştur. Kalplerinde olanı bilmiş onlara güven indirmiş ve onları pek yakın bir fetih ile mükâfatlandırmıştır."*⁴²¹ buyurarak onların imanlarının sahil olduğunu ve kendilerinden râzı olduğunu haber vermiştir. Allah-ü Teâlâ'nın râzı olması hâl üzere değil, âkıbet üzerinedir ki, bu durumda Rıdvân Bey'atı'nda bulunan Hz. Ali, Hz. Talha ve Hz. Hz. Zübeyr Allah-ü Teâlâ'nın rızâsına mazhar olmuş kimseler olarak âkıbetleri de cennettir.⁴²²

Hatıb b. Ebî Beltaa'yı peygamberimize şikâyet ederek onun cehennemlik olduğunu söyleyen köleye Rasûlullah'ın (s.a.v.) *"Yanıldın, O cehenneme girmeyecektir. Çünkü Bedir ve Hudeybiye'de bulunmuştur"*⁴²³ buyurması, Bedir Savaşı'nda ve Hudeybiye'de hazır bulunan bu üç sahâbenin cennetlik olduğunu ortaya koymaktadır.

⁴¹⁵ Neseî, Ebul-l-Muîn Meymun b. Muhammed, *Tebîrâtü'l-Edille fî usûl'd-dîn*, thk. Kemal Yusuf, Kahire, 2011, s. 1163-1164

⁴¹⁶ Bağdâdî, *el-Fark*, s. 128

⁴¹⁷ ez-Zehebî, Ebû Abdullah Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Mizânü'l-İ'tidâl fî nakdi'r-ricâl*, Dâru'l Ma'rife, Beyrut, 1963, I, 345

⁴¹⁸ Buhârî, *"Megâzî"*, 9, 46; Müslim, *"Fezâilü's-sahâbe"*, 161

⁴¹⁹ Bağdâdî, *el-Fark*, s. 128; Bağdâdî, *Usûlu'd-din*, s. 362

⁴²⁰ Bağdâdî, *el-Fark*, s. 191

⁴²¹ Fetih, 48/18

⁴²² Bağdâdî, *Usûlu'd-din*, s. 317

⁴²³ Müslim, *"Fezâilü's-sahâbe"*, 170; Tirmizî, *"Menâkıb"*, 59

E. Kerrâmiyye Fırkası

Ebu Muhammed b. Kerrâm'a uyanlardır. O, mâbudu tecsim (cisimleştirme) ve teşbih (yaratılanlara benzetme) görüşüyle tanınmaktadır.⁴²⁴

Kerrâmiyye, Cemel Savaşından her iki tarafın da isabet ettiğini ileri sürmüştür.⁴²⁵ Abdulkâhir el-Bağdâdî ve Şehristânî, Kerrâmiyye fırkasının pek çok tartışmaların çıkmasına, hatta savaşların olmasına ve fikhî hükümlerdeki bir takım ayrıklara rağmen, aynı anda iki ayrı bölgede iki imamın bulunmasını câiz gördüklerini belirtir. Bu durumda Hz. Ali ve Hz. Muâviye'nin, biri adaletli diğeri âsi olsa bile, Hz. Ali'nin Medine ve Irakkeyn, Hz. Muâviye'nin ise Şam bölgelerindeki taraftarlarının görüş birliği ile aynı anda imam olduğunu ve herkesin bağlı bulunduğu imama itaat etmesi gerektiğini iddia etmişlerdir.⁴²⁶ Onlar daha da ileri giderek Hz. Ali'yi sünnete uyan, Hz. Muâviye'yi ise sünnetten ayrılan bir imam olarak tanımış, fakat her ikisine de itaati vacip görmüşlerdir. Bu görüşlerine karşılık Bağdâdî, onlara şöyle der: “*Sünnete muhalefet etmiş bir kimseye itaat mecburiyetinden daha acayip bir şey var mıdır?*”⁴²⁷

Ehl-i Sünnet, deniz veya düşman bir engel bulunması veya iki bölge halkından birinin diğerine yardım etmesinin imkânsız olması halleri dışında, aynı anda iki ayrı bölgede iki imamın bulunmasının câiz olmadığı görüşündedir.⁴²⁸ Müslim şârihi İmam Nevevî, Rasûlullah'ın (s.a.v.) “*İki halifeye birden bey'at edildi mi, onlardan ikincisini öldürünüz.*”⁴²⁹ şeklindeki hadisine istinaden iki kişinin aynı anda imam olamayacağı ve hadiste geçen “*öldürünüz*”den maksadın da, zararı ancak öldürmekle giderilecek durumdaysa öldürünüz manasına geldiğini, belirtmektedir.⁴³⁰ Sahabe de “*Benî Sâide Sakife*” toplantısındaki tutumuyla aynı anda iki halifenin bulunmasını doğru bulmamıştır, nitekim Ensâr'dan gelen “*sizden bir emir, bizden bir emir*” teklifi kabul görülmemiş ve Hz. Ebu Bekir'in hilâfetinde karar kılınmıştır.⁴³¹ Aynı anda iki halifenin bulunması aklen de doğru bulunmamıştır, zira böyle bir şey câiz olsaydı, imâmeti sahih olan herkesin ayrılması câiz olurdu. Böylece onların her biri bir aşirete reisi durumuna düşerdi ki, bu durumda dini işler ve şer'i nizamın ahenginde bozulmalar ve karışıklıklar çıkar ve imâmetin farziyyeti temelden düşerdi.⁴³²

Ehl-i Sünnet âlimleri, Hz. Ali ile Hz. Muaviye arasında yaşanan imamet meselesindeki mücadelede, Hz. Ali'yi haklı bulmuşlar⁴³³ ve Hz. Muaviye ve taraftarları hatalı hükmünde telakki edilmişlerdir. Fakat onlar bu isyanları sebebiyle kâfir değillerdir, nitekim Rasûlullah (s.a.s), Hz. Ammar b. Yâsir'e: “*Seninle âsi bir topluluk savaşır, fakat*

⁴²⁴ Bağdâdî, *el- Fark*, s. 129; eş-Şehristânî, , *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 108; el-İsferâinî, *et-Tabsîr fî'd-din*, I, 111

⁴²⁵ Bağdâdî, *Usûlu'd-din*, s. 316

⁴²⁶ Bağdâdî, *el- Fark*, s. 134; eş-Şehristânî, , *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 113

⁴²⁷ Bağdâdî, *el- Fark*, s. 134

⁴²⁸ Bağdâdî, *el- Fark*, s. 213

⁴²⁹ Müslim, “*İmâret*”, 61

⁴³⁰ Nevevî, Ebu Zekeriya Muhyiddin b. Şeref, *Şerh-u Sahihi Müslim*, Dâru-Ahyâu't-Tur'asi'l-Arabiyyi, Beyrut, 1972, XII, 241

⁴³¹ Taberî, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, *Târihu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, Dâru't-Tur'as, Kahire, 1707, III, 206

⁴³² Bağdâdî, *Usûlu'd-din*, s. 302

⁴³³ Bâkılânî, *et-Temhîd l-Evâli fî Telhîsî'd-Delâili*, s. 552

onlar bu isyanları sebebiyle kâfir olmazlar”⁴³⁴ buyurmuş, Hz. Ali de “*Onlar bize isyan eden kardeşlerimizdir*” diyerek, onları İslam dairesinden çıkarmamıştır.⁴³⁵

Hz. Muaviye hatalı bir te’vil yaparak ona karşı gelmiş, fakat bu isyanı sebebiyle asla küfre düşmediği gibi⁴³⁶ Hz. Muaviye ve taraftarları bu isyanları sebebiyle fâsık da olmamışlardır. Zira Hz. Muaviye içtihadında hata etmekle birlikte ma’zur görülmüş, Rasûlullah’ın (s.a.v.) “*Kim ictihad eder de isabet ederse iki sevab, hata ederse bir sevap vardır*”⁴³⁷ hadisi de buna delil olarak gösterilmiştir.⁴³⁸ Netice itibariyle onların halleri, fıkıh konusunda müçtehitlerin halleri gibidir. Ya hepsi hakka isabet etmiştir veya bir kişi isabet etmiştir, fakat hata eden ma’zur görülür. Çünkü o re’yine ve zannına göre muhataptır. İşte bunlardan birine, bir şeyden dolayı buğz eden kimse âsî olur ve tövbe etmesi icap eder.⁴³⁹

2.2 İslam’a Mensup Olmadıkları Halde İslam’a Nispet Edilen Fırkalar

Bu fırkalar, tenâsuh, hulûl gibi inançları, Kur’an’ın haram kıldığı bir şeyi kendilerine helal kılmaları veya Kur’an’ın helal kıldığı bir şeyi kendilerine haram kılmaları sebebiyle, İslam Ümmetinden çıkmış olmalarına rağmen İslam’a nispet edilen fırkalardır. Bunların İslam’a mensubiyeti sadece görünüşten ibarettir.⁴⁴⁰

A. Sebeiyye

Bunlar Hz. Ali hakkında aşırılığa giden Abdullah İbn-i Sebe’nin mensuplarıdır. İbn-i Sebe “Hiyre”li bir Yahudi idi ve kendisini Müslüman olarak göstererek yıkıcı görüşlerini aşamalı olarak Müslümanlar arasında yaymaya çalışıyordu.⁴⁴¹ Nitekim Yahûdî iken Yuşâ b. Nûn’un, Hz. Musa’nın vâsisi olduğu şeklindeki görüşünün benzerini Müslüman olduğunu söyledikten sonra Hz. Ali hakkında iddia etmiş; Tevrat’ta her nebinin bir vâsisi bulunduğunu, Hz. Ali’nin de Rasûlullah’ın (s.a.s) vâsisi olduğunu ve nasıl ki Muhammed (s.a.s.) peygamberlerin en hayırlısı ise Hz. Ali’nin de vâsilerin en hayırlısı olduğunu iddia etmiştir.⁴⁴²

İbn-i Sebe, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve diğer sahâbeye dil uzatan ve onlardan teberrî eden biri idi ve bunu Hz. Ali’nin emrettiğini iddia ediyordu.⁴⁴³ O, Hz. Ali hakkında daha da ileri giderek önce onun peygamber olduğunu iddia etmiş daha sonra

⁴³⁴ Bağdâdî, *Usûlu’l-dîn*, s. 315

⁴³⁵ el-Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes’ûd b. Ahmed, *Bedâiü’s-sanâi*, Beyrut, 1986, I, 312

⁴³⁶ Bağdâdî, *el-Fark*, s. 214

⁴³⁷ Buhârî, “*İ’tisâm*”, 21

⁴³⁸ Cüveynî, *Muğisu’l-halk fî tercihi’l-kavl’l-hak*, s. 9

⁴³⁹ Davudoğlu, Ahmed, *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, s. 345

⁴⁴⁰ Bağdâdî, *el-Fark*, s. 140-141;

⁴⁴¹ Bağdâdî, *el-Fark*, s. 142; Muhammed Ebu Zehra, *Mezhepler Tarihi*, s. 46

⁴⁴² Bağdâdî, *el-Fark*, s. 143; eş-Şehristânî, *el-Milel ve’n-Nihal*, I, 174; en-Nevbahtî, *Fıraku’s-Şia*, s. 20;

Ebû Saîd Neşvânî’l-Himyerî, *el-Hûru’l-Iyn*, I, 155; et-Tûsî, Ebû Ca’fer Muhammed b. el-Hasan b. Ali,

İhtiyâru Ma’rifeti’-Ricâl, Kahire, 2006, s. 103

⁴⁴³ en-Nevbahtî, *Fıraku’s-Şia*, s. 19

onun bir ilah olduğunu iddia edecek kadar ileri gitmiş ve Kufeli bir topluluğu da bu fikre davet etmiştir.⁴⁴⁴

Hız. Ali'ye, İbn-i Sebe'nin kendisi hakkında aşırı görüşleri bildirilince onu öldürmeye karar verdi. Ancak onu öldürdüğü takdirde kendi taraftarları arasında çıkması muhtemel fitne sebebiyle, İbn-i Sebe'yi Medâin'e sürdü.⁴⁴⁵

İbn-i Sebe Hız. Ali öldürölünce, insanların ona olan muhabbetini istismar ederek Müslümanların acılarını üzerinden kendi fikirlerini yayma gayretine girişti. İnsanlara asıl öldürölünen Hız. Ali olmadığını, ölenin Hız. Ali kılığına girmiş bir şeytan olduğunu, gök gürölüsünün onun sesi, şimşegin de onun kamçısı olduğunu, yakında yeryüzüne ineceğini ve zulüm ve haksızlıkla dolan dünyayı adaletle dolduracağını iddia etmiştir.⁴⁴⁶

Abdulkâhır el-Bağdâdî, Hız. Ali'nin bir ilah veya peygamber olduğunu iddia eden Sebeiyye'nin İslam fırkalarından sayılamayacağını; eğer bunlar İslam topluluğuna dâhil edilirse, yalancı Müseylemenin de peygamberliğini iddia edenlerin de İslam topluluğuna dâhil edilmesi caiz olur, demektedir.⁴⁴⁷

B. Muğiriyye

Bunlar el-Muğîre b. Saîd el-İclî'nin mensuplarıdır.⁴⁴⁸ el-Muğîre, bir sihirbaz idi ve sihir ve büyü konusundaki bu mahareti, kendine uyanları cezbetmekte önemli bir role sahipti.⁴⁴⁹ Gulâtu's-Şia fırkalardan sayılan Muğiriyye'nin görüşleri arasında en çok göze çarpan teşbih (benzetme) konusundaki aşırılıklarıdır. Allah'ın, başında nurdan bir taç bulunan nurdan bir adam olduğu ve onun Arap alfabesinin harflerine tekaböl eden organlara sahip olduğu iddiaları, bu aşırılıklarındandır.⁴⁵⁰

Abdulkâhır el-Bağdâdî insanın yaratılışı, Hız. Ebû Bekir ve Hız. Ömer hakkındaki görüşlerini şöyle aktarır: Allah, insanların bedenlerinden önce onların gölgelerini yaratmış ve ilk yarattığı gölgeler de Hız. Muhammed'in (s.a.v.) ve Ali b. Ebî Tâlib'i gölgeleri olmuştur. Sonra o, henüz bir gölge olan Hız. Muhammed'in (s.a.v.) gölgesini bütün insanlığa gönderdi. Sonra o, yerlere ve göklere, Ali b. Ebî Tâlib'i korumalarını teklif etti, fakat onlar reddettiler. Sonra o, aynı şeyi, bütün insanlara teklif etti ve Ömer b. el-Hattâb ve Ebû Bekir'e giderek, onlara Ali'nin düşmanlarından korunması işini üstlenmesini ve onu imametten men etmesini emretti. Ebu Bekir de öyle yaptı. İşte, *"Biz o emaneti göklere, yere ve dağlara arz ettik, onlar, onu yüklenmeye yanaşmadılar, ondan korktular da onu insan yükledi. O gerçekten çok zalim ve çok cahildir."*⁴⁵¹ ayetinin

⁴⁴⁴ Bağdâdî, *el-Fark*, s. 142; et-Tûsî, *İhtiyâru Ma'rifeti-Ricâl*, s. 103; eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 174; el-İsferâinî, *et-Tabsîr fî'd-din*, I, 123; Fahreddîn er-Râzî, *İ'tikadât*, s. 57

⁴⁴⁵ Bağdâdî, *el-Fark*, s. 143; en-Nevbahî, *Fıraku's-Şia*, s. 19

⁴⁴⁶ Bağdâdî, *el-Fark*, s. 142; el-Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, I, 15; el-İsferâinî, *et-Tabsîr fî'd-din*, I, 123; Bağdâdî, *Usûlu'd-Din*, s. 357

⁴⁴⁷ Bağdâdî, *el-Fark*, s. 143

⁴⁴⁸ Bağdâdî, *el-Fark*, s. 145

⁴⁴⁹ İbn Hacer, Askalânî, *Lisânu'l-Mîzân*, Beyrut, 1971, VI, 76

⁴⁵⁰ Bağdâdî, *el-Fark*, s. 145; el-İsferâinî, *et-Tabsîr fî'd-din*, I, 119; eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 177; Bağdâdî, *Usûlu'd-din*, s. 356

⁴⁵¹ Ahzâb, 33/72

te'vîli böyledir ve bu ayetle Ebû Bekir'in zulmünün ve cahilliğinin ortaya çıktığını iddia etmektedir. Yine el-Muğîre'nin iddiasına göre *"Tıpkı şeytanın durumuna benzer ki insana 'İnkâr et.' dedi, (insan) inkâr edince de: 'Ben senden uzağım' der"*⁴⁵² ayeti Hz. Ömer hakkında nazil olmuştur ve o bu şeytanın Hz. Ömer olduğunu iddia etmektedir.⁴⁵³

Abdulkâhir el-Bağdâdî, el-Muğîre'nin ve taraftarlarının yukarda ifade edilen görüşlerinden sonra İslam fırkalarından sayılamayacağını açık bir şekilde belirtmektedir.⁴⁵⁴

"Biz o emaneti göklere, yere ve dağlara arz ettik, onlar, onu yüklenmeye yanaşmadılar..." ayetinin gerçek tefsiri şöyledir:

Biz, farzları ve şer'î teklifleri göklere, yere ve oturmuş dağlara arz ettik, fakat onlar bu emaneti yüklenmeyi kabul etmediler, ağırlığından ve şiddetinden korktular. Bundan maksat, emanetin büyüklüğünü ve yükün ağırlığını tasvir etmektir. Ebussuûd şöyle der: Bu emanetin şânı o kadar yücedir ki, kuvvet ve sağlamlıkta darb-ı mesel olan o büyük cisimler, emaneti gözetecek şuur ve idrake sahip olsalar ve bununla mükellef kılınsalardı, kabul etmezler ve bundan kaçınırlardı.⁴⁵⁵

"Tıpkı şeytanın durumuna benzer ki insana 'İnkâr et.' dedi, (insan) inkâr edince de: 'Ben senden uzağım' der" ayeti zillate düşen Benî Nadîr Yahûdîlerinin durumunu anlatmak üzere nâzil olmuştur. Allah-ü Teâlâ, Benî Nadîr Yahûdîlerini aldatıp sonra onları yardımsız bırakan münafıkları, insanoğlunu aldatıp sonra ondan uzaklaşan şeytana benzetmektedir ki, burada şeytan ve insandan maksat, bunların cinsidir.⁴⁵⁶

C. Meymûniyye

Bunlar Havâric'in Acâride kolundan Meymûn b. İmrân veya Meymûn b. Hâlid isimli bir şahsa uyanlardır.⁴⁵⁷ Meymûn, irade, kader, istitâat konularında Acâride'ye muhalefet ederek bu üç hususta Mu'tezile'nin görüşlerini benimsemiş,⁴⁵⁸ böylece Havâric'in Kaderiyesi olmuşlardır. Bunlar hakkındaki darb-ı mesel şöyledir: *"Küfriyle birlikte kaderîdir."*⁴⁵⁹

Nikâhının haram olduğu ayetle sabit olan⁴⁶⁰ bazı yakın akrabasının nikâhının helâl olduğu iddiası ve Yûsuf Sûresi'nin Kur'an'dan oluşunu inkâr gibi haller Meymûniyye'nin küfrünü gerektiren haller olarak sıralanmıştır.⁴⁶¹ Meymûn, Hz. Ali,, Hz. Talha, Hz.

⁴⁵² Haşr, 59/16

⁴⁵³ Bağdâdî, *el- Fark*, s. 146; eş-Şehristânî, *el-Milel ve 'n-Nihal*, I, 177; el-Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, I, 8

⁴⁵⁴ Bağdâdî, *el- Fark*, s. 147

⁴⁵⁵ Ebu's-Suud, Mehmed b. Mustafa el- İmâdî, *İrşâd-ı Akl-ı Selim ila Mezâyâ Kitab'il-Kerim*, Daru't-Turâs, Beyrut, ts., VII, 118

⁴⁵⁶ es-Sâbûnî, Muhammed Ali, *Safvetü't-Tefâsîr*, Kahire, 1997, III, 335

⁴⁵⁷ Bağdâdî, *el- Fark*, s. 166; Öz, Mustafa, *"Acâride"*, DİA, I, 318

⁴⁵⁸ Bağdâdî, *el- Fark*, s. 166; el-Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, I, 93

⁴⁵⁹ Bağdâdî, *Usûlu'd-din*, s. 357

⁴⁶⁰ Nisâ, 4/23

⁴⁶¹ Bağdâdî, *el- Fark*, s. 167; Bağdâdî, *Usûlu'd-din*, s. 357; Ebû Saîd Neşvânî'l-Himyerî, *el-Hûru'l-Iyn*, I, 171; eş-Şehristânî, *el-Milel ve 'n-Nihal*, I, 129

Zübeyr, Hz. Âişe ve Hz. Osman'ı tekfir etme ve büyük günah işleyenleri kâfir sayma konularında Havâric'in takipçisi durumundadır.⁴⁶²

3.3 Ehl-i Sünnet ve Cemaat

Abdulkâhir el-Bağdâdî, Ehl-i Sünnet ve Cemaat'ı, ebedi kurtuluş için Rasûlullah'ın (s.a.v.) ve O'nun ashabının yolunu takip edenler şeklinde tanımlayıp, sekiz grup halinde tasnif etmiştir. O, Ehl-i Sünnet ve Cemaat'ın ikinci grubunun rey ve hadis ehlinden meydana geldiğini ve fakihlerin, kurrâ'ların, muhaddislerin, ehl-i hadis kelimcilerinin da bu mezhebe mensup olduklarını belirttikten sonra bunların itikatta ittifak halinde olduğunu söyler. Ona göre bu topluluğa İmam Mâlik bin Enes, İmam Şafî, Süfyân-ı Sevrî, Ebû Hanîfe, İbn Ebî Leylâ, İmam Ahmed bin Hanbel ve sapık fırka mensuplarının bid'atlarından uzak duran diğer fakihler de dâhildir. Onlar Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin imametini de kabul ederler ve “selef-i sâlih'ini” hayırla yâd ederler.⁴⁶³ Nitekim Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali, daha hayattayken Rasûlullah (s.a.v.) tarafından cennetle müjdelenen “Aşere-i Mübeşşere” arasında sayılmışlardır. Söz konusu on kişiden biri olan Abdurrahman b. Avf'ın rivayet ettiği hadiste Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmaktadır: “Ebû Bekir cennetliktir, Ömer cennetliktir, Osman cennetliktir, Ali cennetliktir, Talha cennetliktir, Zübeyr cennetliktir, Abdurrahman b. Avf cennetliktir, Sa'd b. Ebî Vakkâs cennetliktir, Said b. Zeyd cennetliktir, Ebû b. el-Cerrâh cennetliktir.”⁴⁶⁴

İmam-ı Âzam Ebû Hanîfe “Allah Rasûlü'nün Ashâbını ancak hayırla yâd ederiz” diyerek Ehl-i Sünnet'in sahâbe hususundaki tavrına dikkat çekmiş, daha sonra “Rasûlullah (s.a.s) sonra insanların en faziletlisi Ebû Bekir es Siddîk (r.a.), sonra Ömer b. Hattâb (r.a.), sonra Osman b. Affan (r.a.), sonra Ali b. Ebû Tâlib(r.a.)'dır.” diyerek onların faziletine işaret etmiştir.⁴⁶⁵

İmam Şafî'nin, şu ifadeleri dört halife ve diğer sahâbe ile ilgili bakış açısını göstermesi bakımından önem arz etmektedir:

İnsanlar Hz. Ebu Bekir'in hilafeti üzere birleşmişlerdir, sahabe ve tabiünden hiçbir kimse Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer'in faziletinde ihtilaf etmemiştir. Her ikisini de bütün sahabenin önüne almışlardır. İhtilaf Hz. Ali ve Hz. Osman hakkında ortaya çıkmıştır. Bir kısmı Hz. Ali'yi Hz. Osman'ın önüne geçiriyor, bir kısmı da Hz. Osman'ı Hz. Ali'nin önüne geçirmiştir. Netice itibarıyla, biz Rasûlullah'ın (s.a.s) Ashâbından hiç birisini yaptıklarından dolayı hatalı bulmayız.⁴⁶⁶

İmam Şafî, Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ali ile ilgili görüşlerini şiir diliyle de ifade etmiştir:

Ali'yi övsek Râfiziyizdir cahillerin nezdinde

Ebû Bekir'in faziletlerini zikredecek olsak

Ehl-i Beyt'e düşmanlık ediyor derler.

⁴⁶² Bağdâdî, *el-Fark*, s. 167

⁴⁶³ Bağdâdî, *el-Fark*, s. 21-188

⁴⁶⁴ Tirmizî, “Menâkıb”, 26; Ahmed b. Hanbel, “Müsned”, 1

⁴⁶⁵ Aliyyü'l-Kârî, *Şerhu'l-Fıkhı'l-Ekber*, s. 59-61

⁴⁶⁶ Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin b. Ali, *Menâkıbu's-Şâfi*, Daru't-Turâs, Kahire, 1970, I, 434

Her ikisini de seveceğim ömrüm oldukça

Toprağın altına girene kadar.⁴⁶⁷

İmam Şafî, şiirinde dört halifeyi birbirinden ayıran veya birbirine muhalif gösteren görüşlerin yanlışlığını böyle ortaya koyarken, onların faziletini ve onlara dil uzatanların halini de şöyle ifade etmiştir:

Ebû Bekir Rabbinin halifesidir

Ebû Hafs da (Hz. Ömer) hayır üzere titizdir.

Rabbim şahid olsun ki Osman faziletlidir

Ali'nin fazileti ise daha hususidir.

Onlar imamlardır ümmetin; izlerinde yürünür.

Kıymetlerini bilmeyip onları kınamaya kalkanlar

Allah'ın gazabıyla yüz üstü sürünür.⁴⁶⁸

Ehl-i Sünnet'e göre, fazileti ve üstün meziyetleri, hem Kur'an âyetleri hem de Rasûlullah'ın (s.a.v.) hadisleri ile ortaya konulmuş Sahâbenin herhangi bir konuda görüş birliğine varması en kuvvetli icmâdır. Sahâbe, derece bakımından ayrıma tâbi tutulsa da sahâbî olmak yönünden hepsi eşit görülmüştür. Ebû'l-Hasen el-Eşarî, sahâbenin Hz. Ebû Bekir'e ittifak ile bîat ettiklerini, daha sonra Hz. Ebû Bekir'in Hz. Ömer'i tayininden sonra ittifak ettikleri gibi şûra sonrası Hz. Osman'ın seçilmesi konusunda da görüş birliğine vardıklarını belirtmiştir.⁴⁶⁹

Abdulkâhir el-Bağdâdî, Râfizîler, Hâricîler, Vâsiliyye, Sebeiyye, Bekriyye ve Dırâriyye'nin sahâbeye muvafık olamayacağını belirtmektedir. Çünkü onların Rasûlullah'ın hadis, siyer, tarih ile ilgili sahâbeden gelen pek çok rivayeti kabul etmediklerini netice olarak Râfizîler, Hâricîler, Vâsiliyye, Sebeiyye, Bekriyye ve Dırâriyye'nin sahâbeye yönelik bu tutumlarının kendileri açısından pek çok menfi durumu beraberinde getirmiş olduğunu belirtir. Abdulkâhir el-Bağdâdî, sahâbeden gelen hükümleri, hayatları hakkındaki rivayetleri ve onların şahitliklerini reddeden Hâricîler, Râfizîler, Kaderiyye ve Cehmiyye fırka mensupları arasında ne fıkıh ve hadis âlimi, ne edebiyat âlimi, ne siyer ve tarih râvisi, ne de tefsir âlimi bulunduğunu, ister genel ister ihtisas şeklinde olsun bu ilimlerin imamlarının sadece Ehl-i Sünnet ve Cemaat içinden çıktığına dikkat çekmektedir.⁴⁷⁰ Zira Ehl-i Sünnet ve Cemaat, şariat hükümlerinin Kur'an, sünnet ve sahâbe icmâsından çıkartılabileceğine inanmaktadır.⁴⁷¹ Diğer fırkalar ise sahâbeden gelen hükümleri ve hayatları hakkındaki rivayetleri reddettikleri, onları şahit olarak görmedikleri için onların sahâbe yolunda olduğu iddia edilemez.⁴⁷²

Öncelikle şu unutulmamalıdır ki yukarıda ismi zikredilen ilimlerin çoğunluğunun temel kaynağı Kur'an ve sünnettir. Yine unutulmamalıdır ki sahâbe, gerek Kur'an'ı Kerim'in

⁴⁶⁷ Beyhakî, *Menâkıbu's-Şâfi*, II, 70

⁴⁶⁸ Beyhakî, *Menâkıbu's-Şâfi*, I, 441-442

⁴⁶⁹ eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 103

⁴⁷⁰ Bağdâdî, *el-Fark*, s. 192

⁴⁷¹ Bağdâdî, *el-Fark*, s. 188-210

⁴⁷² Bağdâdî, *el-Fark*, s. 192

gerekse onu tebliğ ve ta'lim için gönderilen Rasûlullah'ın (s.a.v.) ilk muhatapları olma imtiyazına sahiptirler. Onlar, sahip oldukları ilimleri, doğrudan doğruya Kur'an-ı Kerim'den ve Rasûlullah'dan (s.a.v.) almışlardır. Onların sebab-i nüzûl ve vürûda şahit olmaları sayesinde ayetlerin hangi illet ve hikmetlere binaen indirildiği bilgisine bizzat vâkıf olmaları sebebiyle Şârinin maksadını daha iyi görmeleri, bir takım ihtimaller ortaya çıktığında ise meseleyi doğrudan Rasûlullah'dan (s.a.v.) sorabiliyor olmaları, onları bizden ayıran ve kendilerini ayrıcalıklı kılan önemli hususlardır. Sahâbeyi imtiyazlı kılan diğer en önemli meziyetleri ise, Arap diline tam vâkıf olmaları, dolayısıyla Kur'an'ı ve ondaki terkipleri daha iyi anlamaları ve haklarında inen veya kendilerine okunan ayetlere harfiyen teslimiyete sevk eden saf bir İslam fitratına sahip olmalarıdır.⁴⁷³

Netice itibariyle sahâbe, bu imtiyazlı konumları sayesinde Kur'an ve sünnetin sonraki nesillere aktarılmasında ve İslam kültür ve medeniyetinin oluşumunda büyük bir role sahip oldukları gibi bu kültür ve medeniyetin anlaşılması ve aktarılmasında zincirin ilk halkasını teşkil etmişlerdir. Bu durumda sahâbeye duyulan güvenin de önemi ortaya çıkmaktadır. Şayet sahâbeden gelen hükümler ve rivayetler reddedilir, onlara olan güven zedelenirse, sahâbe tarafından nakledilenler hakkında da bir şüphe uyanacaktır. Bu ise Kur'an'ın veya hadislerin reddedilmesi gibi önemli bir tehlikeyi beraberinde getirir ki böyle bir durumda İslam kültür ve medeniyetinin varlığından bahsetmek bile mümkün olmayacaktır.

Abdulkâhir el-Bağdâdî, Ehl-i Sünnet ve Cemaat'ın büyük çoğunluğunun dinin rükunlarında belirli esaslar üzerinde ittifak ettiklerini ve bu rükunların hepsinin hakikatini bilmenin reşid her akıllı kimseye vacip olduğunu belirtmiştir. Bağdâdî, Ehl-i Sünnet ve Cemaat'ın birleştiği bu esasları on dört maddede toplamış ve bunlara muhalefet edenlerin de dalalete düştüğünü ifade etmiştir.⁴⁷⁴

Bu rükunların on ikincisi hilâfet ve imâmet ile alakalı meselelerdir. Ehl-i Sünnet ve Cemaat, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin imametini de kabul etmişler ve Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer'in kendinden sonrakilerden daha faziletli olduğunu söylemişlerdir. Fakat Hz. Osman ve Hz. Ali'nin üstünlüğü hususunda ihtilaf etmişlerdir.⁴⁷⁵ El-Eş'arî, Hz. Osman'ın Hz. Ali'den daha üstün olduğunu belirtmiştir.⁴⁷⁶ Seyyid Şerîf Cürcânî, "*selef-i sâlih*"'i, Rasûlullah'tan (s.a.v.) sonra insanların en faziletlisinin Hz. Ebû Bekir es Sıddîk (r.a.), sonra Hz. Ömer b. Hattâb (r.a.), sonra Hz. Osman b. Affan (r.a.), sonra Hz. Ali b. Ebû Tâlib (r.a.) olarak sıraladığını rivayet etmektedir.⁴⁷⁷ Netice itibariyle Ehl-i Sünnet göre, Hulefâ-i Raşidîn'in arasındaki efdaliyyet sırası hilafetleri tertibine göredir. Fakat Hz. Ebû Bekir es Sıddîk (r.a.) ve Hz. Ömer b. Hattâb'ın (r.a.), üstünlükleri hususunda sahabe ve tabînin icması vardır.⁴⁷⁸

⁴⁷³ eş-Şâtibî, Ebû İshak İbrahim b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî, *el-Muvafakat fi Usûli's-Şeria*, thk. Ebu Ubeyde Meşhur bin Hasan, Dâru ibn Affân, Kahire, 1970, III, 338

⁴⁷⁴ Bağdâdî, *el-Fark*, s. 193

⁴⁷⁵ Bağdâdî, *el-Fark*, s. 213-214; Bağdâdî, *Usûlu'd-din*, s. 331; Beyhakî, *Menâkıbu's-Şâfi*, I, 434

⁴⁷⁶ el-Eş'arî, *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn*, I, 458; Bağdâdî, *Usûlu'd-din*, s. 331

⁴⁷⁷ Cürcânî, Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerîf, *Şerhu'l-Mevâkıf*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, ts., II, 477

⁴⁷⁸ es-Sabunî, Ebu Osman İsmail, *Akîdetu's-Selef ve Ashâbu'l-Hadîs*, Beyrut, 1970, s. 128

Ehl-i Sünnet Hz. Ali'nin hilâfetini kabul ettikleri gibi onun Cemel Vak'asında ve Sıffîn'de haklı olduğunu, ona karşı duranların ise hatalı olduğunu belirtmişlerdir. Ancak Hz. Talha, Hz. Zübeyr, Hz. Âişe ve onlarla birlikte hareket edenlerin veya Hz. Muaviye ve onunla birlikte hareket eden diğer Ashâbın, içtihatlarında isabet etmemekle birlikte, içtihatla hata yapanın da mükâfat alacağını dikkate alarak, ma'zur olduğunu belirtmişlerdir. Onlar bu hataları nedeniyle asla küfre ve fiska düşmedikleri gibi adaletli ve güvenilir oldukları bilinmeli ve haklarında sadece hayırlı şeyler söylenmelidir.⁴⁷⁹

Ehl-i Sünnet'in Sıffîn Vak'ası hakkında görüşü şöyledir: Hz. Ali ile Hz. Muaviye arasında yaşanan imamet meselesindeki mücadelede, Hz. Ali'nin haklı olduğu hususunda bir şüphe yoktur ve ümmet bu konuda ittifak halindedir.⁴⁸⁰ Hz. Muaviye ve taraftarları ise içtihatlarında hata etmişlerdir. Fakat onlar bu isyanları sebebiyle küfre düşmemişlerdir. Nitekim Rasûlullah (s.a.s), Hz. Ammar b. Yâsir'e: *"Seninle âsi bir topluluk savaşır, fakat onlar bu isyanları sebebiyle kâfir olmazlar"*⁴⁸¹ buyurmuş, Hz. Ali de *"Onlar bize isyan eden kardeşlerimizdir"* diyerek, onları İslam dairesinden çıkarmamıştır.⁴⁸²

Netice olarak Ehl-i Sünnet, Hz. Ali'ye muhalefet edenlerin hatalı olduklarını kabul etmekle birlikte, Rasûlullah'ın (s.a.v.) *"Ashabım aleyhinde bulunmayınız. Onları hedef seçmeyiniz. Kim onları severse bana olan muhabbeti dolayısıyla sever. Kim de buğz ederse bana olan buğzu sebebiyle onlardan nefret eder. Kim onlara eziyet ederse bana eziyet etmiş olur. Kim bana eziyet ederse Allah'a eziyet etmiş olur. O kendine eziyet edeni derhal cezalandırır."*⁴⁸³ ifadelerine ve sahâbe hakkında vârid olan diğer Ehadisi'n Nebeviyye'ye istinaden, Ashâb-ı Kirâm'ı kötülemekten ve onları çirkin vasıflarla anmaktan kesinlikle uzak durmuşlardır.⁴⁸⁴

Bağdâdî, Ehl-i Sünnet ve Cemaat'ın bu Ümmet'in selefleri hakkında hoşla gitmeyecek bir şey söylemek ve onlara dil uzatmaktan kesinlikle uzak durduğunu belirtmiştir. Ehl-i Sünnet âlimleri, Muhâcirûn ve Ensâr olmak üzere bütün sahâbe hakkında, Rasûlullah'ın (s.a.v.) eşleri, ashâbı, çocukları ve torunları ve Hulefâ-i Râşidîn hakkında, tâbiînin önderleri ve tâbiîne uyanlar (tebe-i tâbiîn) hakkında iyilik ve güzellikten başka bir şey söylemedikleri gibi onlardan herhangi birisine hiç kimsenin dil uzatmasına da izin vermemişlerdir. Abdulkâhir el-Bağdâdî, *"Onlardan sonra gelenler şöyle derler: Ey Rabbimiz, bizleri ve önceden iman ederek bizleri geçmiş olan kardeşlerimizi bağışla ve gönüllerimizde, iman etmiş olanlara karşı kin tutturma; Rabbimiz! Şüphesiz sen şefkatlisin, merhametlisin derler"*⁴⁸⁵ ayetini, sahâbenin ümmet nezdindeki üstünlüklerinin delili saymıştır.⁴⁸⁶

⁴⁷⁹ Bağdâdî, *el-Fark*, s. 214; Cüveynî, *Muğisu'l-halk fî tercihi'l-kavl'l-hak*, s. 9; Bâkîllânî, *et-Temhîd'l-Evâilî fî Telhîsî'd-Delâilî*, s. 552; Teftâzânî, *Şerhu'l-Akâid*, İstanbul, 2011, s. 180

⁴⁸⁰ Bağdâdî, *el-Fark*

⁴⁸¹ Bağdâdî, *Usûlu'd-din*, s. 315; Bağdâdî, *el-Fark*, s. 214

⁴⁸² el-Kâsânî, *Bedâiü's-sanâi*, I, 312

⁴⁸³ Ahmed bin Hanbel, *Müsned*, Beyrut, 1993, V, 57

⁴⁸⁴ Cürcânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, II, 477

⁴⁸⁵ Haşr, 59/10

⁴⁸⁶ Bağdâdî, *el-Fark*, s. 221- 222

Nitekim “Kendilerine ilim verilenler, sana Rabbinden indirilenin hak olduğunu, güçlü ve hamde layık olanın yolunu gösterdiğini bilirler”⁴⁸⁷ ayetinde “kendilerine ilim verilenler” şeklinde övülen topluluğun, Abdullah b. Selam (r.a.) gibi Müslümanlar ve Rasûlullah’ın (s.a.v.) diğer sahâbileri olduğu belirtilmiştir.⁴⁸⁸ Yine “Muhammed Allah’ın elçisidir. Onun yanında bulunanlar da kâfirlere karşı çetin, kendi aralarında merhametlidirler. Onları rûkûa varırken secde ederken görürsün. Allah’tan lütuf ve rıza isterler.”⁴⁸⁹ ayeti de, sahâbenin, dinde tartışmasız bir otorite olduğunun delili kabul edilmiştir.⁴⁹⁰ Netice olarak “Muhacirlerle Ensar’dan ilkler ve iyi amellerle onlara güzelliğe tâbî olanlar var ya, işte Allah onlardan razı oldu, onlar da Allah’tan razı oldular.”⁴⁹¹ ayetine istinaden onlara itaat etmek vaciptir.⁴⁹²

Ashâb-ı Kirâm’ın bazı ameli meselelerde ihtilaf ettikleri vaki olmuştur. Ömer b. Abdülaziz’in: “Rasûlullah’ın (s.a.v.) ahabının ihtilaf etmemiş olmalarını istemezdim. Eğer onlar bir tek görüş üzerinde birleşmiş olsalardı insanlar zor durumda kalırlardı. Çünkü sahâbîler kendilerine uyulan imamlardır. Bir kimse onlardan herhangi birinin sözünü alırsa, o söz o kişi için sünnet gibidir.”⁴⁹³ ifadesi, sahâbenin fer’î meselelerdeki ihtilaflarının bile rahmet olarak telakki edildiğini göstermektedir. Ashâb-ı Kirâm’ın, bazen mevcut bir nassa vakıf olamamaktan da ihtilaf ettikleri vaki olmuştur, fakat nassın kendilerine bildirilmesiyle ihtilaf hemen ortadan kalkmıştır. Nitekim Rasûlullah’ın (s.a.v.) vefatından sonra, onlardan bir kısmı onun ölmediğini, Allah Teâlâ’nın Hz. İsa gibi O’nu da katına yükselttiğini ileri sürdüklerinde Hz. Ebû Bekir onlara, “Şüphesiz sen öleceksin ve şüphesiz onlar da öleceklerdir”⁴⁹⁴ ayetini okuyup,, “Kim Muhammed’e ibadet ediyorsa bilsin ki O ölmüştür. Kim de Muhammed’in Rabbine ibadet ediyorsa şüphesiz bilsin ki O diridir ve asla ölmeyecektir.” şeklinde onlara hitap edince ihtilaf ortadan kalktı ve istinasız hepsi onun ölümünü kabul ettiler. Yine Rasûlullah’ın (s.a.v.) defnedileceği yer hakkında ihtilafa düştüklerinde, Hz. Ebû Bekir onlara “Peygamberler öldükleri yere defnedilirler” hadisini rivayet edince ayrılık sona erdi ve Peygamber Efendimiz Medine’deki odasına defnedildi. Sahâbe döneminin sonlarına doğru ihtilaflar itikâdî alana doğru genişlemiş ve kader, istitâat gibi kavramlar üzerinden yapılan tartışmalar pek çok fırkanın ortaya çıkmasına neden olmuştur.⁴⁹⁵

Böyle bir dönemde yaşayan İmâm-ı Âzam, selefin usûlüne riayet ederek müteşâhîh lafızlarla alakalı olarak; “Kur’an’da zikredildiği şekilde Allah’ın el, yüz ve nefis gibi sıfatları vardır. Ancak, bu sıfatların keyfiyeti bizce meçhuldür. O’nun eli kudretidir veya nimetidir denilemez” demiş ve selefin takip ettiği yolun en sağlam ve güvenilir bir yol olduğuna dikkat çekmiştir.⁴⁹⁶ Ancak bu yolun, Müslümanların inançlarına bir saldırı

⁴⁸⁷ Sebe, 34/6

⁴⁸⁸ et-Taberî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî, *Tefsîru’l-Taberî*, Daru’l-hırc littahea, Beyrut, 2011, XIX, 213

⁴⁸⁹ Fetih, 48/29

⁴⁹⁰ Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, VII, 163

⁴⁹¹ Tevbe, 9/100

⁴⁹² es-Semerkandî, *el-Mü’tehad li-i’tikâdi ehl’i-İslâm*, s. 45

⁴⁹³ Ebu Zehra, *Mezhepler Tarihi*, s. 21

⁴⁹⁴ Zümer, 39/30

⁴⁹⁵ Bağdâdî, *el-Fark*, s. 14-20

⁴⁹⁶ İmâm-ı Âzam, Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü’l-Ekber*, Mektebetü’l-Furkan, İstanbul, 1992, s. 2

olmadığı sahâbe dönemi için geçerli olduğunu, artık devrin değiştiğini ve itikâdî meselelerde Müslümanları şüpheyeye düşürmek ve onları saptırmak isteyenlerin çoğaldığını, dolayısıyla inanç esaslarının sorgulamadan kabul edilmesi şeklinde özetleyebileceğimiz selevin teslimiyetçi yaklaşımının, inançların muhafazası ve insanlara anlatılmasında yetersiz olduğuna dikkat çekmiştir.⁴⁹⁷

İmâm-ı Âzam,

İtikâdî meselelere asla girme, çünkü sahâbîler bu konulara girmediler, onlar için kâfi olan şey senin için de kâfi değil midir?” diye soran kimseye “bizim şartlarımız onların şartları ile aynı değildir. Rasûlullah’ın (s.a.s) Ashâbının durumu, kendileriyle savaştı olmayan, silah taşımaya ihtiyaç duymayan bir topluluğun durumu gibidir. Ancak biz, bizimle savaştı ve kanımızı helâl sayanlarla karşı karşıyayız. Öyle ki kişi, insanların ihtilaf ettikleri konuda dilini muhafaza etse bile, işittiği hususlarda kalbindeki hisleri men etmesi mümkün değildir.”⁴⁹⁸

diyerek itikâdî meselelerin aklî bir takım usûl ve esaslarla desteklenerek yeniden ele alınmasını önemine dikkat çekmiştir. Böylece aklî bir takım yöntemlerle Müslümanları selevin yolundan ayıranlarla aynı dilden ve kendi silahlarıyla mücadele ederek Kaderiyye’ye cevap vermesi, İmâm-ı Âzam’ın selev metodundan Kelam metoduna geçişin temsilcisi kabul edilmesine neden olmuştur. Bu itibarla kendisi, Ehl-i Sünnet kelâmının teşekkül etmesinde İbn Küllâb el-Basrî, Hâris el-Muhâsibî öncülük etmekle birlikte, Ehl-i Sünnet kelâmının oluşmasının ilk önderi İmâm-ı Âzam olmuştur.⁴⁹⁹ Nitekim Abdulkâhir el-Bağdâdî, fukahâ ve mezhep imamlarının ilk mütekellimleri olarak İmâm-ı Âzam’ı ve İmâm-ı Şâfiî’i zikreder. Gerek sahâbe döneminde gerekse tâbiûn döneminde ve onlardan sonraki dönemlerde gelen fıkıh âlimlerinin yeryüzünü ilimle doldurduğunu belirten Bağdâdî, söz konusu âlimlerin Sünnet Ehli’ne yardımcı olma hususunda, çölde yol göstermek üzere yakılan ateşlerden daha göz kamaştırıcı olduğuna dikkat çekmektedir.⁵⁰⁰

Abdulkâhir el-Bağdâdî, “*Selef-i Sâlih*” konusunu müstakil bir başlık halinde ele alarak seleve vermiş olduğu önemi ortaya koymuştur. “*Selef*” kelimesi, lügat bakımından, “*önce gelenler, evvelkiler ve görüşleri kendinden sonra taklit edilen kimse*” manasına gelmektedir.⁵⁰¹

“*Selef*” geçmiş insanlar veya fazilet ve ilim yönünden önce gelip geçenler demektir ki, sahâbe, tâbiûn ve tebe-i tâbiûn nesli için kullanılmaktadır. “*Selef*” kelimesinin, sahâbe ve tâbiûn neslini ifade ettiğinin delili Rasûlullah’dan (s.a.s) farklı lafızlarda rivayet olunan şu hadistir: “*Ümmetimin en hayırlısı benim asrımdakilerdir. Sonra bunları takip edenler, sonra da bunları tâkiben gelenlerdir*”⁵⁰² “*Selef*”, kısaca “*Sahâbe ve tâbiûn mezhebinde bulunan fakih ve muhaddislerin yolu*” şeklinde tarif edilmektedir.⁵⁰³

⁴⁹⁷ Gümüsoğlu, *İslam Mezhepleri Tarihi*, s. 122-123

⁴⁹⁸ İmâm-ı Âzam, Ebû Hanîfe, *el-Âlim ve'l-müteallim*, İstanbul 1992, s.14

⁴⁹⁹ Bağdâdî, *el-Fark*, s. 219-223; Bağdâdî, *Usûlu'd-din*, s. 334

⁵⁰⁰ Bağdâdî, *el-Fark*, s. 224

⁵⁰¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, IX, 158

⁵⁰² Buhari, “*Fezailü's-Sahâbe*”, 62

⁵⁰³ Gazalî, Ebu Hamid Muhammed bin Muhammed, *İlcâmü'l-Avâm an İlmi'l-Kelâm*, Beyrut, 1994, s. 42; Teftâzânî, *Şerhu'l-Akâid*, İstanbul, 2011, s. 178

Selef-i Salihîn'in temel özelliği, İslâmî meseleleri öğrendikleri şekilde kabul edip, konunun detaylarına girmeden teslimiyet göstermek, özellikle itikâdî meselelerde tafsilâta girişmemek ve müteşabih lafızlarda tevile kalkışmamaktır. Onlar, İslam itikâdını her türlü bidatten koruyarak, sonraki nesillere aktarılmasında büyük vazife ifa etmişler ve tüm Müslümanların sevgi ve hürmetini kazanmışlardır.⁵⁰⁴

“*Selef*” bir mezhep veya bir fırka olmayıp, belli bir asırda yaşayan, itikâdî meselelerde kendine has belli yöntem ve düşünce yapısına sahip olan âlimlere verilen bir isimdir. Dolayısıyla “*Selef*”, bir mezhep olmaktan ziyade, ilk üç asırda yaşayan âlimlerin bidatlardan uzak durma niyetiyle itikâdî meselelerde esas aldıkları bir yaklaşım tarzının adıdır.⁵⁰⁵ Onlara bu ismin verilmesinin nedeni, bu âlimlerin sadece aynı asırda yaşamış olmaları değil, “sünnet” olarak nakledilen bütün esaslara karşı tam teslimiyetçi olmaları ve nasları tevil etme konusunda göstermiş oldukları tutumdur.⁵⁰⁶

İmam-ı Mâlik'e, “*istivâ*” kelimesinin manası sorulduğunda verdiği cevap Selef'in akâid meselelerindeki tavırlarını özetlemektedir. O, istivâyı soran bir kimseye hitaben: “*İstiva (manası itibariyle) bellidir, keyfiyeti ise meçhuldür. Bu tür soruları sormak bidattir.*” diyerek, bu tür meselelerin keyfiyetini bilmekle yükümlü olmadıklarını ve bunun imanın şartlarından ve rükunlarından da olmadığını ifade etmiştir. Ahmed b. Hanbel, Ebu'l-Hasan el-Eş'arî, Süfyân-ı Sevrî gibi pek çok âlim de bu konuda İmam-ı Mâlik'le aynı görüşe sahiptirler.⁵⁰⁷

Selefin ilk kuşağı olan sahâbe konusunda dikkat edilmesi gereken en önemli husus, onlara itaat etmenin, “*Muhacirlerle Ensar'dan ilkler ve iyi amellerle onlara güzellikle tâbî olanlar var ya, işte Allah onlardan razı oldu, onlar da Allah'tan razı oldular.*”⁵⁰⁸ ayetine istinaden vacip olmasıdır.⁵⁰⁹ Zira onlar Rasûlullah'a (s.a.v.) yakın olan nesil olmakla, dinin kaynağına da yakın olmuşlar ve bu yakınlık sebebiyle dinî ilimlere ve onların yorumlarına diğer insanlardan daha yakın olmuşlardır.⁵¹⁰

“*Muhammed Allah'ın elçisidir. Onun yanında bulunanlar da kâfirlere karşı çetin, kendi aralarında merhametlidirler. Onları rûkûa varırken secde ederken görürsün. Allah'tan lütuf ve rıza isterler.*”⁵¹¹ ayeti, Rasûlullah'ın (s.a.v.) feyz-i ahlâkî ve tâ'limü terbiyesi ile ruhen ve cismen şekillendirdiği sahâbenin, dinde tartışmaz bir otorite olduğunun delilidir.⁵¹² Sahâbeden sonra tâbîîn ve tebe-i tâbîîn dinde otorite kabul edilmiştir.

Ebu Said el-Hudrî'nin naklettiği şu rivayetle, sahâbe yanında tâbîîn ve tebe-i tâbîîn'in fazileti ve bu üç tabakanın yüzü suyu hürmetine Allah'ın Müslümanlara fetih ve zafer müyesser edeceği bildirilmiş ve öyle de gerçekleşmiştir. “İnsanlar üzerine bir zaman gelir ki, o zamanda insanlardan bir cemaat gaza eder; onlara denir ki; “*İçinizde Nebi'yi gören*

⁵⁰⁴ Gümüşoğlu, *İslam Mezhepleri Tarihi*, s. 388

⁵⁰⁵ el-Bûtî, Muhammed Said Ramazan, *es-Selefiyye*, Şam, 1988, s. 9

⁵⁰⁶ Bağdâdî, *el-Fark*, s. 188

⁵⁰⁷ El-Âmidî, Seyfüddîn, *el-İmâmetü min Ebkâri'l-efkâr fî usûlid-dîn*, Beyrut, 1992, I, 461; eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 104

⁵⁰⁸ Tevbe, 9/100

⁵⁰⁹ es-Semerkandî, Muhammed b. Eşref el-Hüseyn, *el-Mü'tehad li-i'tikâdi ehl'i-İslâm*, Ankara, 2011, s. 45

⁵¹⁰ El-Bûtî, *es-Selefiyye*, s. 11

⁵¹¹ Fetih, 48/29

⁵¹² Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, VII, 163

var mıdır?” “Evet, var” diye cevap verilir. Böylece (ordu içindeki sahâbîye hürmeten zafer kapısı) onlara açılır. Sonra insanlar üzerine bir zaman daha gelir, yine gazaya çıkan cemaate; “İçinizde Rasûlüllah’ın (s.a.v.) Ashâbını gören kişi var mıdır?” diye sorulur, onlar da; “evet var” diye cevap verirler ve böylece onlara da fetih zafer müyesser olur. Sonra insanlar üzerine bir zaman daha gelir, “içinizde Rasûlüllah’ın (s.a.v.) Ashabını gören tâbîüne erişen kişi var mıdır?” diye sorulur. Bu defa da “evet var” denilir. Yine zafer müyesser olur.”⁵¹³

Abdulkâhir el-Bağdâdî, “Onlardan sonra gelenler şöyle derler: *Ey Rabbimiz, bizleri ve önceden iman ederek bizleri geçmiş olan kardeşlerimizi bağışla ve gönüllerimizde, iman etmiş olanlara karşı kin tutturma; Rabbimiz! Şüphesiz sen şefkatlisin, merhametlisin derler*” ⁵¹⁴ ayetini, sahâbeye uyan ileri gelen tâbîünün son nefeslerinde iman üzere öldüklerinin ve onların ümmet nezdindeki üstünlüklerinin delili olarak kabul etmiştir.⁵¹⁵

⁵¹³ Buhari, “Fezailü’s-Sahâbe”, 1

⁵¹⁴ Haşr, 59/10

⁵¹⁵ Bağdâdî, el-Fark, s. 221

SONUÇ

Abdulkâhir el-Bağdâdî, yaşadığı döneme damgasını vurduğu kadar kendinden sonraki dönemler için de tesiri devam eden, özellikle Ehl-i Sünnet söz konusu olduğunda kendisine muhakkak atıf yapılan önemli bir âlimdir. O, fıkhıta Şâfiî, itikatta ise Eş'arî kolunun meşhur kelimcilerindandır. Bağdâdî, Kelam, Fıkıh, Fıkıh Usûlü, Feraiz, Hadis, Tasavvuf gibi dini ilimler yanında; Matematik, Aritmetik, Edebiyat gibi dünyevi ilimler sahasında da hocalık yapabilecek kadar kendisini yetiştirmiş, bu sahalarda eserleri bulunan âlim bir zattır. Bağdâdî'nin gerek dini gerek pozitif ilimlerde bu derece temayüz etmiş olması onun yaşadığı dönemin ilmî seviyesine de ışık tutmaktadır. Abdulkâhir el-Bağdâdî'nin Mezhepler Tarihi alanında yazmış olduğu *el-Fark Beyne'l-Fırak* ve kelam alanında yazmış olduğu *Usulü'd-din* isimli eserlerinin, kendisinden sonra bu alanda çalışma yapan pek çok âlim üzerinde önemli etkiler bıraktığını söyleyebiliriz. Biz bu çalışmayı yaparken Bağdâdî'nin bu iki eserini de dikkate aldık.

Abdulkâhir el-Bağdâdî'nin yaşadığı dönem olan dördüncü yüzyılın sonları ile beşinci yüzyılın başları, siyasi ve itikâdî mezheplerin teşekkül ettiği ve her fırkanın ilkelerinin ve tavırlarının netleşip Ehl-i Sünnet'in görüşleriyle kıyaslandığı, bir takım tetkik ve tenkitlere tâbi tutulduğu kritik bir dönemdir. Dolayısıyla Mezhepler Tarihi ve Ehl-i Sünnet'in görüşleri bağlamında, Bağdâdî'nin *el-Fark Beyne'l-Fırak* isimli eserinin ne kadar mühim bir yere sahip olduğu ortaya çıkmaktadır. *el-Fark Beyne'l-Fırak*, Ehl-i Sünnet'in kurtuluşunun, sınıflarının, akaide dair temel esasların açık bir üslup ve sistemli bir şekilde açıklandığı yüzyıllar boyu Sünnî Müslümanlar için Mezhepler Tarihi alanında kaynak bir eser olmuştur.

İslam Mezhepler Tarihi alanında asırlar boyu en temel kaynaklardan biri olan *el-Fark Beyne'l-Fırak*'ın mezhep tasnifinde yetmiş üç fırka hadisi merkezî bir öneme sahiptir. Abdulkâhir el-Bağdâdî'nin bu eseri yazma gayesi, kurtuluşa eren fırkanın "*Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat*" olduğunu ispat etmektir. O, Ehl-i Sünnet'i tanımlamak ve sınırlarını çizmek gibi önemli bir çalışmayı kendine vazife edinmiş ve bu konuda başarılı da olmuştur. Nitekim *el-Fark Beyne'l-Fırak* isimli eserinde, Ehl-i Sünnet ve Cemaat'ın sınıfları hakkında kendine has bir üslûpla yaptığı tasnif, kendinden sonraki bütün Ehl-i Sünnet camianın akidesini temsil eder hale gelmiştir.

Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat'ın kolundan biri olan Eş'arîlik İmam Eş'arî'den sonra gelen ve onu takip eden âlimler tarafından sistemleştirilmiş ve mezhebin teşekkülü sağlanmıştır. Abdulkâhir el-Bağdâdî'nin Eş'arîliğin sistemleştirilmesi ve toplum tarafından benimsenip günümüze kadar devam ettirilmesinde önemli bir yeri vardır.

Ashâbın fazileti ve önemi müteaddit ayetlerle beyan edilmiş ve Ensar ve Muhâcir hususî olarak da methedilmiştir. Rasûlüllah (s.a.v.) de yine müteaddit defalar Ashâbının fazileti üzerinde durmuştur. Ashâb-ı Kirâm, İslam âleminde ortaya çıkan bir takım itikâdî sapmalara karşı hakikati savunan, saf ve sahih olan İslam itikadını ortaya koyan ilk topluluk olmuştur. Bu itibarla Bağdâdî, Rasûlüllah'ın (s.a.v.) yolunda gitmenin yolunun sahâbenin hükümlerine uymak ve onların hayatlarıyla alakalı sahih rivayetlere göre amel etmekle mümkün olduğunu belirtmektedir. Selef ve Ehl-i Sünnet âlimleri sahâbeyi hürmetle anıp onlara saygıyla yaklaşırken hicri III. asrın ilk yarısından itibaren Şia,

Mutezile ve Cehmiyye gibi fırkalar ve mensupları bu konuda çeşitli iddialar ortaya atmışlardır. Bazı sahâbîlerin dinden çıktığı ve bir kısmının da fâsık olduğu bu iddiaların başında gelmektedir. Sahâbeyi töhmet altında bırakan bu ve benzeri delili bulunmayan asılsız iddia ve ithamlara karşı Ehl-i Sünnet âlimleri tarafından muhtelif eserler telif edilmiştir *el-Fark Beyne'l-Fırak* bu noktada mühim bir yere sahiptir. Abdulkâhir el-Bağdâdî'nin Ehl-i Sünnet ve Cemaat'ın tarifinde, sahâbeye merkezi bir yer vererek, Rasûlullah'ın (s.a.v.) ve O'nun ashabının yolunu takip edenler şeklinde tanımlaması dikkat çekicidir. Bu tanım, yetmiş üç fırka hadisinde Rasûlullah'ın (s.a.v.) "*Fırka-i Nâciye*"yi açıklarken "*Benim ve ashâbımın yolunda olanlardır*" temeline dayanmaktadır. Nitekim Abdulkâhir el-Bağdâdî, Ehl-i Sünnet ve Cemaat'ın bu Ümmet'in selefleri hakkında özellikle selefın ilk halkası olan sahâbe hakkında hoşla gitmeyecek bir şey söylemek ve onlara dil uzatmaktan kesinlikle uzak durduğunu belirtmiştir. Bağdâdî, Ehl-i Sünnet âlimlerinin başta Muhâcirûn ve Ensâr olmak üzere bütün sahâbe hakkında, Rasûlullah'ın (s.a.v.) eşleri, ashabı, çocukları ve torunları ve Hulefâ-i Râşidîn hakkında, iyilik ve güzellikten başka bir şey söylemedikleri gibi onlardan herhangi birisine hiç kimsenin dil uzatmasına da izin vermediklerini belirtmiştir.

Genel olarak bakıldığında Bağdâdî'nin, sahâbeye, hususiyle Hulefâ-i Râşidîn'e hürmet prensibine ters düştüğü için İmâmiyye'yi; Hz. Ali ve Hz. Âişe başta olmak üzere iki hakemi ve onların hükümlerine râzı olan tüm sahâbeyi ve Cemel Ehl-i'ni tekfir ettikleri için Hâricîleri; Hz. İbn Abbas, Hz. Ammar b. Yâsir ve Ebû Eyyûb el-Ensârî gibi Hz. Ali'ye uyanlar ile diğer gruptan olan, Hz. Âişe, Hz. Talha, Hz. Hz. Zübeyr gibi kişilerin fiska düşebileceğini caiz görmekle Mu'tezile'yi ve İslam Ümmetinden çıkmış olmalarına rağmen İslam'a nispet edilen diğer fırkaları Ehl-i Sünnet ve Cemaat'ın dışında bıraktığı görülmektedir.

Netice olarak kendilerinden önce gelip geçmiş din kardeşleri hususiyle Rasûlullah'ın (s.a.v.) sevgili arkadaşları olan Ashâb-ı Kiramı hayırla yâd etmek, onları hayırla yâd etmek, onlar hakkında suizanda bulunmamak ve onlar hakkında ulu orta konuşmamak, onları Hz. Allah'ın vasıfladığı şekilde kabul etmek dinî bir vecibe olarak karşımıza çıkmaktadır. Ashâb-ı Kiram'a karşı edebe uymayan bir davranış "*Onlardan sonra gelenler şöyle derler: Ey Rabbimiz, bizleri ve önceden iman ederek bizleri geçmiş olan kardeşlerimizi bağışla ve gönüllerimizde, iman etmiş olanlara karşı kin tutturma*" (Haşr, 59/10) ayetine de uygun düşmemektedir.

KAYNAKLAR

Ahmed bin Hanbel, *Müsned*, Beyrut, 1993

Ahmed Cevdet Paşa, *Kıyas-ı Enbiya*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara, 1985

Akgün, Hüseyin, *Sahâbe Coğrafyası*, Gece Kitaplığı, Ankara, 2015

Akoğlu, Muharrem, *Büveyhilerin Mezhebi Eğilimleri/Politikaları Üzerine*, *Bilimname*, XVII, 2009/2

Aliyyü'l-Kârî, *Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber*, Beyrut, 1984

Aydın, Ömer, *Ehl-i Sünnet Akâidi*, İşaret Yay., İstanbul, 2016

El-Âmidî, Seyfüddîn, *el-İmâmetü min Ebkâri'l-efkâr fî usûlid-dîn*, Beyrut, 1992

Aruçi, Muhammed, “*Usulu'd-din*”, *DİA*, İstanbul, 2012, XLII, 217

Aydınlı, Osman, “İlk Mu'tezile'nin Özgür İrade Söylemi: Amr b. Ubeyd ve Kader Anlayışı”, *Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2002/2

Ayverdi, Samiha, *Türk Tarihinde Osmanlı Asırları*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul, 1999

Ayyâşî, Muhammed b. Mes'ûd, *Tefsîr*, Beyrut, 1991, II

Babanzâde Ahmed Nâim Efendi-Kâmil Mîras, *Sahih-i Buhari Tecrid-i Sarih Tercemesi*, Ankara, 1976

Bağdâdî, Ebu Bekr Ahmed b. Ali b. Sabit b. Ahmed el-Hatib, *el-Kifaye fî ilmi'r-rivaye*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Medine, ts.

Bağdâdî, Ebu Mansur Abdulkâhir b. Tahir et-Temimi, *el-Fark beyne'l-fırak*, Dâru'l-İbn-Hazm, Beyrut, 2005

-----, *Usulu'd-Din*, thk. Ahmed Şemseddin, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2002

el-Bağdâdî, İsmail b. Muhammed Emin, *Hediyyetu'l-Arifin Esmâi'l-Müellifin ve Asari'l-Musannifin*, Dâru-Ahyâu't-Tur'asi'l-Arabiyyi, Beyrut, 1951

Bâkıllânî, Kâdı Ebû Bekir Muhammed b. et-Tayyib, *et-Temhîd'l-Evâili fî Telhîsî'd-Delâili*, nşr. İmâdüddîn Amed Haydar, Beyrut, 1987

el-Bedevî, Abdurrahmân, *Mezâhibü'l-İslâmiyyîn*, Daru'l-İlm li'l-Melayin, Beyrut, 1997

Benli, Yusuf, “Şii-Sünni İlişkileri Çerçevesinde Irak'ta Sadr Ailesi”, Ortadoğu'nun Geleceği Açısından Şii-Sünni İlişkileri Sempozyumu, Çorum, 2013, s. 285-312

Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin b. Ali, *Menâkıbu's-Şâfiî*, Daru't-Turâs, Kahire, 1970

Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük İslam İlmihali*, Ankara, ts.

Brockelmann Carl, *Geschichte der Arabischen Litteratur*(GAL), Weimar, 1985

Buhari, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail, (1982). *Câmi'u's-Sahîh*, İstanbul, ts.

Bulut, Halil İbrahim, *İslam Mezhepleri Tarihi*, Ankara Okulları Yayınları, Ankara, 2015

-----, *Şeyh Müfid ve Şia'da Usuli Farklılaşma Süreci*, İzmir, 2005

el-Bûtî, Muhammed Said Ramazan, *es-Selefiyye*, Şam, 1988

Büyükkara, Mehmet Ali, “İslam Kaynaklı Mezheplerin Ortadoğu’daki Coğrafi Dağılımı ve tahmini Nüfusları”, Ortadoğu’nun Geleceği Açısından Şii-Sünni İlişkileri Sempozyumu, Çorum, 2013, s. 209-232

Canan, İbrahim, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, Akçağ Yay., Ankara, 1988

el-Cürcânî, Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerîf, *Et-Ta’rifat*, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, 1983

-----, *Şerhu’l-Mevâkıf*, Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, Beyrut, ts.

Cüveynî, İmâmü’l-Haremeyn, *Muğisu’l-halk fî tercihi’l-kavl’l-hak*, Kahire, 1934

Çağrıçı, Mustafa, “*Taassup*”, DİA, İstanbul, 2010, XXXIX, 285

Çelik, Mustafa, *Fıkhu’s-Sahabe*, Fütüvvet Yay., İstanbul, 2006

Dini Kavramlar Sözlüğü, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006

Davudoğlu, Ahmed, *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, İstanbul, 1983

Dalkılıç, Mehmet, “Hâricîlerin “İtidal” Arayışı ve Sufriyye”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İstanbul 2005, sy. 12

-----, “Abdülkerîm eş-Şehristânî’nin İslam Mezheplerini Tasnif Metod”, *İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, İstanbul, 2008, c. 3, sy. 1

Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah Abdirrahmân, *Sünen*, Beyrut, 2000

Dîneverî, Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvûd, *el-Ahbârü’t-tuvâl*, Dâru-Ahyâu’l-Kutub’l-Arabiyyi, Kahire, 1960

Doğan, Hüseyin, “*Abdulkâhir el-Bağdâdî’nin Tanrı-Âlem Anlayışı*”, *Usûl*, 18 (2012/2)

Ebu Bekir b. El-Arabî, *el-Avâsım mine’l-Kavâsım*, Daru’t-Turâs, Kahire, 1973

Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş’as; es-Sicistânî, *Sünen*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamid, Beyrut, ts

Ebu’s-Suud, Mehmed b. Mustafa el- İmâdî, *İrşâd-ı Akl-ı Selim ila Mezâyâ Kitab’il-Kerim*, Daru’t-Turâs, Beyrut, ts.

Efendioğlu, Mehmet, “*Sahâbe*” DİA, İstanbul, 2008, XXXV, 495

Erünsal, İsmail E, “*Kütüphane*”, DİA, İstanbul, 2003, XXVII, 13

el-Eş’arî, Ebu’l-Hasan Ali b. İsmail, *Makâlâtü’l-İslâmiyyîn*, thk. Helmut Ritter, Wiesbaden, 1980

Fığlalı, Ethem Ruhi, “*Abdulkâhir el-Bağdâdî*”, DİA, İstanbul, 1988, I, 245

-----, “*Abdurrahman b. Mülcem*” DİA, İstanbul, 1999, XX, 220

-----, *Günümüz İslam Mezhepleri*, İzmir İlahiyat Vakfı Yay., İzmir, 2008

-----, “Hâricîliğin Doğuşuna Tesir Eden Bazı Sebepler”, *AÜİFD*, 1975, XX, 219-247

-----, “*Hâricîler*”, DİA, XVI, 169

-----, *İbâdiyye’nin Doğuşu ve Görüşleri*, Ankara, 1983

-----, *Mezhepler Arasındaki Farklar (el-Fark beyne’l-Fırak Tercemesi)*, 2005, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., s. XXIV

el-Fîrûzâbâdî, Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed (Trc. Mütercim Âsım Efendi), *Kâmûsî'l-Muhît Tercümesi*, İstanbul, 2013

Gazalî, Ebu Hamid Muhammed bin Muhammed, *el-İktisâd fî'l-i'tikâd*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2004

-----, *el-Mustesfa min İlmi'l-usûl*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1993

-----, *İlcâmü'l-Avâm an İlmi'l-Kelâm*, Beyrut, 1994

Gölcük, Şerafettin, “Abdulkâhir Bağdâdî”, *İslâmi İlimler Fakültesi Dergisi*, Ankara, 1979, sy. 3

Gümüšoğlu, Hasan, *İslam Mezhepler Tarihi*, Kayıhan Yay., İstanbul, 2014

-----, *İslam'da İmamet ve Hilafet*, Kayıhan Yay., İstanbul, 2011

-----, *Fıkhî Mezhepler Tarihi*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2016

Güner, Ahmet, *İslam Medeniyetinde Bağdat Uluslararası Sempozyum*, İstanbul, 2008

el-Hakim, Ebu Abdullah Muhammed b. Abdullah en-Nişâbûrî, *Kitabu Marifeti'l-Ulumi'l-Hadis*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, thk. es-Seyyid Muazzam Hüseyin, Kahire, 1977

-----, *el-Müstedrek alâ's-Sahîhayn*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1990

Hakyemez, Cemil, “Ehl-i Sünnet'in Şiilik Algısı ve Temel Etkenler” Ortadoğu'nun Geleceği Açısından Şii-Sünni İlişkileri Sempozyumu, Çorum, 2013, s. 105-118

Hansu, Hüseyin, “Mu'tezile'de Sahâbe Algısı”, Sakarya Üniversitesi Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi, 2013

el-Hayyât, Ebu'l-Huseyn Abdurrahîm b. Muhammed b. Osman, *Kitâbu'l intisâr ve'r-red alâ İbn Ravendî el-mulhid*, Dâru'l-Kabs, Beyrut, 1986

el-Hüseynî, Ebû Muhammed, *Evcezü'l-hitâb fî beyânî mevkîfi's-Şîa mine'l-ashâb*, 1993, II

İşık, Kemal, “Mu'tezile'nin İlk Kurucusu Vâsıl b. Ata ve Büyük Günah Meselesi”, *AÜİFD*, c. XXIV

İbrahim Mustafa, Hamid Abdulkâdir, Muhammed Neccar, *Mu'cemu'l-Vasît*, ts.

İbn Abdilber, Ebu Ömer Yusuf b. Abdullah, *el-İstîab fî ma'rifeti'l-ashâb*, thk. Ali Muhammed Becevî, Beyrut, 1992

İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'anı'l-Azim*, thk. Muhammed Hüseyin Şemseddin, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998

İbn Asakir, Ebu'l-Kasım Ali b. Hasan, *Tebyinu Kezibi'l-Müfteri fîma nüsibe ile'l-İmam Ebi'l-Hasenel-Eş'ari*, Beyrut, Daru'l Kutubil Arabî, Beyrut, 1978

-----, *Târîhu Dimeşk*, Şam, 1995

-----, *Lisânu'l-Mîzân*, Beyrut, 1971

İbnü'l-Esîr, İzzeddîn Ebi'l-Hasen Ali b. Ebi'l-Kasım eş-Şeybânî, *el-Kâmil fî't-Târih*, Beyrut, 1997

İbn Hacer, Askalânî, *el-İsâbe fî Temyîzi's-sahâbe*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1994

-----, *Tehzibü't-Tehzîb*, Beyrut, 1908

İbn Haldun, *Mukaddime*, çev. Zakir Kadiri Ugan, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul, 1996

- İbn Hallikân**, *Vefeyâtu'l-'ayân*, thk. İhsân Abbâs, Dâru's-Sadr, Beyrut, ts.
- İbn Hazm**, **Ebu Muhammed Ali**, *Kitâbu'l-Fasl fi'l-Mileli ve'l-Ehvâ ve'n-Nihâl*, thk. Muhammed İbrahim Nasr, Abdurrahman Umeyre, Beyrut, 1317
- İbn Mâce**, **Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî**, *es-Sünen*, thk. M. Fuad Abdalbâkî, Beyrut, 1975
- İbn Manzûr**, **Muhammed b. Mukrim**, *Lisânu'l-Arab*, thk. Abdullah Ali el-Kebir, Muhammed Ahmed Hasbullah, Hasim Muhammed es-Şazeli, Dâru's-Sadr, Beyrut, 1993
- İlhan**, **Avni**, “*Amr b. Ubeyd*”, *DİA*, İstanbul, 1991, III, 93-94
- İmâm-ı Âzam**, **Ebû Hanîfe**, *el-Fıkhu'l-Ekber*, Mektebetü'l-Furkan, İstanbul, 1992
- , *el-Âlim ve'l-müteallim*, İstanbul 1992
- İmâm-ı Rabbânî Ahmed Faruk Serhendî**, *Mektûbât*, Fazilet Neşriyat, İstanbul, ts.
- el-İsferâyînî**, **Ebü'l-Muzaffer Şehfûr b. Tâhir b. Muhammed**, “*et-Tebîr fi'd-dîn*” thk. Kemal Yusuf el-Hût, Beyrut, Âlemü'l-Kütüb, 1983
- Kandemir**, **Yaşar**, *Mevzu Hadisler*, Ankara, 1975
- , “*Hadis*”, *DİA*, İstanbul, 1997 XV, 40
- el-Kâsânî**, **Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed**, *Bedâiü's-sanâi'*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1986
- el-Kâsimî**, **Muhammed Cemâleddin**, *Kavâidü't-Tahdis min funûni mustalahil hadîs*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1914
- Kâtip Çelebi**, *Keşfu'z-Zunun*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Bağdat, 1941
- el-Keşşî**, **Ebû Amr Muhammed b. Ömer b. Abdilazîz**, *İhtiyâru Ma'rifeti'r-ricâl*, thk. Cevâd el-Kayyûmî el-İsfahânî, Kum, 2006
- Koçyiğit**, **Talat**, *Hadis Tarihi*, TDV. Yay. Ankara, 1997
- Kubat**, **Mehmet**, “73 Fırka Hadisi'ni Yeniden Düşünmek”, *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2013, c. 3, sy. 2
- , “Hâriciliğin Doğuşunda Münâfıkların Rolü”, *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 2006, c., VI, sy., 4, s. 115-151
- el-Kubeysi**, **İyâde Eyyûb**, *Sahâbetü Rasûlillah fi'l-Kitab ve'-Sünne*, Şam, 1986
- Kummî**, **Ali b. İbrahim**, *Tefsîru'l-Kummî*, Kum, 2014
- Kutluay**, **İbrahim**, “İmâmiyye'ye Göre Sahâbenin Adalet Problemi”, *Sakarya Üniversitesi Tartışmalı İlmî Toplantılar Dizisi*, İstanbul, 2015
- Kutluay**, **Yaşar**, *Tarihte ve Günümüzde İslam Mezhepleri*, Pınar Yayınları, İstanbul, 2003
- Küleynî**, **Ebü Câfer Muhammed b. Yâkub b. İshak**, *el-Usûl mine'l-Kâfi*, Beyrut, 2007
- el-Kütübî**, **Muhammed b. Şâkir**, *Fevâtü'l-vefeyât*, thk. İhsan Abbâs, Dâru's-Sadr, Beyrut, 1973
- Makdisî**, **Muhammed b. Abdolvahid Ziyâüddin**, *Kitâbu'n-nehy an-sebbi'l-ashab ve mâ fîhi mine'l-ism ve'l-ikab*, Dâru'l-Zehbiyye, Kahire, 1994

- Makrîzî, Takıyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâdir**, *el-Mevâiz ve'l-itibâr fî zikri'l-hutat ve'l-asâr*, Kahire, 1907
- el-Meclisî, Muhammed Bâkır**, *Bihâru'l-envâr câmiatü li dürira ahhâri'l-eimmeti'l-athâr*, LXXXII, 1983
- Merçil, Erdoğan**, “*Büveyhî*”, DİA, İstanbul, 1992, VI, 498
- Müslim b. El-Haccac, Ebu'l-Hüseyn el-Kuşeyrî**, *Sahih-i Müslim*, Dâru-Ahyâu't-Tur'asi'l-Arabiyyi, Beyrut, ts.
- Nâsî el-Ekber, Ebu'l-Abbâs Abdullâh b. Muhammed b. Şirşîr**, *Mesâilu'l- imâme ve muktetefât min kitâbi'l-evsat fî'l-makâlât*, thk. Josef van Ess, Beyrut 1971
- Nesefî, Ebul-l-Muîn Meymun b. Muhammed**, *Tebsıratu'l-Edille fî usûl'd-dîn*, Kahire, 2011
- Neşvânü'l-Himyerî, Ebû Saîd**, *el-Hûru'l-Iyn*, thk. Kemal Mustafa, Kahire, 1948
- Neşet, Çağatay; Çubukçu, İbrahim Agah**, *İslam Mezhepleri Tarihi*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara, 1985
- en-Nevbahtî, Ebû Muhammed el-Hasan b. Musa**, *Fıraku's-Şia*, İstanbul, 1931
- en-Nevevî, Ebû Zekeriya Yahya b. Şeref**, *İrşâdu tullâbi'l-hakâik i'la ma'rifeti süneni hayri'l-hakâik*, thk. Nureddin İtr, 2009, Şam
- , *Şerh-u Sahih-i Müslim*, Beyrut, Dâru-Ahyâu't-Tur'asi'l-Arabiyyi, 1972
- Muhammed Accâc bin Muhammed**, *es-Sünne Kable't-tedvin*, Beyrut, 1980
- Muhammed Ebu Zehra**, *Mezhepler Tarihi*, Trc. Sıbğatullah Kaya, Şura Yay., İstanbul, 1996
- Muhammed Mustafa el-A'zamî**, *Menhecü'n-nakd inde'l-muhaddisîn*, Riyad, 1990
- Öz, Mustafa**, “*Başlangıçtan Günümüze İslam Mezhepleri Tarihi*”, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2008
- , “*Gâliyye*” DİA, İstanbul, 1996, XIII, 333
- Öz, Mustafa- Azmî M. S. es-Sâlihî**, “*Hâricîler (Kültür ve Edebiyat)*” DİA, İstanbul, 1997, XVI, 175
- Özgüdenli, Osman Gazi**, “*Nişabur*”, DİA, İstanbul, 2007, XXXIII, 150
- Özkan, Mustafa**, “Hudeybiye Antlaşması Özelinde Hz. Ömer'in Kişilik Tahlili Denemesi”, *İstem*, 2010, sy. 15
- Razi, Fahreddin**, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2004
- , *Munâzarâtu Fahreddin er-Razî fî bilâdi Mâverâ'innehir*, thk. Fethullah Huleyf, Dâru'l-Mesrik, Beyrut, 1967
- , *İ'tikadâtü'l-Fıraki'l-Müslimin*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1938
- , *İ'tikadâtü fıraki'l-Müslimîn ve'l-Müşrikin*, thk. Muhammed el- Mu'tasım Billah el-Bağdadî, Beyrut, 1986
- es-Sabunî, Ebu Osman İsmail**, *Akîdetu's-Selef ve Ashâbu'l-Hadîs*, Beyrut, 1970
- es-Sâbûnî, Muhammed Ali**, *Safvetü't-Tefâsîr*, Kahire, 1997
- es-Sâbûnî, Nûreddin**, *Mâtürîdiyye Akâidi* çev. Bekir Topaloğlu, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 1995

es-Semerkandî, Muhammed b. Eşref el-Hüseyn, *el-Mü'tehad li-i'tikâdi ehl'i-İslâm*, Ankara, 2011

Seyf b. Ömer, *el-Fitnetü ve Vakâtü'l-Cemel*, Darun-Nefais, Beyrut, 1986

Sezgin, Fuat, *Geschichte Des Arabischen Schrifttums (GAS)*, Leiden, 1974

Sofuoğlu, Cemal, “Şia'nın Sahâbîler Hakkındaki Bazı Görüşleri”, *AÜİFD*, XXVI, 1983

-----, “Gadir-i Hum Meselesi”, *AÜİFD*, XXVI

-----, “*el-Kâfi*”, DİA, İstanbul, 2001, XXIV, 148

es-Subkî, Abdilvehhâb b. Takiyyiddîn, *Tabakâtü's-şâfi'îyyeti'l-kübrâ*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1993

es-Suyutî, Celâlüddîn, *Buğyetü'l-vu'ât fî tabakâti'l-luğaviyyîn ve'n-nühât*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, Beyrut, 1964

-----, *Tedribü'r-râvî fî şerhi Takrîni'n-Neveî*, Dâru Tayyibe, Beyrut, 1989

eş-Şâtıbî, Ebû İshak İbrahim b. Mûsâ b. Muhammed el-Lahmî, *el-Muvafakat fî Usûli's-Şerîa*, Kahire, thk. Ebu Ubeyde Meşhur bin Hasan, Dâru ibn Affân, 1970

eş-Şehristânî, Ebu'l-Feth Muhammed b. Abdilkerim b. Ebî Bekr Ahmed, *el-Milel ve'n-Nihal*, thk. M. Seyyid Geylânî, Kahire, 1961

Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerir, *Tarih-i Taberî*, Dâru't-Tur'as, Beyrut, 1967

-----, *Târihu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, Dâru't-Tur'as, Kahire, 1967

-----, *Tefsîru'd-Taberî*, Daru'l-Hıcr, Beyrut, 2011

Taşçı, Özcan, “Almanya’da Kelam Çalışmaları”, *Dini Araştırmalar*, 2004, c. 6, sayı 18, s. 211-220

Teftâzânî, Sa'duddîn Mes'ud b. Ömer, *Şerhu'l-Makasid*, Beyrut, 1989

-----, *Şerhu'l-Akâid*, Yasin Yayınevi, İstanbul, ts.

Ticânî, Muhammed Semâvî, *Fe's'elû Ehle'z-zikri*, Kum, 2000

Tirmizî, Ebu İsa Muhammed b. İsa, *Sünenü't-Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Beyrut, ts.

Turan, Osman, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, Turan Neşriyat, İstanbul, 1969

et-Tûsî, Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasan b. Ali, *İhtiyâru Ma'rifeti'-Ricâl*, Kahire, 2006

Uğur, Mücteba, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, TDV. Yay., Ankara, 1992

Ümit, Mehmet, “Zeydîlerin Sahâbe Hakkındaki Görüşleri”, *İslâm Medeniyetinin Kurucu Nesli Sahâbe: Sahâbe Kimliği ve Algısı, Tebliğ ve Müzâkereler, Tartışmalı İlmî Toplantı*, Sakarya, 2013, s. 379-388

-----, “Zeydiyye Mezhebi, İmamet Anlayışı ve Sahâbe Hakkındaki Görüşleri”, *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi = Journal of the Near East University Faculty of Theology*, 2015, c. I, sy. 2, s. 93-118

Üzüm, İlyas, “*Mezhep*”, DİA, İstanbul, 2004, XIII, 526

Yüksel, Emrullah, “*Ebü’l-Muzaffer İmâdüddîn Şehfûr b. Tâhir b. Muhammed el-İsfahânî el-İsferâyînî*” DİA, İstanbul, 2000, XXII, 517

Yavuz, Salih Sabri, “*Ebü İshak İsferâyînî*” DİA, İstanbul, 2000, XII, 515

Yazır, Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dini Kur’an Dili*, İstanbul, 1996

Yiğit, İsmail, “*Sıffîn Savaşı*”, DİA, İstanbul, 2009, XXXVII, 108

-----, “*Osman*”, DİA, İstanbul, 2007, XXXIII, 441

Yörükân, Yusuf Ziya, *Hiz. Muhammed’in Doğumunda Ölümüne Kadar İslam Dini Tarihi*, İstanbul, 2006

-----, “Şehristânî”, *Daru’l-Funun İlahiyat Fakültesi Mecmuası*, 1927, sy., 5–6

W. Montgomery Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, Trc. E. Ruhi Fığlalı, İstanbul, 1998

Zâhir, İhsan İlâhi, *Eş-Şîa ve’s-Sünne*, (Trc. Sabri Hizmetli-Hasan Onat, Şîa’nın Kur’an, İmâmet ve Takiyye Anlayışı), Ankara, 1984

ez-Zehebî, Ebû Abdullah Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Mîzânü’l-İ’tidâl fî nakdi’r-ricâl*, Dâru’l Ma’rife, Beyrut, 1963

ÖZGEÇMİŞ

16.01.1977 yılında Konya Beyşehir ilçesinde doğdu. 1994 yılında liseden, 2001 yılında ise Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. 2011 yılından bu yana Milli Eğitim Bakanlığı'nda Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmeni olarak görev yapmaktadır.

Ad Soyad: Hilmi TOPCU

Doğum Yeri ve Tarihi: Konya / 16.01.1977

E-Posta: hilmitopcu42@hotmail.com

Lisans: Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

